

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMA GEÇİŞ:
DEMOKRAT PARTİ ÖRNEĞİ VE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ABDULLAH YARAR

GAZİANTEP – 2021

T.C.

HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMA GEÇİŞ:
DEMOKRAT PARTİ ÖRNEĞİ VE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

ABDULLAH YARAR

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi ORHUN CEM KARSAVURAN

GAZİANTEP - 2021

TEZ ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMA GEÇİŞ: DEMOKRAT PARTİ ÖRNEĞİ VE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNE ETKİLERİ**” başlıklı çalışmanın tarafımca, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğum belirtir ve onurumla doğrularım. 24 / 06 /2021

ABDULLAH YARAR

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...

Bu araştırmada Demokrat Partinin kuruluşunun Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkilerini ortaya koymaya çalıştım. Özgün bir ürün ortaya koyup akademik hayata bir katkıda bulunabilmişsem ne mutlu.

Tez yazımına başlama sürecinde bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK'a, kıymetli yardımlarından dolayı tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Orhun Cem KARSAVURAN'a ve tez yazım sürecinde fikri anlamda destek veren değerli dostum Yunus Vehbi KARAMAN'a çok teşekkür ederim.

Ayrıca lisans eğitimimden bu güne kadar üzerimde desteğini her zaman hissettiğim ve tezimi tamamlamak için bana imkân tanıyan değerli büyüğüm Prof. Dr. Mahmut AYDIN'a, aileme ayırabileceğim zamandan fedakârlık yaparak tamamladığım bu çalışmamda fedakârlığımı büyük bir olgunlukla karşılayan ve manevi olarak desteğini her zaman hissettiğim, en büyük destekçim çok kıymetli eşim Büşra YARAR'a şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak, çalışmamı, bu süreçte dünyaya gözlerini açan ve hayatıma anlam katan kızım Zehra'ya ithaf ediyorum....

Gaziantep, 2021

Abdullah YARAR

ÖZET

Bu çalışmada, 1946 yılında Demokrat Partinin kurulmasıyla başlayan çok partili siyasal yaşamın Türkiye'nin demokratikleşme sürecini nasıl etkilediği araştırılmıştır. Türkiye'de demokratikleşmenin tarihsel arka planını daha iyi görebilmek adına araştırma kapsamının başlangıcını, Osmanlı Devletinde demokratikleşme sürecinin ilk adımı olarak görülen Sened-i İttifak oluşturmuştur. Araştırma, çok partili siyasal yaşamın 7 Ocak 1946'da DP'nin kuruluşu ile başladığı ve İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi ile kalıcı hale geldiği 18 aylık dönemi kapsamıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan veri toplama tekniği olarak doküman analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'de, Demokrat Partinin kurulmasından 12 Temmuz Beyannamesine kadar 18 aylık bu süreçte, demokrasinin doğal gelişimi ve DP'lilerin demokratik süreçten vazgeçmeyen politikası sayesinde, siyasi alanda birçok olumlu demokratik değişikliklerin olduğu görülmüştür. Çok partili siyasal yaşama geçişin etkisiyle Türkiye'de gerçekleşen bu demokratik değişiklikler detaylı bir şekilde çalışmamızın içerisinde açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Demokrat Parti, çok partili siyasal yaşam, Cumhuriyet Halk Partisi, demokratikleşme

ABSTRACT

This study investigates how the multi-party political life that started with the establishment of the Democratic Party in 1946 affected the democratization process of Turkey. In order to better see the historical background of democratization in Turkey, the beginning scope of the research constitutes the Deed of Alliance (Sened-i İttifak) which is seen as the first step of the democratization process in the Ottoman Empire. The research covers 18-month period when multi-party political life started with the foundation of DP on January 7, 1946 and became permanent with the July 12th Declaration made by İsmet İnönü. In this research, document analysis was used as a data collection technique that is one of the qualitative research method. As a result of the research, it has been observed that there have been many positive democratic changes in the political sphere, thanks to the natural development of democracy and the policy of DP members that do not give up the democratic process in this 18-month period from the establishment of the Democratic Party to the July 12th Declaration. These democratic changes taking place in Turkey due to the impact of the transition to multi-party political life have been explained in detail in our research.

Keywords: Democratic Party, multi-party political life, Republican People's Party, democratization

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
1.3. Araştırmanın Kapsamı.....	1
1.4. Araştırmanın Problem Cümlesi	2
1.5. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1.5.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	2
1.5.2. Araştırmanın Modeli ve Veri Toplama Araçları.....	2
İKİNCİ BÖLÜM	
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
2.1. Demokrasi	4
2.2.Siyaset	5
2.3. Siyasal Rejimler ve Parti Sistemleri.....	6
2.3.1. Siyasal Rejimler	6
2.3.2. Parti Sistemleri.....	8
2.4. Demokratikleşme	9
2.4.1. Dünyada Demokratikleşme Hareketleri.....	9
2.4.2. Osmanlı Devletinde Demokratikleşme Hareketleri	11

2.4.2.1. Sened-i İttifak	11
2.4.2.2. Tanzimat Fermanı	12
2.4.2.3. Islahat Fermanı	13
2.4.2.4. Kanun-i Esasi ve I. Meşrutiyet	14
2.4.2.5. II. Meşrutiyet	16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İLK YILLARINDA DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI VE ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMA GEÇİŞ ÖNCESİ GELİŞMELER..... 18

3.1. Cumhuriyet’in İlanına Giden Süreç ve Demokratikleşmeye Yönelik Adımlar	18
3.1.1. “Selahiyet-i Fevkaladeye Sahip” Meclisin Açılması	18
3.1.2. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun İlanı	20
3.1.3. “Selahiyet-i Fevkaledede Sahip” Mecliste Muhalif Bir Grup: İkinci Grup	21
3.1.4. Halk Fırkasının Ortaya Çıkışı	24
3.2. Cumhuriyet’in İlan Edilmesi ve Tek Parti Döneminin Başlaması	24
3.3. Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş Denemeleri	26
3.3.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	26
3.3.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası	28
3.3.2.1. Adnan Menderes’in Serbest Cumhuriyet Fırkasına Katılması ve 1930 Belediye Seçimleri Sonrası Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması	30
3.4. CHP’de Demokratikleşme Hareketleri	31
3.4.1. Müstakil Grubun Kurulması	31
3.4.2. Tek Parti Rejimini Demokratikleşmeye İten Faktörler	32
3.5. CHP’de Parti İçi Muhalefetin Ortaya Çıkışı, Meclis’teki Oturumlara Yansımaları ve Dörtlü Takrir’in Verilişi	33
3.5.1. Toprak Reformu Çalışmaları	33
3.5.2. Bütçe Görüşmeleri ve Hükümetin Güvenoyu Talebi	35
3.5.3. Dörtlü Takrir’in Verilmesi	37

3.5.3.1. Dörtlü Takrir Sahiplerinin CHP’de Ayrılışı.....	38
--	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ’NİN KURULUŞU İLE ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ VE SİYASAL HAYATTA YAŞANAN DEMOKRATİK DEĞİŞİMLER 41

4.1. Demokrat Partinin Kuruluşu	42
---------------------------------------	----

4.2. Demokrat Partinin Programı	45
---------------------------------------	----

4.2.1 DP’nin ve CHP’nin Programlarında Yer Alan Ortak Konuların Benzerlik ve Farklılık Açısından Mukayesesi	48
---	----

4.3. CHP’nin DP’ye Karşı Tutumu	55
---------------------------------------	----

4.4. Belediye Seçimlerinin Erkene Alınması	57
--	----

4.4.1 Belediye Seçimleri Öncesi CHP 2. Olağanüstü Kurultayı.....	60
--	----

4.3. Hükümetin Demokratikleşme Yönündeki Adımları	63
---	----

4.3.1. Seçim Kanunu’nda Yapılan Değişiklikler	64
---	----

4.3.2 Cemiyetler Kanunu’nda Yapılan Değişiklikler	66
---	----

4.3.3. Matbuat Kanunu’nda Yapılan Değişiklikler ve Basın Affı	71
---	----

4.3.4 Üniversite Reformu.....	73
-------------------------------	----

4.4. 1946 Genel Seçimleri	75
---------------------------------	----

4.5. Recep Peker Hükümeti Dönemi	81
--	----

4.5.1. 7 Eylül Kararları	82
--------------------------------	----

4.5.3. Matbuat Kanununda Yapılan Değişiklik	83
---	----

4.5.2. Bütçe Görüşmelerinde Çok Partili Siyasal Yaşamın İlk Büyük Krizinin Patlak Vermesi ve 12 Temmuz Beyannamesi’ne Giden Süreç.....	86
--	----

BEŞİNCİ BÖLÜM 91

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 91

KAYNAKÇA 97

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: CHP ve DP Programlarında Yer Alan Ortak Konuların Maddeler Halinde Karşılaştırılması	49
Tablo 2: 1946 Yılında Yapılan CHP 2. Olağanüstü Kurultayı Sonucunda Programda ve Tüzükte Yapılan Değişiklikler	62
Tablo 3: Cemiyetler Kanunu'nda Yapılan Değişikliklerin Karşılaştırılması	66
Tablo 4: Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesinde Yapılan Değişikliğin Karşılaştırılması (13 Haziran 1946).....	71
Tablo 5: Matbuat Kanunu'nun 12, 17 ve 30. Maddelerinde Yapılan Değişikliğin Karşılaştırılması (20 Eylül 1946)	84

KISALTMALAR LİSTESİ

B.C.A.	:	Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
CHF	:	Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	:	Çeviren
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	:	Demokrat Parti
Ed.	:	Editör
MKP	:	Milli Kalkınma Partisi
SCF	:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
T.B.M.M.	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
TCF	:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
Vb.	:	Ve benzeri
Vd.	:	Ve devamı

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmamızın konusunu Türkiye’de çok partili siyasal yaşama geçişin kalıcı olmasını sağlayan Demokrat Partinin, kuruluşu öncesinde ve kurulduktan sonra 12 Temmuz 1947’ye kadar giden süreçte Türkiye’de yaşanan önemli siyasi olaylar ve bu olayların demokratikleşmeye etkileri oluşturmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkiye’de demokratikleşmenin köklerini sadece Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu 1923’ten itibaren değil, çok öncelerinde, Osmanlı Devletinde de aramak gerekir. Demokratikleşmenin tam olarak ne olduğuna dair keskin bir tanımı olmasa da Osmanlı Devletinde ve Türkiye Cumhuriyetinde hayata geçirilen uygulamaların demokratikleşmeyi ne derecede etkilediği incelenebilir. Osmanlı Devleti döneminde de Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi demokratikleşme yolunda önemli adımlar olarak görülmektedir. Osmanlı Devletinden sonra ise kurulan yeni Türkiye Cumhuriyetinde en önemli demokratikleşme hareketi olarak cumhuriyetin ilanı ve çok partili siyasal hayata geçiş görülebilir. Türkiye Cumhuriyetinde çok partili yaşama geçiş, cumhuriyetin ilk yıllarında denenmiş olsa da başarılı olamamış ve tek parti rejimi 1950’ye kadar varlığını sürdürmüştür. Bu sebeple Türkiye’de demokratikleşme için önemli bir adım olan Demokrat Partinin 1946’da kuruluşu ve Cumhurbaşkanı İnönü’nün 12 Temmuz Beyannamesi ile çok partili siyasal yaşamı kalıcı hale getirmesi araştırmanın önemini göstermektedir.

Bu çalışmada da Türkiye’de cumhuriyetin ilanından 23 sene sonra Demokrat Partinin kuruluşu ile 12 Temmuz 1947’de çok partili hayatın yerleşik hale gelmesi ile sonuçlanan sürecin demokratikleşmeye etkilerinin neler olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Kapsamı

Türkiye’de cumhuriyetin ilanı ile 1946 yılında Demokrat Partinin kuruluşu arasında geçen süreç ve Demokrat Partinin Ocak 1946’da kuruluşu ile 12 Temmuz Beyannamesi arasında geçen süreç araştırmanın zaman olarak sınırlılığını oluşturmıştır. Bu süreçler içerisinde çok partili siyasal yaşama geçişi doğrudan ya da dolaylı etkileyen kritik siyasi olaylar ise araştırmanın mekânsal olarak sınırlılığını oluşturmıştır.

1.4. Araştırmanın Problem Cümlesi

Demokrasi kelimesi geçmişten günümüze gelişme göstererek ve çeşitli anlam değişikliklerine uğrayarak gelmiştir. Günümüzde de ülkelerin “demokratik ülke, demokratikleşme vb.” kavramlara sahip olabilmek adına bazı temel unsurlara sahip olması gerektiği düşünülmektedir. Bu unsurlardan bir tanesi çok partili bir siyasal hayatın ülkeye egemen olmasıdır. Demokratik ülkeler için çok partili siyasal hayat vazgeçilmez bir unsur olarak görülmektedir.

Bu bağlamda araştırmanın problem cümlesi “Demokrat Partinin kurulması ile çok partili siyasal yaşama geçişin demokratikleşmeye nasıl etkisi olmuştur?” sorusuna odaklanmakta ve cevap aramaktadır.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

1.5.1. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Bu çalışmada Demokrat Partinin kurulduğu ve 12 Temmuz Beyannamesi ile kalıcı hale geldiği 7 Ocak 1946 ile 12 Temmuz 1947 yılları arasında çıkartılan dokuz tane ulusal gazete, (Akşam, Cumhuriyet, Son Posta, Son Saat, Tan, Tanin, Ulus, Vatan, Vakit) Ayın Tarihi Dergisi, 137 adet TBMM birleşim tutanağı, 542 adet Resmi Gazete kararı ve o dönemle ilgili basılmış tarihi nitelikte anıların ve hatıraların yer aldığı kitaplar evrenimizi oluşturmuştur. Örneklemeimizi ise bu 8 ulusal gazeteden o dönem en çok tirajı olan Cumhuriyet, Ulus, Vatan ve Tasvir gazeteleri, 542 Resmi Gazete kararından çalışmamıza doğrudan ya dolaylı yoldan konu olan 85 adet Resmi Gazete kararı, 137 adet TBMM birleşim tutanağından 67 adet tutanak ve Ayın Tarihi Dergisinin o dönemde çıkartılan sayıları ile o dönemi anlatan tarihi kitapların basılı ya da elektronik olarak elde edilenleri oluşturmuştur. Nitel bir çalışma gerçekleştirdiğimiz için konuyu derinlemesine incelemek ve doğru veri analizi yapabilmek için içerik analizi yapılmıştır.

1.5.2. Araştırmanın Modeli ve Veri Toplama Araçları

Araştırmada “Demokrat Partinin kurulması ile çok partili siyasal yaşama geçişin demokratikleşmeye nasıl etkisi olmuştur?” problem cümlesine cevap bulabilmek amacıyla sorumuza cevap olacak 7 Ocak 1946 ile 12 Temmuz 1947 tarihleri arasını kapsayan örnek olay-vaka analizi modeli ile nitel bir inceleme yapılmıştır. Veri toplama tekniği olarak doküman-belge incelemesi ve kritik olay tekniği kullanılmıştır. Toplanan verilerin analizi için içerik analizi yöntemi seçilmiştir.

Çalışma kapsamında TBMM Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi, Milli Kütüphane, Gaziantep İl Halk Kütüphanesi, Samsun Gazi İl Halk Kütüphanesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Mütercim Asım Kütüphanesi kaynak taraması için kullanılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanakları, Resmi Gazete arşivleri, çalışmaya konu olan dönem ile ilgili yazılmış tezler için de YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi taranmıştır. Yine o dönemde çıkartılan Akşam Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, Ulus Gazetesi, Vatan Gazetesi ve Ayın Tarihi Dergisinin arşivlerine yayınevleri, sahaflar, web siteleri taranarak ulaşılmıştır. Tüm bu kaynaklar taranırken aynı zamanda o dönemde yazılan ve araştırmamıza konu olan hatıralar teker teker okunarak derinlemesine incelenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Demokrasi

Demokrasi kavramı anlam bakımından geniş, tarihsel olarak ise Antik Yunan'a kadar dayanan bir kavram olmakla birlikte tam olarak ne olduğu konusunda ortak bir mutabakat yoktur. Demokrasi kavramının sözcük anlamına bakarsak Türk Dil Kurumu'na göre; halkın egemenliğine dayanan yönetim biçimidir.¹ Ancak Sartori, demokrasi kavramının halkın yönetimi şeklinde tanımlanmasını doğru bulmamaktadır. Çünkü bu şekilde yapılan bir tanımlama ona göre demokrasi kavramının sadece bir iktidar sorunu olarak görülmesine sebep olmaktadır (Sartori & Karamustafaoğlu, 2011: 41).

Sartori, demokrasinin var olması için özgürlük kavramına da ayrı bir önem vermektedir. Ancak burada özgürlük kavramının sadece siyasal özgürlük üzerinden ele alınmaması gerektiğini belirtir. Ona göre özgürlükler arasında ayırım yapılamaz. Çünkü özgürlük kavramı bölünürse her bölünme içerisinde özgürlüğe yönelik yapılan kısıtlama, iktidarın özgürlük üzerinde rolünü ve alanını artırır (Sartori & Karamustafaoğlu, 2011: 45-46). Bu da demokrasinin var olması açısından istenilmemektedir. Çünkü bu durum iktidarın, bireylerin iktidar alanlarına doğru genişlemesine neden olacaktır. Sartori'nin bu yaklaşımına göre demokrasinin var olması için o halkın mutlak anlamda özgür ve hür olması gerekmektedir. Dolayısıyla demokrasinin kökenlerinde “özgürlük” ve “hürriyet” gibi kavramların olduğunu söylemek mümkündür. Karpat'a (2010) göre de; demokrasi özgürlüğün sonucu ve koruyucusudur. Aynı zamanda da temel taşıdır (s. 17,23).

Bu açıdan demokrasiye özgürlük ve hürriyet kavramı ekseninde baktığımızda; Türkler konar-göçer bir yaşama sahipti. Konar-göçer yaşama sahip olmaları nedeniyle hürriyete ve serbestliğe düşkünlük bir alışkanlık hale gelmişti. Hatta ilerleyen dönemlerde de yerleşik yaşama geçildiğinde oluşan devlet yapılarında, bu siyasi hürriyetlerini sağlamak için mücadele etmişlerdir. Bu konuya burada giriş yapmamızın nedeni aslında bir toplumun demokrasi kökenlerini, “demokrasi” kavramının salt günümüzdeki mevcut tanımının dışında o toplumun kültürel kodlarında da aramak gerektiğine vurgu yapmaktır. Bu nedenle Demokrat Partinin kuruluşu ile birlikte Türkiye'de demokratikleşme hareketi olarak gördüğümüz çok partili siyasal yaşama geçiş sürecine yönelik incelememizi, Türk toplumunun geçmişteki sosyal,

¹ Bkz.: Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=demokrasi>

kültürel kodlarını ve yaşanan tarihsel olayları da referans alan bir bakış açısı ile yapmamız gerekmektedir. Karpat'ta (2010) bu durum ile ilgili şöyle demektedir;

“Geleneksel kültürü ve siyasi tecrübeleri bir yana atarak, demokrasiyi yalnız güncel öğelerde aramak bizi yanlış sonuçlara götürebilir. Kanımca en doğru yol, bir toplumun yaşamına, kültürüne ve hafızasına yerleşmiş düşünce ve alışkanlıkların modern çağın yeni güçleriyle nasıl çalıştığını ve zamanla onlarla nasıl bağdaşarak yeni şekiller aldığını araştırmaktır.” (s. 24)

Duverger ise demokrasiyi, halkın kendi kendini yönetmesi olarak değil, sadece dürüst ve serbest seçimler yoluyla yönetilenlerin yöneticilerini seçtiği bir rejim olarak tanımlamaktadır. Çünkü ona göre halkın kendini yönetmesi hiçbir zaman olmamıştır ve olmayacaktır. Aynı zamanda bütün hükümetlerde de az sayıda kişinin çoğunluğa karşı hâkimiyet kurması söz konusu olduğundan bütün hükümetleri de oligarşik olarak nitelendirmektedir (Duverger, 1974: 538; Sezen, 1993: 37). Lijphart ise halkın isteği doğrultusunda yapılan bir yönetim biçiminin demokrasi olduğunu iddia eder (Lijphart, 1996: 11). Dahl ise demokrasinin halkın tercihlerine duyarlı bir sistem olduğunu ve ulaşılmaması gereken bir ideal olduğunu söylemektedir (Dahl, 1971: 2)

2.2.Siyaset

İngilizce “politics” olarak kullanılan terim Türkçe’ye hem siyaset hem de politika olarak çevrilebilmektedir.² “Siyaset” kelimesi Arapça, “politika” kelimesi ise Latince kökenli olmasına rağmen iç içe geçen bu iki kavram çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.³ “Politics” kelimesi Eski Yunan’da şehir devletlerine verilen isim olan polisten gelir. Dolayısıyla siyaseti, “polisle ilgili olan” ya da modern anlamda “devletle ilgili olan” şeklinde de tanımlayabiliriz (Heywood, 2014: 23).

Siyaset kavramı da demokrasi kavramı gibi ortak bir mutabakata varılarak tanımlanmış değildir. Teorisyenlerin kendi bakış açılarına göre bu kavrama farklı tanımlamalar getirmelerinin yanı sıra kavramın gündelik olarak kullanımında da birden fazla çağrışımı mevcuttur. Bu nedenle de Heywood, siyaset terimini “yükü” olarak nitelendirmektedir. Heywood, siyaseti, hayatı düzenlemek için insanlar tarafından gerçekleştirilen faaliyetler ve bu faaliyetlerin incelenmesi olarak görmektedir. Heywood aynı zamanda bu tanımın, tüm

² Bkz.: Redhouse El Sözlüğü (İngilizce—Türkçe). (2009). Sev Yayınları.

³ Bkz.: Türk Dil Kurumu Sözlükleri <https://sozluk.gov.tr/?kelime=siyaset>

tanımlamaları olmasa da teorisyenler tarafından ortaya atılan tanımlamaların birçoğunu kapsadığını ileri sürmektedir (Heywood, 2014: 22-23). Siyaset kavramı konusunda ortaya konulan fikirlerin, tanımlamaların kendi aralarında büyük farkları ya da çatışmaları olsa dahi hepsinin ortak noktada bulunduğu yer ise siyasetin önemli bir kavram olduğudur (Daver, 1969; 7).

2.3. Siyasal Rejimler ve Parti Sistemleri

2.3.1. Siyasal Rejimler

Siyasal rejimler genel anlamda bir toplumu yönetenlerin örgütlenmeleri ve var olmalarından doğan sorulara verilen cevapların hepsini kapsamaktadır. Duverger'e (1994) bu soruları şu şekilde sıralamıştır;

- 1)Yönetenler nasıl seçilmiştir?
- 2)Her birinin yapısı nasıldır?
- 3)Yönetim işlerini nasıl bölüşürler?
- 4)Yönetilenler karşısında yetkilerinin bir sınırı var mıdır?

Soruları benzer şekilde çoğaltmak mümkündür. Ancak genel olarak bu sorulara verilen çözüm yollarını sıralayıp incelersek Duverger'ye (1994) göre bu çözümleri iki sınıfta toplayabiliriz. Birincisi yönetilenlerin özgürlüğü adına, yönetenlerin otoritesini daraltan liberal bir yönelim, ikincisi ise yönetilenlerin zararına, yönetenlerin otoritesini güçlendiren otoriter bir yönelimdir (s. 10).

Siyasal rejimlerin temellerinden birincisi yönetenlerin nasıl seçildiğidir. Yönetenlerin seçildiği katılım, seçim, fetih, kura, halefini seçme gibi birçok farklı yöntem vardır. Tüm bu yöntemler özünde iki gruba ayrılır. Yönetenlerin seçilmesini yönetilenlere bırakan demokratik yöntemler ve yönetenlerin seçilmesini yönetilenlerin müdahalesine izin vermeksizin gerçekleştiren otokratik yöntemlerdir. Bu iki yöntem arasında karma yöntemler de mevcuttur. Otokratik yöntemlere fetih, kura, halefini seçme, veraset vb. yollarla yönetenlerin seçildiği sistemler dâhil edilebilir. Demokratik yöntemlere ise doğrudan ya da temsili demokrasinin uygulandığı rejimlerde karşılaşmaktayız. Doğrudan ve temsili demokrasi basit manada yönetilenlerin rızasıyla kendi yönetenlerini seçmesidir. Karma yöntemlerde ise örneğin; yönetenler fetih, kura, halefini seçme vb. otokratik bir yöntemle seçilmiştir ancak göreve bir anlamda onaylar nitelikte yapılan bir halkoylamasından sonra başlar. Ya da yönetilenlerin tamamının değil belirli bir kısmının oluşturduğu bir grup, yönetenleri seçerler. Burada

yönetenlerin yönetilenler tarafından seçilmesi bakımından demokratik bir yöntem varken yönetilenlerin tamamının seçim hakkından faydalandırılmaması bakımından da otokratik bir yöntem söz konusudur (Çeçen, 1977: 114).

Modern uluslarda devletin üstlendiği sorumluluk ve yük gün geçtikçe artarken hükümet organlarının içyapısı da daha karmaşık bir hale dönüşmektedir. Hükümet organları genel olarak üçe ayrılır. Meclisten, tek kişiden ya da küçük bir komiteden ya da her ikisinin de bulunmasından oluşur. Siyasal rejimler de bu hükümet organlarının yapısına göre monokratik, direktuvar ve ikilci olmak üzere üçe ayrılır. Monokratik bir rejimde hükümet tek bir kişiden oluşur. Bu kişi başkan, kral, diktatör, imparator vb. şekillerde isimlendirilir. Hangi isimleri nasıl aldıkları iktidara nasıl geldikleri ile ilgilidir. Halkoyuyla başa geldiyse başkan, iktidar gücü kalıtsal yollarla aktarılıyorsa kral olarak adlandırılabilir. Direktuvar rejimde de yönetim küçük bir gruptadır. Bu rejimin temel özelliği ise başkan ve hiyerarşi olmamasıdır. Grup üyeleri kararları birlikte ve oy çokluğuyla alırlar, yetkiler ayrı ayrı paylaştırılmamıştır. İkilci yönetim ise direktuvar ve başkanlık yönetiminin bir nevi karışımı gibidir. Bağımsız bir başkan ve aynı zamanda bakanlar kurulu vardır. Bakanlar kuruluna başkanın dışında ayrıca başka bir kişi başkanlık yapar. Buna başbakan ya da bakanlar kurulu başkanı denilebilmektedir. Bu karmaşık rejim bir teori oluşturularak değil İngiltere’de yönetimin tarihsel evrimi ile ortaya çıkmıştır. Meclislerin ise her siyasal rejimde bulunması gerekmez. Tarihsel açıdan meclislere baktığımızda; demokratik baskılara gücü yetmeyen otokratik yönetim bu baskıları azaltmak için seçimle gelen bir meclis kurmak zoruna kalıyordu. Ancak bu meclisi de kontrol altına alabilmek adına kalıtım, halef, atama vb. yollarla seçilen ikinci bir otokratik meclis kuruyordu. Her ne kadar otokratik meclis kurulmuş olsa da bu sistemde demokratik baskılar arttıkça otokratik meclis ya yetkilerini kaybetti ya demokratik bir biçime dönüştü ya da tamamen ortadan kalktı. Yönetim işlerini bölüşme noktasında ise temelde iki görev bölümü biçimi vardır. Bunlar güçlerin birleştirilmesi ve güçlerin ayrıştırılması. Güçlerin birleştirilmesinde yasama, yürütme erkleri tek bir organa bırakılır. Bu organ diktatörlük gibi bir kişiden ya da bir meclisten oluşabilir. Güçlerin ayrıştırılmasında ise her organa ayrı bir görev yüklenir. Meclisler yasama gücünü yönetimdekiler yani hükümet yürütme gücünü elinde bulundurur. Güçlerin birleştirilmesi ya da ayrılmasında da kendi içlerinde katı ve esnek modeller uygulanabilmektedir. Yönetenlerin yetkilerinin sınırlandırılması ise 3 farklı şekilde olabilir. Birincisi yönetenlerin direkt olarak güçsüz kılınmasıdır. Bu sınırlandırma seçimler, güçlerin bölünmesi ve yargısal denetim ile sağlanabilmektedir. İkincisi yönetilenlerin güçlerini artırarak yönetenlerin yetkilerinin sınırlandırılmasıdır. Burada en etkili yöntem ise yarı-doğrudan

demokrasidir. Çünkü doğrudan demokraside iktidarı halk bizatihi kullanırken temsili demokrasi de iktidar tamamen temsilcilere bırakılır. Yarı-doğrudan demokrasilerde ise halk iktidarın yaptıklarını referandum ya da veto yöntemi ile onayından geçirir. Buradaki temel amaç yönetilenlere, yönetenlerin iktidarını sınırlandıracak araç sağlamaktır (Duverger, 1994: 24-49).

2.3.2. Parti Sistemleri

Parti sistemlerini belirlerken hangi ölçütlerin kullanılacağını siyaset bilimciler farklı şekillerde açıklamışlardır. Jean Blondel (Blondel'den [1968] aktaran Hamdemir & Çelik, 2019: 699) bu ölçütlerin, partilerin ideolojik olarak buldukları yerler, sayıları ve oy oranları yani güçleri olduğunu belirterek bu 3 ölçüt üzerinde analiz yapılabileceğini söylemektedir. Alan Ware'ye (Ware'den [1996] aktaran Erdoğan, 2013: 64) göre parti sistemlerinin sınıflandırılmasında esas alınan 4 yöntem vardır. Bunlar; partilerin topluma nüfuz edebilme ölçüleri, benimsediği ideolojiler, rejimin meşruluğu karşısındaki tutumları ve sayısıdır. Lijphart ise parti sistemlerinin sınıflandırılmasında esas alınan parti sayısının nasıl belirleneceğini 2 soruya cevap arayarak tespit edilebileceğini söylemektedir. Yasal olarak var olan tüm partiler mi sayıya dâhil edilecektir? Edilmeyecekse bu partiler neye göre belirlenecektir? (Lijphart, 1996: 103) Sartori bu sorulara cevap olarak bütün partilerin değil sadece büyük partilerin sayılması ve büyüklük kriteri olarak da koalisyon gücüne sahip olması gerektiğini belirtmektedir (Sartori, 2005: 108-109).

Duverger'nin yaptığı parti sayısına bağlı klasik ayrıma göre tek partili, iki partili ve çok partili sistem vardır (Duverger, 1974). Blondel'in partilerin oy oranların bağlı olarak parti sayısının belirlediği ayrıma göre ise iki partili, iki buçuk partili, hâkim partili çok partili ve hâkim partisiz çok partili sistem vardır (Hamdemir & Çelik, 2019: 700-702). Sartori, Duverger'in yaptığı klasik ayrımı yeterli görmeyerek parti sayısının belirlenmesinde ölçüt olarak partilerin koalisyon gücünü kullandığı tasnifte iki partili sistem hariç tek parti ve çok partili sistemin de kendi içinde ayrıştığını belirtmiştir. Buna göre tek parti sistemini kendi içerisinde; gerçek tek parti, hegomanik parti, baskın parti sistemi olarak, çok parti sistemini ise; sınırlı çoğulculuk, aşırı çoğulculuk, atomize sistemler olarak açıklamıştır (Sartori, 2005: 107-119).

Ayrıca Duverger'ye (1974) göre demokrasinin, meclisin yetkilerinin, halkın oy hakkının genişlemesi ile birlikte partilerin gelişimi de doğal bir çerçevede gerçekleşir. Çünkü siyasal yapının içindeki bireyler bağımsızlıklarının genişlediğinin farkına vardıkça ortak niteliklere

göre gruplaşma eğilimi içerisine girerler. Bu çerçevede kurulan partileri ise parlamentodan doğan partiler ve parlamento dışında doğan partiler olarak ikiye ayırmıştır (s. 16-23).

2.4. Demokratikleşme

Demokratikleşme kavramını rejimler için iki farklı şekilde tanımlayabiliriz. Birinci olarak demokratik olmayan bir rejimin demokratik bir rejime geçiş için gerçekleştirdiği politik dönüşümün olduğu bir süreç, ikinci olarak ise demokratik bir rejimin, demokrasi ile bağdaşmayan uygulamalarını kaldırması onların yerine demokratik uygulamalara geçiş süreci olarak tanımlanabilir. Birinci tanımı otoriter ya da totaliter bir rejimden demokrasiye geçişin birinci adımı, ikinci tanımı ise kurumlar ve sistemlerde yapılan değişikliklerle demokrasiye geçişin ikinci adımı olarak görebiliriz. (Akyol, 2019: 17; Erdoğan, 2016).

Dünyada ve Türkiye’de de demokratikleşme hareketlerini bu iki tanım bağlamında inceleyebiliriz. Bu nedenle çalışmamızda da demokrasiye geçişin birinci adımını tamamlayan ülkemizde de Demokrat Partinin kuruluşu ile başlayan çok partili siyasal yaşamı, ikinci tanımda açıkladığımız sistemde yapılan demokratik değişikliklerin basamaklarından biri olarak görebiliriz. Ancak burada çok partili siyasal yaşama geçişin içini doldurmadan onu sadece salt bir demokratikleşme hareketi olarak tanımlamamız doğru olmayacaktır. Çok partili siyasal yaşama geçiş ile birlikte Türkiye’nin politik sisteminde yaşanan değişikliklerin tamamını demokratikleşme kavramı etrafında incelememiz gerekecektir.

2.4.1. Dünyada Demokratikleşme Hareketleri

Demokratik özelliklere sahip siyasal kurumlar sadece modern çağlara özgü değildir. Antik Çağ’da da demokrasi bilinen bir kavramdı. Ancak demokrasinin ilk olarak uygulandığı varsayılan Yunan şehir-devletlerinde bile siyasal yaşama katılan halk kategorisinin içerisinde kadınlar ve esirler bulunmamaktaydı (Huntington, 1993: 10).

1215’te ise İngiltere’de kral ve asilzadeler arasında imzalanan Magna Carta⁴ ile kralın gücü ilk defa kısıtlanmıştır. Magna Carta demokrasinin gelişimi ve ortaya çıkışı açısından önemlidir. Ancak demokrasiyi halkın, kendi rızasıyla, belirlediği kişiler tarafından idare edilmesi olarak tanımladığımızda, Magna Carta’da da halkın iradesi göz ardı edildiği için Magna Carta’nın tam anlamıyla demokrasinin başlangıcı sayılması mümkün değildir. Bu

⁴ İngiltere Kralı Yurtsuz John, mutlak bir iktidar kurmak için giriştiği çabalar feodal baronların ayaklanması ile sonuçlanmıştır. Derebeylerin ayaklanmalarını engelleyemeyen kral, 1215’te kendi yetkilerini kısıtlayan Magna Carta Fermanı’nı imzalamak zorunda kalmıştır. (İlal, 1968: 211-213)

demokrasi tanımına göre Avrupa’da demokrasinin tam anlamıyla yerleşmesi 19. yüzyılda ancak gerçekleşebilmiştir (Karpas, 2010: 17). Buna rağmen bile 19. yüzyıldan günümüze kadar birçok Avrupa ülkesinin demokrasiden uzaklaşarak rejimlerinin zaman zaman otoriterleştiği dönemleri olmuştur.

Huntington, dünyada demokratikleşme hareketlerini 3 dalga halinde açıklamıştır. Aynı zamanda 3 demokratikleşme dalgasının içerisinde ayrıca 2 ters dalganın olduğunu ileri sürmüştür. Huntington, Jonathan Sunshine tarafından 19. yüzyıldaki siyasal sistemlerin demokratik özelliklere sahip olması için belirlediği 2 kistası⁵ göz önünde bulundurarak birinci demokratikleşme dalgasının ABD’de 1828 yılında yapılan başkanlık seçimleri ile başladığını belirtir. 1828’de başlayan birinci demokratikleşme dalgası yaklaşık 100 yıl boyunca devam etmiş ve bu yüzyıl boyunca 30’dan fazla ülkede demokratik kurumlar yavaş yavaş gelişmiştir. Birinci tersine demokratikleşme dalgası ise İtalya’da 1922 yılında Mussolini’nin liderliğinde Napoli’den Roma’ya doğru düzenlenen yürüyüş hareketi ve Mussolini’nin iktidarı ele geçirmesi ile birlikte ortaya çıkmıştır. İlerleyen yıllarda da henüz yeni kurulmuş demokratik ülkeler de askeri darbelerle yıkılmaya başlamıştır. Hatta hiç demokrasi ile tanışmamış olan Bulgaristan ve Yugoslavya gibi ülkeler dahi daha katı rejimlere geçiş yaptılar (Huntington, 1993: 14-15). Ters dalga devamında Almanya, Avusturya, Brezilya, Arjantin, İspanya’daki demokrasilerin de sonunu getirdi.⁶

II. Dünya Savaşı sırasında Birleşik Krallık, Fransa, Sovyetler Birliği, ABD ve Çin Cumhuriyeti’nin öncülüğünü yaptığı Müttefik Devletler’in, başta Nazi Almanya’sı, İtalya Krallığı ve Japon İmparatorluğu’ndan oluşan Mihfer Devletler’e karşı kazandığı zafer ikinci demokratikleşme dalgasını ortaya çıkarmıştır. Huntington’a göre bu demokratikleşme dalgasında demokrasiye geçiş yapan ülkeleri 3 kategoriye ayırabiliriz. Birinci kategoride Müttefik Devletler’in, II. Dünya Savaşı sonrasında demokrasiyi aşladıkları ülkeler yer almaktadır. Bu ülkeler; Almanya, İtalya, Japonya, Avusturya ve Güney Kore’dir. İkinci kategoride ise Müttefik Devletler’in savaşı kazanmasıyla demokrasiye geçiş yapan ülkeler

⁵ 19. yüzyıldaki siyasal sistemlerin asgari demokratik niteliklere sahip olması için gerekli iki kistas: 1.Yetişkin erkeklerin %50’sinin oy kullanma hakkına sahip olması 2. Seçilmiş bir parlamentoda çoğunluğun desteğini sağlamış olma ya da yapılan seçimlerle halk tarafından seçilmiş olan sorumlu bir yürütme organı. (Huntington, 1993: 13-14).

⁶ Almanya’da 1933’te Hitler’in başa gelmesiyle, Brezilya ve Arjantin’de 1930’da askeri darbelerin gerçekleşmesiyle, Avusturya’da 1934 yılında başlayan iç savaş ile birlikte demokratik anayasanın yürürlükten kaldırılmasıyla, İspanya’da 1936’da başlayan iç savaş sonucu 1939’da cumhuriyet rejiminin yıkılmasıyla demokratik rejimler ortadan kalkmıştır. (Huntington, 1993: 15).

vardır. Bu ülkelerin içerisinde Türkiye de olmak üzere Yunanistan, Brezilya, Arjantin, Peru, Ekvator, Venezüella ve Kolombiya bulunmaktadır. Üçüncü kategoride ise Müttefik Devletler'in her ne kadar savaşı kazansa da savaştan zayıflayarak çıkmaları, artan milliyetçilik akımları ve Batılı Devletler'in sömürgelerinden vazgeçmeleri ile denizaşırı sömürgelerde demokrasiye geçiş yapan ülkeler vardır. 1950'lerin sonlarına doğru rejim değişiklikleri ve siyasal gelişmeler ikinci demokratikleşme dalgasının sonunu getirdi ve ardından ikinci ters dalga başlamış oldu. 1958'den itibaren Pakistan, Latin Amerika, Kore, Peru, Brezilya, Bolivya, Şili, Uruguay, Endonezya, Hindistan, Tayvan, Yunanistan ve birçok ülkenin rejimleri otoriter bir görünüme dönüştü. (Huntington, 1993: 15-39). Türkiye'de bu ters dalgadan etkilenen ülkeler arasında oldu. Seçimle başa gelmiş Adnan Menderes Hükümeti 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile devrildi. Yine 1971 yılında "12 Mart Muhtırası" ile Türk ordusu demokrasiye tekrar müdahale etti.

Üçüncü demokratikleşme dalgası ise Portekiz'de diktatörlüğün sona ermesi ile 1974 yılında başladı. 1974 yılından itibaren dünyada yaklaşık 30 ülkede otoriter rejimlerin yerini demokratik rejimler tekrar almaya başladı. Demokratik rejime geçiş yapamayan otoriter rejimlerde bile ciddi anlamda liberalleşme gerçekleşti (Huntington, 1993: 19). Üçüncü demokratikleşme dalgası 1990'larda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile doruğa ulaştı. Soğuk Savaş Dönemi'nden sonra doruğa ulaşan demokratik rejimlerin çoğalışı bazı istisnalar haricinde duraksadı. Aksine hem demokratik hem otoriter özellikleri barındıran bir anlamda hibrid rejimler ortaya çıkmaya başladı. Şu an için günümüz dünyasında dördüncü bir demokratikleşme dalgası görünmemekle beraber aynı zamanda bu yönde bir beklenti de söz konusu değildir (Aytek, 2015).

2.4.2. Osmanlı Devletinde Demokratikleşme Hareketleri

2.4.2.1. Sened-i İttifak

Osmanlı Devletinde 17. yüzyılda gerçekleşen olaylarla sıkıntı yaşayan merkezi yönetim çareyi Batı'ya yönelmekte bulmuştu. Bunun için merkezi yönetimin tam anlamıyla reformlara odaklanması ve reformları gerçekleştirilebilmesi öncelikle taşrada huzuru ve düzeni sağlaması gerekmektedir. Çünkü taşrada güvenliği ve huzuru sağlamakta merkezi yönetim yetersiz kalmaktaydı. Taşra halkı da bu zafiyetten kaynaklı olarak yerel liderlerden bu güvenliği ve huzuru sağlamak için yardım ve silah talep ediyordu. Fiiliyatta böyle bir durumun ortaya çıkması ile de taşrada huzuru ve düzeni sağlamak için bu görev devlet eliyle ayanlara verilmiştir (Akdağ, 1963: 53,54; İnalçık, 1980: 297). Ayanlar devletin bu şekilde desteğini alarak esnaflar

için gerekli malları sağlamak, malların fiyatlarını belirlemek, ordunun asker ihtiyacını karşılamak, vergileri toplamak gibi birçok görevi üstlendiler. Merkezi otoritenin zayıflığından da yararlanan ayanlar, devletin verdiği görevlerden kaynaklı yetkilerini zamanla kendi menfaatleri için de kullanmaya başladılar (Türkiye Diyanet Vakfı, 1991: 196).

18. yüzyıl boyunca ayanların sayısı oldukça artmıştı. Ayanlar, halk desteğine de güvenerek merkezi otoriteye karşı kendi yönetimlerinde olan miri arazilerin mülkiyetini talep etmeye başladılar. Bu sırada 1807 yılında Kabakçı Mustafa Paşa İsyanı ile tahtan indirilen III. Selim'i tekrar tahta geçirmek isteyen Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa askerleriyle birlikte saraya yürüdü. Askerler saraya girdiğinde III. Selim öldürüldüğü için yerine yine ayanların desteğini alan II. Mahmud tahta geçti. Ayanların desteği ile tahta geçen II. Mahmud, tahta geçtikten sonra ayanların isteklerini Sened-i İttifak ile gerçekleştirdi. Her ne kadar II. Mahmud kısa süre içerisinde ayanları ortadan kaldırdı ise de Sened-i İttifak hükümleri⁷ itibarıyla merkezi iktidarın yetkilerini sınırlandıran ilk yazılı belge oluşuyla Osmanlı Devletinde demokrasinin başlangıcı olarak görülmektedir (Karpat, 2010: 33).

2.4.2.2. Tanzimat Fermanı

II. Mahmud, desteğini alarak tahta çıkmasını sağlayan ayanları ilk fırsatta ortadan kaldırdı. Ardından yeniçerilerin Balkanlar'da ortaya çıkan bir isyanı bastıramamalarını fırsat bilerek yeniçeri ocağını kaldırdı. II. Mahmud, yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla yeni bir ordunun kurulmasının yanında eğitim, yönetim ve diğer askeri alanlarda da ciddi reformlar gerçekleştirdi. II. Mahmud'un askeri anlamda giriştiği reform hareketi siyasi bir reforma da zemin hazırlamış oldu. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Nizip'te Osmanlı Devletinin ordusunu yenilgiye uğratmasının akabinde II. Mahmud'un vefat etmesi ile yerine geçen oğlu Sultan Abdülmecid, ıslahatları korumak ve geliştirmek, sosyal düzeni tekrar sağlamak gibi ulusal ihtiyaçların yanında, Mısır meselesine karşı İngiliz ve Fransızların desteğini kazanmak gibi dış politikaya dönük ihtiyaçların da etkisiyle 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir. Tanzimat Fermanı ile modernleşmenin devlet siyaseti olduğu resmi bir belgeyle ortaya koyulmuş, hukukun üstünlüğü kabul edilmiştir. Osmanlı Devletinde yaşayan halkların kanun önünde eşit sayılması, herkesin can, mal ve namus güvenliğinin devlet güvencesi altında olduğunu kabul etmesi gibi özelliklerle Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devletinde

⁷ Sened- İttifak'a göre ayanlar, padişahın mutlak vekili olarak sadrazamdan gelen tüm emirlere uyacaklardır. Ancak sadrazamlık makamından, geleneksel düzen kanununa aykırı emir ve yasaklar çıkarsa, Ayanlar buna karşı gelip engelleyeceklerdir. Böylece padişahın bu zamana kadar ki mutlak sınırsız yetkisi kısıtlandırılmıştır.

demokratikleşme adına atılan önemli bir adım olarak görülmektedir. Karpat'ta Tanzimat Fermanı'nı modernleşmenin ve millileşmenin başlangıcı olarak görmektedir (Karpat, 2010: 63,95; Topuz, 2009: 46).

2.4.2.3. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı ile verilen güvenceleri yeterli görmeyen Batılı devletlerin, Müslüman ve gayrimüslimler arasında siyasi ve hukuki farkların olduğunu ileri sürerek daha köklü reform isteyen Osmanlı tebaasının etkisiyle Sultan Abdülmecid döneminde 18 Şubat 1856'da yayınlanmıştır. Tanzimat Fermanı Osmanlı Devletinde yaşayan tüm halkı ilgilendirmekteydi. Islahat Fermanı'nda ise her ne kadar satır aralarında Müslüman tebaayı ilgilendiren maddeler olsa da fermanda açıklanan maddeler genel manada gayrimüslimlere ve Osmanlı Devletinde yaşayan yabancılara yönelikti. Çünkü Tanzimat Fermanı daha çok iç dinamiklerin etkisiyle hazırlanmışken Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinde dış devletlerin baskısı büyüktü. Fermana göre;

- Din ve mezhep farkı gözetilmeksizin tüm Osmanlı tebaası devlet memuru olabilecek,
- Yalnız bir mezhebin bulunduğu yerlerde ayinler serbest ve açık yerlerde yapılabilecek,
- Din ve mezhep farkı gözetilmeksizin herkes askeri ve mülki okullarda okuyabilecek,
- Her cemaat kendi dilinde eğitim yapmak için okul açabilecek,
- Gayrimüslimlerin müdahil olduğu davalarda karma mahkemeler kurulacak,
- Yabancıların Osmanlı Devleti toprakları içerisinde emlak satın almasına izin verilecek,
- Gayrimüslimler de askerlik yapabilecek, askerlik yapmak istemeyenler ise bedelini ödeyerek bu görevi yerine getirmiş sayılacaktı.

Islahat Fermanı ile birlikte hem Müslüman hem de gayrimüslim halkta büyük huzursuzluklar meydana geldi. Müslüman halk, yüzyıllardır savaşarak ve atalarının kan akıtarak kazanıldığını düşündüğünü hâkim millet olma vasfının kaybedildiğini ileri sürüyordu. Gayrimüslimler ise askerlik yükümlülüğüne karşı çıkıyorlardı. Aynı zamanda din adamlarını, cemaatlerinden aidat şeklinde topladıkları paranın kaldırılarak maaş sistemine bağlanması rahatsız etmişti. Rumlar da eşitlik ilkesine karşı çıkarak Ermeni ve Yahudilerle aynı statüde olmalarını kabul etmiyorlardı (Türkiye Diyanet Vakfı, 1999: 185-189). Bu ferman her ne kadar Osmanlı Devletinde merkezi yönetimde birçok sorunu beraberinde getirmiş olsa bile demokrasinin en önemli ilkelerinden biri olan hukuk önünde eşitlik ilkesi bu ferman ile yasal bir nitelik kazandı için fermanın Osmanlı Devletinin demokratikleşmesinde önemli bir yeri vardır.

2.4.2.4. Kanun-i Esasi ve I. Meşrutiyet

Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları hükümdarın kendi yetkilerini sınırlamasının yanında bu fermanlara uyulmasını sağlayacak yaptırımlara sahip değildi. Ancak bu gelişmeler Osmanlı Devletinde demokratik bir anayasanın oluşması için de başlangıç adımları olmuştur. Aynı zamanda Avrupa devletlerinde ve Balkan eyaletlerinde gerçekleşen anayasal hareketler de Osmanlı Devletinde anayasal düzene geçişte etkili olan sebepler arasındadır (Ülker, 2013: 103-105).

Tanzimat Devri, meşrutiyet rejiminin kurulmasında etkili olan “Genç Osmanlılar” zümresinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Genç Osmanlılar ilk olarak 1865 yılında kendi cemiyetlerini kurarak isimlerini duyurmuş ve hükümdara karşı ilk muhalefetin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Genç Osmanlılar arasında bazı noktalarda fikri ayrılıklar olsa temelde meşrutiyet rejiminin gerçekleşmesi ortak amaçtı. Bu amaç doğrultusunda çeşitli yayın organları aracılığıyla da meşrutiyet fikrini gizli olarak ama en şiddetli şekilde savunmaya ve halka duyurmaya çalışmışlardır (Kızıltan, 2006: 254-256). Genç Osmanlıları İngiltere ve Avrupa devletleri de desteklemiştir.

Sultana karşı darbe isteyen diğer bir grup ise Mithat ve Hüseyin Avni paşaların öncülüğünü yaptığı gruptu. Mithat ve Hüseyin Avni paşalar İstanbul’da medreselerdeki öğrencileri de çeşitli yollarla kışkırtıyordu. 10 Mayıs 1876’da Fatih, Bayezid ve Süleymaniye medreselerinde okuyan talebeler bu kışkırtmaların etkisiyle de dersleri boykot ederek gösterilere başladılar. Yıldız Sarayı önünde toplanan talebeler sultandan Hüseyin Avni, Mütercim Rüştü ve Mithat paşaların ve bazı memurların göreve getirilmelerini talep ediyorlardı. Talebelerin taleplerini kabul etmek zorunda kalan sultan sadrazamlığa Mütercim Rüştü Paşa’yı, seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa’yı, Meclis-i Vükela üyeliğine ise Mithat Paşa’yı getirdi (Peker, 2018: 626; Türkiye Diyanet Vakfı, 1988: 183). Sultana karşı olan bu grup için belli kademelerde görevlere tekrar gelmek yeterli değildi. Asıl hedefe ulaşmak için Sultan Abdülaziz’i tahttan indirmek gerekiyordu. Mithat Paşa, Şeyhülislam Hasan Hayrullah, Fetva Emni Kara Halil Efendi, Hüseyin Avni Paşa, Askeri Mektep Kumandanı Süleyman Paşa, Velihaht Murat Efendi ve bazı devlet adamları sultanı tahttan indirmek için anlaştılar. Bu grup içerisinde meşrutiyet taraftarı sadece Mithat ve Süleyman paşalardı. Diğerleri ise meşrutiyet taraftarı olmayıp şahsi hedefleri olan kişilerdi. Mithat Paşa, Fetva Emni Kara Halil Efendi’ye bir hâl fetvası yazdırmış ardından Şehzade Murad Efendi içinde cülus topları atılmıştır. Böylece Sultan Abdülaziz tahttan ayrılmak zorunda kalmıştı. Mithat Paşa, tahta geçen V. Murad’ın cülus sebebiyle yayınladığı hatt-ı hümayununda “millet meclisinin kurulması” gibi istediği ifadelerin

yer almasını sağlayamadı. Ne var ki V. Murad'ın ruh sağlığının ciddi anlamda bozulmaya başlaması da 3 aylık iktidarı boyunca kimsenin istediğini alamamasına sebep olmuştu. Şeyhülislam'dan sultanın hâli için fetva alınmış ve Veliâht Abdülhamid'e meşrutiyeti ve yeni bir anayasa ilan etmesi şartıyla tahta çıkartılabileceği söylenmiş ve veliâht Abdülhamid şartları kabul etmiştir. Bunun üzerine V. Murad sağlık sorunları gerekçe gösterilerek tahttan indirilmiş ve yerine II. Abdülhamid tahta çıkartılmıştır (Ekinci, 1998: 533-535).

II. Abdülhamid yapılan anlaşmaya uyarak Kanun-i Esasi'nin hazırlanması için 28 kişiden oluşan "Cemiyet-i Mahsusa" isimli bir komisyon oluşturdu. Anayasanın hazırlandığı 2 aylık süreç muhafazakârlarla ve liberal-reformist iki grubun mücadelesi ile geçmiştir. Yine bu süreçte anayasa çalışmalarına karşı gösteriler çıkmış olsa da Mithat Paşa'nın padişaha baskısıyla göstericiler yargılanmadan sürgüne yollanmıştır. Çeşitli tartışmalarla ve yaşanan olaylarla geçen 2 aylık süreçte komisyon tarafından oluşturulan taslak metin Heyet-i Vükela'da da incelendikten sonra II. Abdülhamit tarafından kabul edildi ve Kanun-i Esasi ilan edildi (Türkiye Diyanet Vakfı, 2001: 329; Ülker, 2013: 106). Kanun-i Esasi 12 bölüm ve 119 maddeden teşekkül etmiştir. Kanun-i Esasi'nin ilanı ile birlikte devletin yürütme organını padişah, yasama organını ise parlamento oluşturdu. Parlamento, üyelerinin seçim yoluyla belirlendiği Meclis-i Mebusan ve üyelerinin direkt padişah tarafından seçildiği Ayan Meclisi ile iki kanatlı bir yapıda oluştu. Özellikleri itibariyle meşrutî karakteri ile ön plana çıkan Kanun-i Esasi'nin ilanıyla Osmanlı Devletinde I. Meşrutiyet dönemi başlamış oldu.

Kanun-i Esasi direkt olarak halk tarafından belirlenmiş temsilcilerden ya da kurucu bir meclis tarafından oluşturulmadığı için şekli olarak anayasa olmayacağını iddia eden hukukçular olmakla birlikte maddi açıdan bir anayasa olarak hazırlandığı için Osmanlı Devletinin ilk anayasası olarak kabul görmektedir. Kanun-i Esasi, her ne kadar demokratikleşmeye ters düşen padişahın mukaddes ve gayri mesul olması, padişaha direkt sürgün ve azil yetkisinin verilmesi gibi özellikleri barındırsa da ve temelinde demokrasi ya da demokratikleşme endişesi yerine 19. yüzyılda başlayan parçalanma endişesi olsa da yazılı bir anayasa ile meşrutiyete geçiş yapılması, yasama organını oluşturun bir meclisin oluşturulması göz önüne alındığında Osmanlı Devletinde Sened-i İttifak ile başlayan demokratikleşme sürecinin en önemli adımlarından biridir (Türkkan, 2018: 375-376). Kanun-i Esasi'nin ilanıyla birlikte Meclis-i Mebusan açılmış olsa da bu meclis içinde modern anlamda herhangi bir partileşme olmamıştır (Oğuz, 2014: 47). 1877-1878 yılında yaşanan Osmanlı-Rus savaşından Osmanlı Devletinin yenilgiyle ayrılmasını sebep olarak ileri süren II. Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı kapatmasıyla birlikte de I. Meşrutiyet dönemi sona ermiştir.

2.4.2.5. II. Meşrutiyet

Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane'den İbrahim Temo'nun öncülüğünde Abdullah Cevdet, İshak Sukuti ve Mehmet Reşid'in oluşturduğu 4 kişilik bir öğrenci grubu 1889 yılında, Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirerek yerine meşrutiyet yanlısı veliahdı tahta çıkarmak, Kanun-i Esasi'yi yeniden ilan etmek ve Meclis-i Mebusan'ı tekrar toplamak amacıyla İtalyan Carbonari (Mason) Cemiyeti'nin kuruluş modelini örnek alarak gizli hücreler vasıtasıyla Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla bir teşkilat kurdular. Kurulan bu teşkilat kısa süre içerisinde diğer mekteplerde de taraftar bulmuş ve sayıları hızla artmıştır. Cemiyetin çalışmalarının farkında olan II. Abdülhamit ise 1895 yılında birçok kurucusunu ve ilk üyesini sürgüne yollamıştır (Ramsaur, 1957). Cemiyet 1896 yılına gelindiğinde yurt dışında birçok farklı şehirde teşkilatlanmaya başladı. Bu hızlı büyüme ise cemiyet içerisinde iki grubun oluşmasına neden oldu. Birinci grup Ahmed Rıza'nın başını çektiği ihtilal taraftarı olmayan, ikinci grup ise Mizancı Murad'ın öncülüğünü yaptığı ihtilal taraftarı grup (Türkiye Diyanet Vakfı, 2001: 477-479). Padişah, serhafiye Ahmed Celalettin Paşa'yı cemiyet üyelerini devletin hizmetine girmelerine yönelik görevlendirdi. Ahmed Celalettin Paşa Mizancı Murad başta olmak üzere birçok cemiyet üyesini ikna ederek İstanbul'a dönmelerini sağladı. Böylece cemiyetin kendi iç çekişmeleri ve devletin cemiyeti çökertmeye yönelik hareketleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerini ciddi anlamda azalttı ve ittihatchıların birinci dönemi sonlanmış oldu. (Akşin, 1992: 36-38). 1900 yılında Prens Sebahattin ve Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın payitahttan ayrılması ve Jön Türk hareketine destek vermeye başlaması ittihatchıların tekrar canlandırdı. Prens Sebahattin teşebbüsleriyle 1902 yılında Paris'te muhaliflerin oluşturduğu Jön Türk Kongresi toplandı. Kongrede taraflar, meşrutiyetin ve hürriyetin tekrar getirilmesi için yabancı devletlerin müdahalesini onaylayan Prens Sebahattin'in grubu ve yabancı devletlerin müdahalesine karşı çıkan Ahmed Rıza'nın grubu olarak ikiye ayrıldı. Prens Sebahattin Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurdu. Ahmed Rıza ise birinci dönemdeki Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikri anlamda varlığını devam ettirdi. 1906 yılına kadar cemiyetin örgütsel faaliyetleri inişli ve çıkışlı bir süreç içerisinde seyretse de genişlemeye devam etti (Lewis, 1968; 200-205).

1906 yılında Ahmed Rıza'nın grubuna katılan Doktor Bahaeddin Şakir'in öncülüğünde Paris merkezli Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti kuruldu. Aynı yıl Makedonya'da 1903 yılında başlayan ayaklanmadan itibaren büyüyen muhalif grup Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurdu. Bu iki cemiyet 27 Eylül 1907'de birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı (Lewis, 1968; 206). Osmanlı Devleti ordusunda görevli Binbaşı Enver Paşa'da 1906 yılında Selanik'te

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne amcasının teklifi ile girmeyi kabul etmiş ve 1907 yılından itibaren de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içerisinde yer almış ve önden gelen isimlerinden biri olmuştur (Kuran, 1948: 232-240). II. Abdülhamid İttihat ve Terakki'nin Makedonya ve Selanik'teki faaliyetlerini kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Bu sebeple İttihat ve Terakki padişaha bağlı Selanik Merkez Kumandanı Albay Nazım'a suikast planı yapar. Bu suikast girişiminde Albay Nazım yaralı olarak kurtulur. Bu olayın Rumeli'de bulunan ittihatçı Kolağası Resneli Niyazi Bey'i de harekete geçirir ve Resneli Niyazi Bey isyan başlatarak anayasa ilan edilmedikçe silah bırakmayacağını ilan eder. 20 Temmuz 1908'de Binbaşı Enver Paşa'da Resneli Niyazi Bey'e katılır. Ardından 23 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki genel merkezi de meşrutiyetin ilan edilmesi kararını alarak İstanbul'a meşrutiyetin tekrar ilan edilmesi için telgraflar çekilir. Tüm bu gelişmelere daha fazla karşı koyamayan II. Abdülhamid 24 Temmuz 1908 günü II. Meşrutiyet'i ilan ederek 1876 anayasasını tekrar yürürlüğe koymuştur (Armaoğlu, 1997: 600-603). II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte anayasanın tekrar yürürlüğe konulması ve seçimlerin yapılması Osmanlı Devletinde demokratikleşme adına önemli bir gelişme olmakla birlikte ihtilali gerçekleştiren ittihatçıların kendi aralarında bir fikir birliği olmayışı Osmanlı Devletinde büyük bir siyasi istikrarsızlığı ve karışıklığı da beraberinde getirmiştir. II. Abdülhamid'in tahttan el çektilmesi ile ittihatçılar fiilen devleti yönetmeye başladı. Ancak kurulduğu günden bu yana "hürriyet, musavat, uhuvvet" söylemleri ile yönetime gelen ittihatçıların, iktidarda iken bu söylemlerinden uzak hareket etmesi ve siyasi tecrübeden uzak bir şekilde yanlış kararlar alması ülkenin demokratikleşme sürecini kesintiye uğrattı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İLK YILLARINDA DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI VE ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMA GEÇİŞ ÖNCESİ GELİŞMELER

3.1.Cumhuriyet’in İlanına Giden Süreç ve Demokratikleşmeye Yönelik Adımlar

I. Dünya Savaşı’ndan sonra içlerinde Cemal Paşa, Enver Paşa, Talat Paşa, Doktor Bahaeddin Şakir’in olduğu ittihatçıların önde gelen liderlerinden 8 kişi, ülkeyi bir Alman denizaltısına binerek terk etti. İttihatçıların lider kadrosunun ülkeyi terk etmesi yönetimde iktidar boşluğunu oluşturdu. Bu boşluktan faydalanmak isteyen Padişah VI. Mehmed Vahdeddin, liberaller, İtilaf Devletleri ve liderleri ülkeyi terk etmiş olsa da mecliste, orduda, posta teşkilatında ve birçok kuruluştaki hâlâ hâkim olan ittihatçılar olmak üzere 4 grup vardı. Padişah ittihatçıların karşısında saltanat ve hilafet makamlarını koruma düşüncesiyle hareket etti. İttihatçılar ise Anadolu’da silahlı mücadelenin hazırlıklarını yaparken aynı zamanda işgal edilmesi muhtemel bölgelerde de yerel “müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin” oluşmasına öncülük etti. Yerel müdafaa-i hukuk cemiyetleri, Eylül 1919’da toplanan Sivas Kongresi’nde “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında birleştirilmiş ve Cumhuriyet Halk Fırkasının temellerini oluşturmuştur. Liberallere öncülük yapan Damat Ferit Paşa da ittihatçılara ve milli mücadeleye karşı hareket ederek iki farklı dönemde 14 ay boyunca hükümetin başında kaldı. İtilaf Devletleri ise başlangıçta idareye el koymasada savaş sonrası hızlı bir şekilde İstanbul’u işgal etti (Zürcher, 2004: 134-143).

3.1.1. “Selahiyet-i Fevkaladeye Sahip” Meclisin Açılması

İstanbul’un resmen işgal edilmesinden sonra 17 Mart 1920’de Mustafa Kemal, 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa’ya hitaben bir telgraf gönderir. Gönderdiği telgrafta yasama, yürütme ve yargı gücünün Kanun-i Esasi ile koruma altında olması gerektiğini ancak bugün bu korumayı sağlayabilecek bir devletin artık var olmadığını bu nedenle de “meclis-i müessesan” adıyla kurucu bir meclisin kurulması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Kazım Karabekir Paşa “meclis-i müessesan” isminin milletimize yabancı olduğunu ve yanlış anlaşılmalara neden olabileceğini belirten bir cevap vermiştir (Karabekir, 2010: 605-609). Mustafa Kemal’in bu ismi vermek istemesinin altında yatan sebep ise kurucu meclis ismi ile rejimi değiştirme yetkisinin en baştan meclise verilmesini sağlamaktı. Ancak gelen uyarı ve düşünülen ismin altında yatan sebebin izah edilmek istenmemesi sebebiyle, Mustafa Kemal bu tabir yerine “Selahiyet-i Fevkaladeye Sahip Meclis” ifadesini kullanarak yeni meclisin açılması için Heyet-i Temsiliye adına illere ve kolordu komutanlıklarına 19 Mart 1920 tarihinde bir

genelge¹ göndermiştir. Böylece ülke genelinde bir seçim havasına girilmiştir (Atatürk, 2015: 322-325).

Yayınlanan seçim genelgesini demokrasi bağlamında incelediğimizde yeni oluşacak meclise vekillerin seçilmesi usulünün gizli oy ve meclis huzurunda açık tasnif şeklinde yapılması, bağımsız aday olunabilmesi ve her fırka, zümre ve cemiyet tarafından vekil adayı gösterilmesinin mümkün olması demokratikleşme anlamında olumlu bir gelişme olmuştur. Ancak o günkü şartlarda mümkün olmasa da seçimlerde direkt olarak halka başvurulmaması ikinci seçmenler vasıtasıyla milletvekili seçimlerinin yapılması tam anlamıyla demokratik yapıya geçiş yapılmadığının da göstergesidir. Öyle ki bu durum çok partili hayata geçişin başladığı ve seçimlerin yapıldığı 1946 yılına kadar devam etmiş ve 1946'da yapılan seçimlerde ilk defa tek dereceli seçim sistemi uygulanmıştır.

Seçimlerden sonra 22 Nisan 1920'de de bir genelge yayınlanarak bütün mülki ve askeri makamların merci olarak Büyük Millet Meclisi ilan edildi. 23 Nisan 1920 Cuma günü belirlenen program çerçevesinde Birinci Meclisin açılışı gerçekleştirildi ve meclis ilk toplantısını yaptı. Birinci mecliste 1919 yılında Meclis-i Mebusan'a seçilmiş 92 vekil, 19 Mart 1920 genelgesine göre seçilmiş 231 vekil ve Malta Sürgünü dönüşü meclise katılan 14 vekil olmak üzere toplamda 337 vekil yer aldı (Tunaya, 1958: 229).

¹ Genelgenin maddeleri şu şekildedir:

1. Ankara'da, fevkalade salahiyete sahip bir meclis, millet işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.
2. Bu meclise üye olarak seçilecek zevat, mebuslar hakkındaki kanuni şartlara tabidir.
3. Seçimlerde livalar esas alınacaktır.
4. Her livadan ı beş üye seçilecektir.
5. Her liva, kazalarından çağıracağı ikinci seçmenlerinden ve merkezi liva ikinci seçmenlerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva Müdafaa-i Hukuk Heyeti idarelerinden ve vilayetlerde vilayet merkezi heyeti merkezîyelerinden ve vilayet idare meclisiyle vilayet merkezi belediye meclisinden ve vilayet merkezi ile merkez kazası ve merkeze bağlı kaza ikinci seçmenlerinden meydana gelen bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.
6. Bu meclis üyeliğine, her fırka, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterilmesi caiz olduğu gibi, her ferdin de bu mukaddes mücahedeye fiilen iştiraki için bağımsız olarak adaylığını istediği mahalde Hana hakkı vardır.
7. Seçimlere her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve seçimin selametinden mesul olacaktır.
8. Seçim, gizli oy ve mutlak çoğunluk ile icra edilecek ve oyların tasnifi, meclisin içlerinden seçeceği iki zat tarafından, fakat meclis huzurunda yapılacaktır.
9. Seçim neticesinde, bütün üyelerin imza veya zat mühürlerini ihtiva eden üç nüsha mazbata tanzim olunacak. Bir nüshası mahallinde alikonularak diğer iki nüshasının biri seçilen zata verilecek ve diğeri meclise gönderilecektir.
10. Üyelerin alacakları tahsisat, daha sonra meclisçe kararlaştırılacaktır. Ancak geliş harcırahları seçim meclislerinin zaruri masraflar hesabıyla takdir edeceği miktar üzerinden, mahalleri hükümetlerince temin olunacaktır.
11. Seçimler, nihayet on beş gün zarfında çoğunlukla Ankara'da toplanmayı temin edebilmek üzere tamamlanarak, üyeler hareket ettirilecek ve netice, üyelerin isimleriyle birlikte derhal bildirilecektir. (Atatürk, 2015: 322-325)

Birinci Meclis'in 25 Nisan 1920'de yayınlanmış olduğu "Memlekete Beyanname"² adlı bildirisine ve meclisin çıkardığı kanunlardaki metinlere bakıldığında genel olarak meclisin amacını şu şekilde özetleyebiliriz: Saltanatı, padişahı, hilafeti, vatanı ve milleti milli irade çerçevesinde kurtarmak. Aslında bu amaç kendi içerisinde zıtlıklar barındırmaktadır. Meclis hem milli irade çerçevesinde çalışmalarını yapacaktı hem de saltanat, hilafet ve padişahı kurtararak bir monarşi düzenini devam etmesini sağlayacaktı. Amaçtaki bu tezatlık aslında o günkü şartlarda meclisi oluşturan vekillerin çoğunluğunun saltanata, hilafete ve padişaha bağlı muhafazakâr bir görüşe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedendir ki halifelğin ve saltanatın kaldırılması uygun şartlar oluşturulduktan sonra yapılabilmektedir. Sonuç olarak birinci meclisin genel amacının içerisinde yer alan tezatlıklar, var olan demokratikleşme çabası içerisinde meclisin henüz tam anlamıyla demokratik bir yapıya kavuşmadığını da göstermektedir (Tunaya, 1958: 239).

3.1.2. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun İlanı

13 Eylül 1920'de Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisine, 4 ay sonra ilan edilecek Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na kaynaklık edecek "Halkçılık Beyannamesi" adı altında bir önergeyi hükümet programı olması için verdi. Önerge, 18 Eylül 1920'de mecliste okunarak komisyona sevk edilmiş ve daha sonra hükümet programı olarak benimsenmiştir. Birinci Meclis'in yukarıda belirttiğimiz genel amacındaki tezatlık aynı şekilde bu beyanname de mevcuttur. Beyanname 1. madde de TBMM'nin hilafet ve saltanat makamının kurtarılması amacıyla kurulduğu belirtilse de 5. ve 6. maddelerinde hilafet ve saltanat makamının ülkenin kurtuluşundan sonra yasalar çerçevesinde yerini alacağını ve egemenliğin kayıtsız şartsız

² Bkz.: Birinci Meclis'in 25 Nisan 1920 tarihli "Memlekete Beyanname" adlı bildirisine. https://www.tbmm.gov.tr/kultursanat/me_beyanname.htm

"Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi, olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeğe lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Ayıntap ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silâhına sarılan millettaş ve dindaşlarınızı yine size mahvettirmek için Padişah ve Halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi Halife ve Padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun parça parça şunun bunun elinde kalmasına mani olmak payitahtımızı yine ana vatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz Cenabı Hak ve Resülü Ekrem 'i namına yemin ederiz ki Padişaha, Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir. Ve bundan maksat vatanı müdafaa eden kuvvetleri, aldatılan Müslümanların elleriyle mahvetmek ve memleketi sahipsiz ve müdafaa-sız bırakarak elde etmektir. Hint'in, Mısır'ın başına gelen halden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın. İzmirini, Adanasını, Urfa ve Merasını, velhasıl vatanın düşman istilâsına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri, din ve milletlerinin şerefi için kan döken kardeşlerinizi arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisinin karan üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Ta ki din son yurdunu gaip etmesin, ta ki milletimiz köle olmasın. Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelmeyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikaktır. Allah'ın laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun. Ve rahmet ve tevfiki Halife ve Padişahımızı, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın."

millete ait olduğunun vurgulanması demokratikleşme çabasının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Çevik, 2002: 28-29).

Teşkilat-1 Esasiye Kanunu Halkçılık Beyannamesi'nden esinlenerek hazırlanmıştır. Kanunda milli egemenlik, kuvvetler birliği gibi konulara vurgu yapılırken Halkçılık Beyannamesi'nden farklı olarak bu sefer saltanat, hilafet konularına hiç yer verilmemiştir. Sadece şeriat hükümlerinin uygulanması hakkı 7. madde ile meclise verilmişti. Ayrıca 1. madde de hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun vurgulanması ile egemenliğin padişahattan alınıp Türk milletine verilmesi Türk demokratikleşmesinde dönüm noktası olmuştur. Bu madde Türkiye'nin mevcut anayasasında da var olup o günden beri anayasanın temel unsurlarından biri olmuştur. (Berkes, 1978: 492; *Teşkilat- Esasiye Kanunu*, 1921).

İzmir Milletvekili Yunus Nadi Bey'in başkanlığını yaptığı komisyon tarafından hazırlanan kanun tasarısı mecliste 19 Eylül 1920'de görüşülmeye başlandı. 4 aylık yoğun tartışmalarla geçen görüşmelerin sonucunda Teşkilat-1 Esasiye Kanunu 20 Ocak 1921'de mecliste kabul edilmiştir (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 1. Devre 7. Cilt 135. Birleşim*, 1921).

Teşkilat-1 Esasiye Kanunu tamamen yeniden hazırlanmış bir anayasa değildir. Kanun-i Esasi'yi tamamen ortadan kaldırmamıştır. Sadece bazı maddelerini değiştiren bir kanun niteliği taşımaktadır. Mustafa Kemal'in Sadrazam Tefvik Paşa'ya, Kanun-i Esasi'nin Teşkilat-1 Esasiye Kanunu ile çatışmayan maddelerinin yürürlükte olduğunu bildiren telgrafı da bu durumu doğrulamaktadır (*Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk 1916-1922*, 2003: 196).

3.1.3. “Selahiyet-i Fevkaledeye Sahip” Mecliste Muhalif Bir Grup: İkinci Grup

Mustafa Kemal'in meclis başkanı seçilmesi kendisine hem yasamanın hem de yürütmenin başı olma yetkisini vermişti. Ancak yasama ve yürütmenin başı olmasına rağmen mecliste zaman zaman kendisine muhalefet eden vekiller olmuştur. Bu muhalif tutum, özellikle de Halkçılık Beyannamesi'nin, Teşkilat-1 Esasiye Kanunu olarak benimsenmesinden sonra iyice ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal muhalif bu vekillere karşı düşüncelerini kürsüde birçok kez savunmak zorunda kalmıştır. Çeşitli muhalif görüşlerin varlığı, işleyişi açısından meclisin demokratik bir görünüm kazanmasını da sağlamıştır (Velidedeoğlu, 1990: 243).

Bu demokratik görünüm ihtilalci bir meclis için olumlu gözükse de mecliste farklı ve küçük gruplaşmaların oluşması ve bu grupların grupsal çıkarlarını ön plana alması meclis işleyişini olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü ihtilalci bir özellik taşıyan mecliste kararların hızlı bir şekilde alınması gerekmektedir. Yaşanan bu gruplaşma ise meclisin zamanla işlevselliğini bozmaya başlamıştır. Meclisin işlevselliğinin bozulması sonucu ortaya çıkan bu bunalımı

çözmek ve meclis çalışmalarını düzene sokmak için Mustafa Kemal ve arkadaşları etkili ve büyük bir grubun kurulmasının gerekli olduğunu düşünmekteydi. Bu düşünceyle mecliste, kendi iç tüzüğüne sahip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında başlangıçta 133 milletvekilinin olduğu bir grup kurdular. Bu sayı daha sonra 261 çıkmıştır. Grubun başkanlığına da Mustafa Kemal getirildi (Özcan, 2011: 43).

Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması meclisin oturma düzenini de değiştirmişti. Oturma düzeni içerisinde sağ tarafta hükümete yakın olan, sol tarafta hükümete karşı olan, orta da ise yaşlı ve tarafsız milletvekilleri oturmaya başlamıştı (Kılıç, 1955: 70). Sağ tarafta oturanlar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun milletvekilleri oldukları için birlik içinde hareket ederken sol taraf oturan muhalif kesim ise bir birliktelik sergileyemiyordu. Muhalif kesim içerisinde yer alan bazı milletvekilleri örgütlü bir şekilde hareket edebilmek için çabalamış ve özellikle de Malta'da tutuklu bulunan eski ittihatçı milletvekillerinin mecliste katılmalarından sonra hareket daha örgütlü bir hale gelmişti (Güneş, 1997: 181-182). Bu örgütlü muhalif hareket başlarda kendilerine herhangi bir isim vermeden çalışmalarını devam ettirdiler. Ancak daha sonra kendilerinin de bu cemiyet tarafından seçildiklerini belirterek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na dâhil olduklarını, isimlerinin aynı olduğunu fakat iki numaralı grup olduklarını belirtmişlerdir (Arar, 1969: 40). II. Grup'un önde gelen isimlerinden Hüseyin Avni Ulaş, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu(Birinci Grup) kurulduktan hemen sonra mecliste yaptığı konuşmasında grubun kabul edilen programın muhteviyatının bütün millet ve meclis ahalisi tarafından kabul edildiğini, mukaddes bir gaye olarak görüldüğünü, bu doğrultuda çalışıldığını ve bu nedenle bu düsturun sadece bu zümreye ait olarak görülmesinin sanki grubun içerisinde yer almayanların bu gayenin karşısında olduğu hissiyatı uyandırabileceğini söylemiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 1. Devre 10. Cilt 34. Birleşim, 1921: 296). Hüseyin Avni Bey'in bu konuşmasından hareketle II. Grup'un kendilerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu içerisinde konumlandırmasının altında yatan nedenlerden biri açıkça görülmektedir.

II. Grup'un içerisinde hükümette yer alamayanlar, muhalefeti kendilerine görev olarak görenler, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının uygulamalarından memnun olmayanlar, muhafazakârlar, mutlakiyetçiler, liberaller, ittihatçılar vb. birçok farklı amaç ve düşünceye sahip milletvekilleri yer almaktaydı. Bu kadar farklı bir yapıya sahip olmalarından dolayı II. Grup'un görüşlerinde bir ortaklık yoktu. Grup, meclisin çıkardığı yasaların yurttaki eksiksiz bir şekilde uygulanması, Dâhiliye Vekâleti'ne kendi içlerinden bir milletvekili seçilmesi, "meclis üstünlüğü ve milli irade" kavramları ile Mustafa Kemal'e verilen yetkilerinin sınırlandırılması,

Teşkilat-ı Esasiye ve Başkomutanlık Kanunu'na karşı muhalefet etme gibi çeşitli çalışmaların içerisinde olmuştur. II. Grup'un 10 maddelik bir grup programları da mevcuttu. Ayrıca kendi içlerinde bir komisyon oluşturarak ülkenin yenilenmesi adına hukuk, devlet teşkilatı, millet meclisi, eğitim, adliye, maliye, iktisat, sağlık başlıkları altında bir program hazırlamış ve bu programın 27 maddesini meclis genel kurulunda kabul ettirmişlerdir. Sonuç olarak II. Grup'un ortaya çıkışı ve görüşlerinde bir ortaklık olmamasına rağmen meclis içerisinde üstlendiği muhalefet görevini başarı ile gerçekleştirmesi meclisin demokratikleşmesi ve demokratik bir görünüm kazanması adına önemli bir gelişme olmuştur (Güneş, 1997: 183-192). Öyle ki Çolak(1997), II. Grup'un yaptığı muhalefete öncülük eden ve grubun önemli liderlerinden Hüseyin Avni Ulaş verdiği mücadele nedeniyle kendisi için "hayatının her döneminde yılmayan bir demokrasi savaşçısı" ifadesini kullanmaktadır. (s. 99).

II. Grup, muhalefet görevini başarılı bir şekilde yerine getirirken aynı zamanda da çeşitli siyasi manevralarla da Mustafa Kemal'i saf dışı bırakmak için çabalıyordu. Bu çabaların içerisinde en önemlisi Aralık 1922'de meclise verdikleri seçim kanununda değişiklik yapılması istenen teklifti. Verilen teklife göre mebus seçilebilmek için o günkü Türkiye sınırları içerisinde doğmuş bulunmak ya da kendi seçim bölgesinde 5 yıldır ikamet etme şartı getirilmek isteniyordu. Mustafa Kemal'in Selanik doğumlu olması ve milli mücadele içerisinde 5 yıldır sabit olarak ikamet ettiği bir seçim bölgesi bulunmaması nedeniyle teklif kanunlaşırca yapılacak olan seçimlerde milletvekili adayı olamayacaktı. Bu teklif teamül gereği okunmadan komisyona havale edilmesi gerekiyordu. Ancak Mustafa Kemal bu teklifin hedefinde şahsı olduğunun farkına vararak mecliste tartışılmasını ve okunmasını sağlamıştır. Böylece kendisine yönelik siyasi bir hamleyi bozmuştur (Atatürk, 2015: 554-556). Mecliste böyle bir ortamda II. Grup, Lozan Görüşmeleri'nin yapıldığı esnada hükümeti düşürmek için meclisin yenilenmesini istemiştir. Ancak bu teklif II. Grup'un sonunu hazırlayan bir başlangıç olmuştur. Mustafa Kemal de meclisin vazife yapamayacak bir hale geldiğini özellikle Lozan Görüşmeleri'nde yapılacak sınır pazarlığının mevcut olan meclisçe kabul edilmeyeceğini düşünerek seçimlerin yapılmasını istemektedir. Fakat Lozan Görüşmeleri'nin de kesintiye uğramasından endişe edilerek başlangıçta bu teklife yanaşmamıştır. Akabinde Lozan Görüşmeleri kesintiye uğramış ve görüşmelerin ikinci kısmı için de İsmet İnönü başkanlığındaki heyet meclisçe yetkili kılınmıştı. Bu gelişmeden sonra meclisin yenilenme fikrini Mustafa Kemal tekrar ortaya atmıştır. Zaten kendi talepleri olduğu için II. Grup bu teklifi desteklemek zorunda kalmıştır. Sonucunda Nisan 1923'te seçimlerin yapılması kararı meclis tarafından kabul edilmiş ve 28 Haziran 1923'te Türkiye'nin ilk genel seçimi olarak kabul edilen milletvekili seçimi iki dereceli

sisteme göre yapılmıştır. Mustafa Kemal seçimi sadece I. Grup üyelerinin kazanması için çaba sarf etmiş ve II. Meclis'in bir bağımsız aday dışında tamamının I. Grup'tan oluşmasını sağlayarak istediğini elde etmiştir (Tunçay, 1981: 50-60). Böylece, gerçekleştirdiği siyasi hamleler, düşünce yapısı günümüzde hala tartışma konusu olsa da 1922-1923 yıllarında Birinci Meclis'in demokratikleşmesi adına başarılı bir muhalefet örneği sergilediği herkesçe kabul edilebilecek II. Grup meclis dışında kalarak etkinliğini kaybetmiştir.

3.1.4. Halk Fırkasının Ortaya Çıkışı

Mustafa Kemal bir fırka kurma fikrini 6 Aralık 1922'de gazetecilere verdiği bir mülakatta açıklamış, mülakatta halkçılık esası üzerine Halk Fırkası ismiyle barış istikrarı tamamen sağlandıktan sonra siyasi bir fırka kurmak istediğini beyan etmiştir (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2006: 50). Yine Mustafa Kemal'in 1923 yılının 14 Ocak - 20 Şubat tarihleri arasında yaptığı yurt gezisinin amaçlarından biri de kurmayı planladığı Halk Fırkası ile ilgili vatandaşa kendi düşüncelerini aktarmak ve halkın bu konudaki fikirlerini dinlemektir (Atatürk, 2015: 536).

Birinci Meclis'te seçim kararı alınmasının ardından 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi ismiyle bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride mecliste bulunan bu grubun yapılacak olan seçimlerden başarılı ile çıkması halinde ülke yönetimi sorumluluğunu yeni mecliste Halk Fırkası adı altında üstleneceğini böylece grubun bir fırkaya dönüşeceğini açıklamıştır. Aynı zamanda da kurulacak olan fırkanın programı da olacak olan 9 ilkeyi bu bildirin içinde açıklamıştır. Yayımlanan ilkelerin muhtevasına bakıldığında egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, milletin tek temsilcisinin meclis olduğu, saltanatın kaldırıldığı yasanın asla değiştirilemeyecek bir ilke olduğu, yargı erki ile hızla adaletin sağlanacağı vb. konular vurgulanmıştır (*Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, 2006: 519). Bu anlamda yayımlanan 9 umde ile yeni kurulacak olan Halk Fırkasının demokratik ilkeleri benimseyeceği ve bu doğrultuda hareket edeceği de açıkça ilan edilmiştir. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda da beklenildiği gibi 11 Eylül 1923'te Mustafa Kemal kendisine bağlı milletvekillerinden oluşan Halk Fırkasını resmen kurdu. 1924 yılında da isminin başına “cumhuriyet” kelimesi eklenerek Cumhuriyet Halk Fırkası adını aldı.

3.2. Cumhuriyet'in İlan Edilmesi ve Tek Parti Döneminin Başlaması

Milli mücadelenin başlaması, 1920 yılında Büyük Millet Meclisi'nin açılması, 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilanı ile birlikte hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait

olduğunun vurgulanması, saltanatın kaldırılması gibi birçok gelişme Türkiye'deki demokratikleşme hareketine farklı bir boyut kazandırdı.

Saltanat kaldırılırken Mustafa Kemal'in ileriye dönük planlarında millet hâkimiyetine ve demokrasiye dayalı cumhuriyet rejimini ilan etmek vardı. Ancak bazı kesimler tarafından tepki çekeceği düşüncesiyle uygun ortam oluşuncaya kadar kamuoyu ile cumhuriyet rejimi fikri açıkça paylaşılmamıştı (Atatürk, 2015: 628-629). Bu durum, saltanat makamından sonra meclis hükümeti şeklinde yönetilen ülkede devletin yönetim şeklinin kalıcı olarak nasıl olacağı noktasında belirsizlik oluşturmuş ve meclis içerisinde defalarca kez tartışma konusu yaratmıştı.

Lozan Antlaşması'nın 23 Ağustos 1923'te yeni mecliste onaylanmasıyla yeni devlet de uluslararası olarak tanınmış oldu. Ancak halifelik makamının varlığı yönetsel olarak ülke içerisinde hala ikilik çıkartabilecek potansiyele sahipti. Özellikle de İstanbul'da hilafet yanlıların etkinliği azımsanmayacak derecede fazlaydı. Öncelikli olarak 9 Ekim 1923'te İsmet İnönü, Ankara'yı yeni devletin idare merkezi yapılmasını önerdi. Teklif parti tarafından kabul görerek ve meclisten de geçerek yasalaştı. Atılan bu adım hilafet yanlılarına karşı yapılmış önemli bir hamle oldu. Devletin idare merkezi her ne kadar Ankara yapılmış olsa da halife bazı kesimlerce hala devletin başı olarak görülüyordu (Ahmad, 2012: 69-70).

Tüm bu siyasi gelişmelerin olduğu bir ortamda cumhuriyetin ilanı için uygun zamanın geldiğini düşünen Mustafa Kemal'in mevcut yönetim şekliyle devletin idare edilemeyeceği konusunda fırka grubunu ve meclisi ikna etmesi gerekiyordu. Öncelikle 26 Ekim 1923'te İcra Vekilleri Heyeti ile görüşerek istifa etmeleri için gerekli zamanın geldiğini bildirdi. Görüşmede yeni oluşacak icra vekilleri heyetinde bu heyetten kimsenin seçilmemesi, seçilirse bile istifa edeceği yönünde karar alındı. Yapılan görüşme sonucunda Mustafa Kemal'e İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fethi Bey istifa yazısını yazarak teslim etti. Mustafa Kemal kendi karşısında duranların yeni bir hükümet kuramayacağını kursalar bile hükümeti idare edemeyeceklerini düşünerek böyle bir yolu seçmişti. Hedeflediği gibi de olmuş ve 2 gün boyunca yeni vekiller heyeti kurulamamıştır. 29 Ekim 1923 günü Halk Fırkası grubunda da, yaşanan hükümet bunalımı meselesine çözüm bulunamamış ve çözüm üretmesi için Mustafa Kemal'e başvurulmuştu. Mustafa Kemal yeni icra vekilleri heyetinin seçilememesinin sebebinin anayasadan kaynaklandığını çünkü anayasada, yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişkinin iyi düzenlenmediğini ileri sürerek anayasayı cumhuriyeti de ilan edecek şekilde değiştirme teklifinde bulundu. Fırka grubunda uzun süren tartışmalar sonucunda teklifin tüm maddeleri kabul edildi. Ardından meclis toplantısı açıldı ve teklif meclisçe de kabul edildi. Yapılan değişikliklerle cumhurbaşkanlığı makamı oluşturularak cumhurbaşkanının başvekili kendisinin

seçmesine olanak sağlandı. Devletin yönetim şekli cumhuriyet olarak ilan edildi. Hemen ardından mecliste yapılan seçim sonucunda oy birliğiyle de Mustafa Kemal Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçildi. İsmet İnönü ise ilk başvekil oldu. Böylece Türkiye'de 1950 yılında Demokrat Parti iktidara gelene kadar Cumhuriyet Halk Fırkası(Partisi) yönetiminde tek parti rejimi de başlamış oldu. (Atatürk, 2015: 607-612; Karpat, 2010: 129).

Sonuç olarak devletin yönetim merkezinin Ankara'ya resmi olarak alınması ile demokratikleşmenin karşısında önemli bir engel aşılacak demokratik kurumların kurulmasında en büyük destek olacak cumhuriyet ilan edilmiş oldu. Fakat saltanatın kaldırılması demokratikleşme hareketine ne derece olumlu bir etki bırakmıştır bu durum tartışma konusudur. Zaten meclisteki II. Grup da cumhuriyeti savunurken aynı zamanda saltanatın da korunması gerektiğini, bu kurumun demokratikleşmeye engel teşkil etmediğini savunuyordu. Dolayısıyla saltanatın demokratikleşmeye engel teşkil ettiği düşüncesi öznel bir siyasi görüş farklılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ayrı bir çalışma konusu olup günümüzde de saltanatın ve cumhuriyetin birbiri ile olan ilişkisi tartışmalı durumlardandır.

Diğer bir durum ise günün şartlarında kabullenilebilecek olsa dahi demokratikleşme açısından cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal'in devlet, hükümet, parti ve meclis reisi olarak en üstün yetkileri üzerinde toplaması farklı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çünkü cumhuriyetin ilanına kadar hızlı bir demokratikleşme süreci yaşayan Türkiye, cumhuriyetin ilanından sonra demokratik kurumların oluşmasında hızlı kararlar alamamıştır. Nitekim çeşitli denemeler olsa da demokrasinin vazgeçilmezlerinden biri olan muhalefet kurumu cumhuriyetin ilanından 23 sene sonra yerleşik olarak Türk siyasal hayatında kendine yer bulabilmiştir.

3.3. Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş Denemeleri

3.3.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyetin ilanından sonra tek parti yönetimine ve Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı eleştiriler ortaya çıkmaya başladı. Bu eleştiriler hem Cumhuriyet Halk Fırkasının kendi içerisindeki vekillerinden hem de milli mücadele döneminde Mustafa Kemal'le beraber hareket eden Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi önemli askeri isimlerden gelmekteydi.

Eleştirenlerin başında gelen Rauf Orbay'da milli mücadele döneminde Mustafa Kemal'in yanında ve Cumhuriyet Halk Fırkasının içerisinde olmuş ancak cumhuriyetin ilanından önce ve sonra cumhuriyete karşı hilafet makamının korunması noktasında açıkça bir duruş sergilemiştir. Orbay 6 Kasım 1924'te de mecliste yaptığı bir konuşmada duruşunu

“Cumhuriyetten başka bir hükümet şekli yoktur ve bunun için bir noktayı daha söylemek isterim: Belki bazılarınız söylersiniz. Ben söyleyeyim. Rauf Halifecidir. Efendiler! Değil halifeci ve sultancı, bu makamın haklarını kendine almak istidadında olan herhangi bir makamın dahi aleyhindeyim...” şeklinde özetlemektedir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 2. Devre 10. Cilt, 1924: 112). Rauf Orbay’ın bu sözlerine ve çeşitli tarihlerde verdiği beyanatlarına baktığımızda halk idaresinin hâkim olduğu cumhuriyet rejimini savunduğunu, bu anlamda cumhuriyetçi olduğunu ama bu rejim içerisinde de en üst makamı halifeye ait olarak gördüğünü bu nedenle de hilafet taraftarı olduğunu açıkça beyan ettiğini görmekteyiz. Orbay’ın karşısında durduğunu söylediği makam ise Mustafa Kemal’in devlet yönetiminde üstlendiği cumhurbaşkanlığı makamıdır. O makamın halifeye ait olduğunu ve bu durumun karşısında olduğunu ifade etmektedir. Orbay’ın yaptığı bu konuşma mecliste çeşitli tartışmalara neden olmuş ve akabinde de kendisi ile birlikte Halk Fırkasından 11 vekilin istifası ile sonuçlanmıştır.

Cumhuriyet Halk Fırkasından Refet Bele ve Rauf Orbay ile beraber 11 vekilin istifasının hemen ardından 17 Kasım 1924’te parti başkanlığını Kazım Karabekir’in, ikinci başkanlığını Rauf Orbay ve Refet Bele’nin, genel sekreterliğini ise Ali Fuat Cebesoy’un üstlendiği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İçişleri Bakanlığına verilen bir dilekçe ile kuruldu. Yeni partiye Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa eden 28 milletvekili ve 1 bağımsız milletvekili ile birlikte 29 kişi katıldı (Demirel, 2013). Böylece demokratikleşmenin bir adımı olarak Türkiye Cumhuriyetinin ilk muhalefet partisi de cumhuriyetin ilanından 1 sene sonra kurulmuş oldu.

Yeni kurulan fırkanın programı; esaslar, siyaseti dâhiliye, iktisadiyat, itibar, maliye, siyaset-i maarif ve siyaset-i içtimaiye olmak üzere 7 bölüm ve 58 maddeden oluşmuştur. İlk maddelerinde cumhuriyet ve demokrasi ekseninde bir ülke yönetiminin, partinin esasları arasında olduğu belirtilmiştir. Ekonomi politikası olarak liberal bir politikayı benimsemiş, devletçi ekonomiye karşı çıkmıştır. Aynı zamanda merkezîyetçi bir yönetime karşı adem-i merkezîyetçi bir politika benimsenerek yerel yönetimlerin güçlendirilmesi hedefe koyulmuştu. Parti programına genel olarak demokratikleşme bağlamında baktığımızda anti-demokratik herhangi bir uygulamanın benimsenmediği görülmektedir. Ancak parti, 6. madde de fikirlere ve dini inançlara saygılı olma ibaresi nedeniyle ciddi eleştirilere maruz kalmış ve cumhuriyete karşı hareketlerin odağı haline gelmesinin nedeni olarak görülmüştür (Afşar, 2020: 1362).

Yeni bir parti kurulması gerekliliğinin söylemi aslında cumhuriyetin ilan edildiği zamana dayanmaktadır. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Rauf Orbay Vatan Gazetesine verdiği mülakatta cumhuriyetin ilan edileceğinden haberdar olmadığını, cumhuriyetin bir günde aniden ilan edilmesinin halkı endişeye sevk ettiğini ancak endişeye mahal olmadığını,

bu durumun meclis tarafından aydınlatılacağına inandığını ve cumhuriyet kelimesi üzerinde tartışmanın yersiz olduğunu söylemiştir. Orbay'ın verdiği bu beyanata karşı parti grubu toplantısında İsmet İnönü ile yaptığı tartışmada İnönü, Orbay'a görüşlerinin parti ile taban tabana zıt olduğunu, bu görüşlerini meclis içerisinde ama Halk Fırkasının dışında savunarak siyaset yapması gerekliliğini vurgulamıştır (Atatürk, 2015: 631). Yine cumhuriyetin ilanından sonra İnönü, Kemalettin Sami Paşa'ya Orbay ile ilgili olarak cumhuriyet idaresinde fırkaların olması gerekliliğini bu nedenle de Orbay'ın İslam akidelerini açıkça savunmak maksadıyla bir fırka kurabileceğini de ifade etmiştir (Orbay, 1993: 164)

Mustafa Kemal'in demokratikleşme için çok partili siyasal yaşama geçiş konusunda "Padişahlığa taraftar olanlar dahi bir fırka kursunlar." diyerek olumlu bir tavır içerisinde olduğunu görmek mümkündür (Soyak, 1973: 58). Yine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduktan sonra Times gazetesine verdiği beyanatta cumhuriyet idaresinde partilerin olmasının doğal olduğunu ancak yeni kurulan partinin programında Cumhuriyet Halk Fırkasının ilkelerinden farklı olarak tartışmaya değer bir prensip olmadığını söyleyerek yeni bir parti kuruluşunu desteklemiş, aynı zamanda da yeni kurulan bu fırkaya eleştiriler yönelmiştir (Zürcher, 1992: 182-185). Mustafa Kemal'in Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına karşı bu ılımlı yaklaşımı ise daha sonra farklılaşmış, "en hain zihinlerin mahsulü, cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin teşkil ettiği parti" vb. sert ve ağır ifadelerle partiyi ve kurucularını eleştirmiştir (Atatürk, 2015: 660-661).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduktan yaklaşık 3 ay sonra başlayan Şeyh Sait İsyanı sebebiyle Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarıldı ve İstiklal Mahkemeleri oluşturuldu. Partinin, 3 aylık bu süreçte beklenmedik bir şekilde halk tarafından birçok farklı kesimden ciddi destek görmeye başlaması ve özellikle ülke içerisinde hilafet taraftarı olanların hızlı bir şekilde bu partinin etrafında birleşmeye başlaması fırkanın cumhuriyet rejimi için bir tehlike olarak görülmesine sebep oldu. İstiklal Mahkemesi, Şeyh Sait İsyanı'nı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilişkilendirerek partiyi 5 Haziran 1925'te kapattı. Böylece hükümet örgütlü muhalefeti de ortadan kaldırarak ülkede bütün gücü ele geçirmiş oldu (Karpat, 2010: 133-135).

3.3.2. Serbest Cumhuriyet Fırkası

1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından sonra reformlar ve devrimler hızlı bir şekilde hayata geçirilmeye devam etti. Ancak 1929 yılına gelindiğinde dünyada başlayan ekonomik buhran Türkiye'yi de etkilemişti. Aynı zamanda ülkede hem halk tabanında Cumhuriyet Halk Fırkasının yönetim politikasına hem de Avrupa'dan Türkiye'nin

mevcut tek parti yönetimine karşı ciddi eleştiriler ve tepkiler gelmeye başlamıştı. Mustafa Kemal ülke içerisinde yaşanan bu sıkıntının farkında olarak örgütlü muhalefetin tekrar ve kontrollü bir şekilde siyasal hayata girmesi gerektiğini düşünmüştür. Zaten Mustafa Kemal'in geçmiş beyanatlarına da bakarak her zaman çok partili siyasal yaşamın gerekliliğine olan inancını görebilmekteyiz.

Mustafa Kemal, 1930 yılında muhalif bir parti kurması için Ali Fethi Okyar'a teklif götürdüğünde kendisine, resmiyette meclis ve cumhuriyet idaresi ile yönetim olmasına rağmen fiiliyatta ve görünen yönetim şeklinin hemen hemen diktatörlük olduğunu, siyasal sistemin bu şekilde devam etmesi halinde kendisinden sonra bir istibdat müessesesinin kalacağını ve bunu istemediğini beyan etmiştir. Okyar, Mustafa Kemal'in en güvendiği isimlerden biriydi. I. Dünya Savaşı'ndan önce Okyar, Sofya'da elçilik yaparken kendisi de onun yanında ateşemiliter olarak görev yapmaktaydı. Ali Fethi Okyar yeni bir parti kurulmasının gerekliliğini kabul etmiş ama İsmet İnönü'nün samimiyetine güvenmeyerek ve muhalefetin öncelikle Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde olmasını gerektiğini düşünerek bu teklifi başlangıçta kabul etmemiştir. Görüşmelerin devamında Mustafa Kemal'in ısrarı nedeniyle teklifi kabul eden Okyar, Mustafa Kemal'den iki partiye karşı tarafsız kalması noktasında taahhüt alarak Serbest Cumhuriyet Fırkasını 12 Ağustos 1930 tarihinde kurmuştur (Okyar, 1980: 393-460; Sertel, 2001: 170).

Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulduktan sonra 11 maddeden oluşan programını açıklamıştır. Birinci maddesinde cumhuriyetçilik ve milliyetçilik esaslarının yanında laiklik esasına da bağlı olunacağı ifade edilmiştir. Birinci maddeye "laiklik" kavramının eklenmesi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından farklı olarak bu yeni firkanın farklı bir anlayış içerisinde olduğunu, hilafet taraftarlarının ve cumhuriyet karşıtlarının partide kümeleşmemesi için bir önlem alındığını göstermektedir. Programın diğer maddelerine baktığımızda firkanın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi liberal unsurlar içerdiği, özel teşebbüsü desteklediği ama gerektiğinde devlet müdahalesini de kabul eden bir anlayış içerisinde olduğunu görmekteyiz. Parti hızlı bir şekilde kurulduğu için programı da hızlı bir şekilde Ali Fethi Okyar tarafından kaleme alınmıştır. Bu nedenle 11 maddelik programın kapsamı geniş tutulamamış bu nedenle parti yöneticileri programın genişletileceğini açıklasa da daha sonra açıklanan 60 maddelik fırka tüzüğü ile bu 11 madde genişletilmediği görülmüştür (Afşar, 2020: 1362-1363). Bu nedenle Serbest Cumhuriyet Fırkasının programı anti-demokratik özellikler barındırmıyor olsa da programın demokratikleşme anlamında geniş bir çerçeve çizdiğini söylemek mümkün değildir.

3.3.2.1. Adnan Menderes'in Serbest Cumhuriyet Fırkasına Katılması ve 1930 Belediye Seçimleri Sonrası Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması

SCF Genel Başkanı Ali Fethi Okyar, hem ülke çapında il ve ilçe teşkilatlarını kurmak için çalışmalar yapmak hem de dünyadaki ekonomik buhrandan en çok etkilenmiş bölgeyi ziyaret etmek için İzmir'den başlayacak ve Menemen, Manisa, Balıkesir, Aydın ve Akhisar'ın içerisinde olduğu bir seyahat planladı. Okyar'ın seyahatleri esnasında bazı olumsuzluklar gerçekleşmiş olsa da CHF'ye karşı çıkışın bir göstergesi olarak halk tabanında SCF ciddi destek buldu. Bu destek SCF'yi aynı zamanda CHF'ye karşı iktidara gelebileceği konusunda ümitlendirmiştir (Yetkin, 1997: 185).

İzmir'de il teşkilatı kurma çalışmalarını tamamladıktan sonra Aydın'a geçerken Okyar'a, Aydın il teşkilatının kurması için çevresindekiler tarafından Adnan Menderes ismi önerilince kendisine teklif götürdü. 31 yaşında bir genç olan Menderes teklifi başlangıçta kabul etmese de kendisinin hâlihazırda hükümetin ekonomi politikalarından rahatsız oluşu, SCF'nin liberal politikaları benimsemesi ve Okyar'ın ısrarı üzerine teklifi kabul ederek Aydın İl Başkanlığı görevini üstlendi (İnan, 2006: 55-59) Böylece 1946 yılında kurduğu Demokrat Parti ile Türkiye'nin çok partili siyasal düzene geçişini sağlayan önemli bir isim siyasete SCF'de başlamış oldu. SCF kapatıldıktan hemen sonra Adnan Menderes gelen teklif ile de CHF'ye katılmış ve 1930 senesinde CHF'nin Aydın mebusu olarak meclise girmiştir (Girgin, 1958: 12).

SCF henüz yeni kurulmuştu ancak belediye seçimlerine girme kararı almıştı. Bu anlamda 1930 yılında yapılan belediye seçimleri yeni kurulan cumhuriyetin ilk çok partili seçim deneyimi olacaktı. Ancak seçimler CHF ve SCF arasında ciddi tartışmalara neden olmuştur. SCF'liler karşı tarafı, iktidarın gücünden yararlanarak halkı kandırmakla, halkın üzerinde baskı kurmakla, hile ve yolsuzlukla suçluyordu. CHF'liler ise karşı tarafın siyasi parti binalarını taşıdıklarını, iktidardaki kişilere hakaret ettiklerini, camilerde oy verilmesi için telkinler yaptıklarını, halka para vererek oy istediklerini iddia ediyorlardı. Öyle ki iki tarafın birbirine yaptığı suçlamalar nedeniyle Aydın'da seçim durdurularak ileriki bir tarihte tekrar yapılmak zorunda kalmıştır (Güneş, 2006: 132-137; Okyar, 1980: 512). CHF Kâtibi Umumiliği'nin raporuna göre belediye seçimleri sonucunda ülke genelinde SCF, 2 vilayet, 16 kaza, 6 nahiye olmak üzere 24 seçim bölgesinde kazanmıştı. (B.C.A. Yer Numarası: 490.01.286.1146.1, 1930).

1930 belediye seçimleri sadece çok partili seçim sisteminin uygulanması açısından değil aynı zamanda kadınlara belediye seçimlerinde oy kullanma hakkı verilmesi açısından da demokratikleşen bir seçim sistemi özelliğini barındırmaktadır. (Kartal, 2016: 185).

Belediye seçimleri sonucunda SCF'nin iddiasına göre yapılan yolsuzluklar, hileler Okyar tarafından meclise taşındı ve İçişleri Bakanlığı hakkında soru önergesi verildi. Soru önergesi mecliste sert tartışmaların yaşanmasına sebep oldu (Balkaya, 2005: 325-335). Mustafa Kemal seçim sürecinde yaşananlar nedeniyle CHF'nin fiilen başa geçmiş bu durum ise Okyar'ı, Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelme endişesine sevk etmiştir. Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelmek istemeyen Ali Fethi Okyar, yaşanan olaylarla ilgili partideki diğer arkadaşlarıyla yaptığı istişare neticesinde partinin feshedilmesi kararına vardı (Okyar, 1980: 524-527). 16 Kasım 1930'da SCF'nin feshedilmesiyle yeni kurulan cumhuriyetin çok partili siyasal hayata geçiş arzusu da bir kez daha kesintiye uğramış oldu.

3.4. CHP'de Demokratikleşme Hareketleri

3.4.1. Müstakil Grubun Kurulması

Tek parti rejiminin devam ettiği bir süreçte II. Dünya Savaşı'nın arifesinde CHP Beşinci Kurultayı yapıldı. Batı'ya yakın durmak adına “demokrasiye geçiş” ya da “demokrasiyi kemale erdirmek” gibi söylemler bu kurultayda ortaya çıktı. Bu kurultay partide zihniyet değişiminin olduğunu ve parti yönetiminde değişiklik istendiği kanaati uyandırdı (Bila, 1979: 156). 29 Mayıs 1939'da CHP Beşinci Kurultayı'nda İsmet İnönü partinin denetiminin yine parti içinden kurulacak bir yapı ile olmasını sağlayacak Müstakil Grubun kurulmasına yönelik şunları söylemişti:

“...Büyük Kurultay'a takdim ettiğimiz nizamname projesinde, Büyük Millet Meclisinde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir de müstakil grubunu düşündük. Büyük Kurultay'dan vazife alan ve Parti Genel Başkanı'nın farksız başkanlığında çalışacak olan, inzibat ve intizam içinde, şuurulu ve çalışkan bir müstakil grubun icra mevkiinde olan milletvekilleri ekseriyetine ve hükümetine esaslı bir yardım temin ederken, büyük milletimize de, kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını ümit ediyoruz...”

(Tekerek, 2015: 156-159).

Böylece parti içerisinde yine partiye bağlı bir muhalefetin oluşmasına izin verildi. Parti kurultayında kabul edilen yeni tüzüğe göre seçilen 21 milletvekili ile “Müstakil Grup” adı altında doğrudan genelle başkana bağlı parti için denetim mekanizmasını sağlayacak bir grup kuruldu (Demirel, 2013: 261). Ancak II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı bir ortamda devletin yaşamın her alanına müdahale etmesi kaçınılmaz oldu. 1940 yılında çıkartılan Milli Koruma Kanunu ile devlet piyasayı kontrol etme yetkisini ele aldı. Yine savaş döneminde zenginleşenlere yönelik Ayniyat Vergisi çıkartıldı (Ahmad, 1994: 24). Müstakil Grup

kurulduktan sonra Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi vb. konularda hükümet ile ortak görüşler ifade etmiş tam anlamıyla bir muhalefet gerçekleştirilememiştir (Tekerek, 2015: 156-164). Zaten Müstakil Grup bu dönem içerisinde mecliste hükümete karşı ılımlı eleştiriler getirse de hiçbir zaman çekimser oy kullanmamış aksine şartsız desteklemiştir. Dolayısıyla kendisinden beklenen muhalefet rolünü yerine getirememiştir (Koçak, 2003: 80).

3.4.2 Tek Parti Rejimini Demokratikleşmeye İten Faktörler

Çok partili siyasal yaşama geçişte İsmet İnönü'yu ve hükümeti etkileyen birçok iç ve dış faktör vardır. İç ve dış faktörlerin etkisi yeni düzene geçişte İnönü'nün ılımlı davranmasına ve demokratik düzene yeşil ışık yakmasına neden olmuştur. İnönü'nün demokratik düzene geçiş ile ilgili 19 Mayıs 1945'te demokrasi prensiplerinin ilerleyen süreçlerde daha geniş ölçüde hüküm süreceğini söylemesi "Dörtlü Takrir"i veren muhalifleri daha da cesaretlendirmiş ve süreç Demokrat Partinin kuruluşuyla sonuçlanmıştır (Turan, 2003: 30-32)

İnönü 19 Mayıs'ta yaptığı bu konuşmasından kısa bir süre sonra ise CHP'den Nihat Erim'e demokratik düzene geçiş için vaktin geldiğini, ömrünü tek parti rejimi ile geçirebileceğini ancak kendisinden sonra bu idarenin yıkılabileceğini, geçmişte de tek parti idarelerinin demokrasi ile idare şekillerine geçemedikleri için yıkıldıklarını söylemiştir (Erim, 1950). İnönü'nün bu söyleminden kendi kontrolünde çok partili siyasal yaşama geçişi arzuladığını görmekteyiz. Öyle ki Aydemir'e (1993) göre İnönü, o dönem Meclis Başkanı Kazım Karabekir'e ve Rauf Orbay'a ayrı bir parti kurmalarını teklif etmiştir ancak bu girişimler sonuçsuz kalmıştır (s. 125-126).

Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler Birliği, 7 Kasım 1945'te dolacak olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın yenilenmesi için resmi talep olmasa da şart olarak Moskova Büyükelçisi üzerinden boğazlardan bir üs ve Kars ve Ardahan'ı istedi (Tellal, 2000: 24). Türkiye bu isteği kesin bir şekilde 7 Haziran 1945'te reddetti. Sovyetlerin bu talebi basın yoluyla halka duyuruldu. İnönü yaklaşık 1 yıl sonra Eskişehir Halkevi'nde yaptığı konuşmasında bu talebin kabul edilmemesinden sonra Sovyetlerin rahat bir şekilde savaş ilan edebilecek duruma geldiğini, İngiltere'nin ve Amerika'nın bu durumda Türkiye'nin sonuna kadar yanında olduğunu belirtmiştir (Turan, 2003: 72-80). İnönü'nün bu söylemi aslında II. Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan Müttefik Devletler'e yaklaşmak için Sovyet tehdidinin bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir.

Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na ve Birleşmiş Milletler'e katılması için Batılı Devletler'in aslında demokratik bir rejime geçiş beklentisi olduğu söylense de bu doğru

değildir (Kara, 1984: 68). O gün Türkiye'nin önündeki tek şart Mihver Devletler'e savaş açmaktı ve Türkiye'de bu şartı yerine getirmiştir. Savaş sonrası Batı'ya yakınlaşmak içinse İnönü'nün planlarında Türkiye'nin demokratik bir ülke olduğu izlenimi vermek vardı. Berkes'e (1997) göre İnönü aslında demokratikleşmenin komünizmin engellenmesi için tercih edilen bir yöntem olduğunu Müttefik Devletler'e göstermek istiyordu. Dolayısıyla İnönü'nün gerçekte istediği demokrasi yönetimi değil, demokrasi görünümü altında şeflik idaresinin devam ettirmektir (s. 315-342).

3.5. CHP'de Parti İçi Muhalefetin Ortaya Çıkışı, Meclis'teki Oturumlara Yansımaları ve Dörtlü Takrir'in Verilişi

Muhalefetin ciddi bir şekilde ortaya çıkışı toprak reformu çalışmalarında ve bütçe görüşmeleri esnasında olmuşsa da öncesinde de yaşanan bazı muhalif hareketler olmuştur. 1943 yılında Celal Bayar, hem meclis grubunda Varlık Vergisi ile ilgili hükümete eleştiriler yöneltmiş hem de verginin kaldırılması için önerge vermiştir (Akar, 1999: 156).

Türkiye II. Dünya Savaşı'na fiilen girmemiş olsa da ülkede savaş kaynaklı ciddi ekonomik sıkıntılar yaşanıyordu. Vurgunculuk, karaborsacılık, suistimal haberleri sürekli basında yer alıyordu (Demir, 1992: 18). Bu nedenle vurgunculuk ve suistimal olayları ile ilgili meclis grubunda Mart 1944'te sert tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmalar dört oturum boyunca devam etmiş bunun üzerine Başvekil Şükrü Saraçoğlu gruptan güvenoyu istemiştir. Yapılan oylama sonucunda 251 güvenoyuna karşılık 57 ret oyu çıkmış ve 100'den fazla kişide oylamaya katılmamıştır (*Ayın Tarihi*, Mart 1944: 6).

Yine 1944 yılı bütçe görüşmelerinde Yusuf Hikmet Bayur ve Celal Bayar bütçeye yönelik çeşitli eleştiriler getirdi. Özellikle de Yusuf Hikmet Bayur'un yaptığı eleştiriler basında ciddi yer buldu. Görüşmeler sonucunda bütçe için oylamaya geçildi ve oylama sonucu sadece 1 tane ret oyu çıktı. Tek ret oyunu veren ise Celal Bayar'dı. (Toker, 1990: 29-32).

3.5.1. Toprak Reformu Çalışmaları

II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemde Milli Müdafaa, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi kanunları dış politikadaki süreç nedeniyle çıkartılmıştı. Ancak çıkartılan kanunlar küçük toprak sahiplerinin ve topraksız köylüleri mağdur etmişti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da hükümet hem yaşanan bu olumsuzluklara çözüm oluşturmak hem de iç politikada daha güçlü durmak amacıyla toprak reformu kanunu çıkartmak istedi (Cin, 1987: 346).

Toprak reformu tasarısı 17 Ocak 1945'te meclise sunuldu. Komisyonlarda görüşülüp rapor TBMM'ye sunulduktan sonra ilk kez 14 Mayıs 1945'te mecliste görüşmeler başladı. 14 Mayıs'ta Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu mecliste yaptığı konuşmada toprak reformunun amacının köylüyü kalkındırmak olduğunu, bunun için de öncelikle köylüyü topraklandırmak gerektiğini, kanunun hem vatandaşa hem de devlete külfet getireceğini ancak uzun vadede devlet ve ülke için büyük faydalarının olacağını belirtmiştir. Hatipoğlu konuştuğundan sonra Ali Cavit Oral kürsüye çıkarak toprak reformuna karşı ilk eleştirileri dile getirmeye başladı. Konuşmasında toprak reformunun gerekli olduğunu ancak tasarıdaki bazı maddelerin muğlak olduğunu bu maddelerin memleketin iktisadiyatını ciddi sarsıntılara uğratacağını ifade etti. Oral'ın tasarıda eleştirisini yönelttiği 17. maddedir. 17. maddeye göre topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilecekti. Oral'a göre ülke genelinde 75 milyon nüfus dahi olsa herkese yetecek derecede toprak vardı. Bu madde büyük ve orta ölçekteki işletmeyi tamamen ortadan kaldırarak yarardan çok zarar getirecekti. Söz alan Mersin Milletvekili Refik Koraltan ise tasarıya yönelik eleştirisini Ali'nin malını alıp Veli'ye vermek olarak nitelendirmişti. Partinin önemli isimlerinden ve muhalif görüşte olan Eskişehir Milletvekili Emin Sazak da tasarıyı varlık düşmanlığı olarak ifade etmiş aynı zamanda İsmet İnönü'ye karşı eleştirisini iktisadi işlerin şakaya gelmeyeceğini, İnönü'ye kastederek şef böyle emretti diye bu işin böyle olmaması gerektiğini söylemiştir. Söz alan bazı milletvekilleri ise tasarıyı savunmuşlardır. Bu şekilde tasarıyı savunanların ve eleştirenlerin karşılıklı konuşmasıyla toprak reformu görüşmeleri, 16 Mayıs Çarşamba günü tekrar toplanıp görüşmelere devam edilmesine karar verilmesiyle son buldu (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 17. Cilt 54. Birleşim, 1945: 59-97*).

16 Mayıs Çarşamba günü tekrar başlayan görüşmelerde başlangıçta söz alan Manisa Milletvekili Feyzullah Uslu, Niğde Milletvekili Hüseyin Ulusoy, Mardin Milletvekili Lütfi Ülkümen tasarıyı savunurken Ordu Milletvekili Hamdi Şarlan, Denizli Milletvekili Emin Aslan Tokat, Seyhan Milletvekili Ali Münif Yeğenağa ise tasarıya karşı çıkarak tasarıyı eleştirmiştir. Söz alanlar arasında o döneme kadar sessizliğini mecliste korumuş olan Adnan Menderes'te vardır. Menderes konuşmasında, tasarının son şekli hazırlanırken Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun komisyon toplantısına katılarak tasarıya kendince maddeler ekletmesinin iç tüzüğe ve parti tüzüğüne aykırı olduğunu, ülkede toprak kıtlığının olmadığını, hükümetin zaten senelerdir gerçekçi bir ziraat ve iktisat politikası oluşturamadığını belirtmiştir. Konuşmasının

sonuna doğru eleştirisinin dozunu artırarak ve sert bir şekilde, çiftçi ocakları kurmak ve çiftçiliği meslek haline getirmek amacıyla hazırlanan hükümlerin kaynağının nasyonal sosyalist Alman rejiminin İskân ve Toprak Kanunu olduğunu ileri sürmüştür (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 17. Cilt 55. Birleşim*, 1945: 112-116).

İsmet İnönü'nün kızı Özden Toker bu olayı şöyle anlatıyor:

“O güne dek pek ön plana çıkmayan Menderes elinde kalın bir dosyayla geldi, uzun ve çok etkili bir konuşma yaptı. Kanunun faşist olduğunu, hatta Nazileri andırıldığını söyledi. Kürsüden indiğinde yıldızı iyiden iyiye parlamıştı.” (Birand vd., 1991)

Adnan Menderes tasarıya dönük eleştirilerini 17 Mayıs, 1 Haziran ve 4 Haziran'da yapılan oturumlarda da sürdürmüştür. Yapılan oturumlarda sert ve karşılıklı görüşler ifade edilmiş, nitekim 11 Haziran 1945'te yapılan oturumda Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in de aralarında bulunduğu yaklaşık 100 milletvekili tasarıya muhalefet ettikleri için oylamaya katılmamıştır. Yapılan oylama katılan 345 milletvekilinin oybirliğiyle tasarı mecliste kabul edilmiştir (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 18. Cilt 72. Birleşim*, 1945: 232-235). Zaten yapılan oylamadan önce alttan alta gelişen parti içi muhalefet tamamen ortaya çıkmıştı. Oylamadan 4 gün önce de “Dörtlü Takrir” parti meclisi grubuna sunulmuştu.

CHP Genel Sekreteri Nafi Atıf Kansu Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun kabul edilişi ile ilgili 9 Temmuz 1945'te partililere hitaben hazırladığı notunda çıkartılan kanunu devrim olarak nitelendirmiş ve hükümetin sadece dış politikada başarılı olduğunu iddia eden azınlığın düşüncelerine müsamaha edilmemesi gerektiğini belirtmiştir (*B.C.A. Yer Numarası: 490.01.5.26.30*, 1945).

3.5.2. Bütçe Görüşmeleri ve Hükümetin Güvenoyu Talebi

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri mecliste devam ederken hükümetin 1945 yılının ilk 7 aylık bütçe görüşmeleri de başlamıştı. Bu zamana kadar genelde sessiz geçen bütçe görüşmeleri bu sefer uzun konuşmalarla ve eleştirilerle geçmişti (Bayar, 1986: 30).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde sert bir şekilde eleştirilerini yönelten Adnan Menderes bu sefer de bütçe görüşmelerinde kürsüye çıkmıştı. Konuşmasında 7 aylık bütçe açığının 66 milyon lira ile çok fazla olduğunu, vergi sisteminin elverişsiz olduğunu, zamansız yapılan masrafların devletin yükünü artırdığını, II. Dünya Savaşı'nın bitmesine

rağmen hayat pahalılığının bitmesinin mevcut şartlarda mümkün olmadığını ve savaş sonrası başlayacak yeni dünya düzenine uygun bir zihniyette hareket edilerek mevcut olumsuz tablodan kurtulmanın mümkün olduğunu belirtmiştir. Menderes'ten önce konuşan Hikmet Bayur ve Emin Sazak ise Menderes'ten daha sert bir şekilde bütçeyi eleştirmiştir. Sazak, iktisadi tabloda memnuniyet verici hiçbir veri bulunmadığını, sanayide ferdi teşebbüse izin verilmeyişinin ileride büyük zararlar getireceğini, her şeyin affedilebileceğini ama uluslararası iktisadi müzakerelerde ne istenileceğine dair bir hazırlık olmayışının affedilemeyeceğini belirtmiştir. Bayur ise memlekette korunan hiçbir faydalı unsur olmadığını, bütçe komisyonunun hazırladığı rapordaki iyimser rakamların gerçeği yansıtmadığını, aslında bu eleştirilerle hükümete gerçekte iyilik ettiklerini söylemiştir. (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 17. Cilt 58. Birleşim, 1945: 214-230*).

Görüşmelerin sonunda bütçe için yapılan güven oylamasında oylamaya katılan 373 milletvekilinden 5 kişi; Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak ret oyu verdi. Bütçe görüşmeleri sırasında Bayur'un söylediği "Çekilsinler, gitsinler. Bütçeye de devletin işi durmasın diye beyaz oy veriyoruz." tarzında ifadelerine bütçe oylandıktan sonra söz alan Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise sert bir şekilde karşılık vererek hükümete güven oylaması yapılmasını teklif etmiştir. Başbakan'ın bu teklifinden sonra yapılan güven oylamasında bütçeye ret oyu veren 5 milletvekili ile birlikte Hikmet Bayur ve Recep Peker hükümete güvensizlik oyu vermiştir (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 17. Cilt 65. Birleşim, 1945: 506-516*).

Recep Peker, hükümete güvensizlik oyu veren diğer 6 kişiden farklı olarak bu şekilde oy vermesinin sebeplerini açıklarken asıl talebinin yıpranan bakanların yerine yeni atamaların yapılarak kabinede değişiklik yapılması olduğunu söylemiştir (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 17. Cilt 65. Birleşim, 1945: 509*). Peker konuşmasının sonunda birçok milletvekilinin alkışlamasıyla kürsüden indi. Bu da gösteriyordu ki güvenoyu veren bazı milletvekilleri de Peker ile aynı düşünceyi paylaşıyordu (Barutçu, 1977: 299). Hükümete güven oylamasının ardından aynı gün CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal'ın istifa etmesi ve iki gün sonra Ticaret Bakanı Celal Sait Eren'in görevden alınması Peker'in talebinin karşılık bulunduğunu göstermektedir.

Mayıs 1945'te mecliste gerçekleşen toprak kanunu ve bütçe görüşmeleri neticesinde CHP içerisinde muhalif kanat iyice belirginleşmiştir.

3.5.3. Dörtlü Takrir'in Verilmesi

II. Dünya Savaşı sonrasında hükümetin müdahaleci politikası ülkede ekonomik sıkıntıların ortaya çıkmasını engelleyemedi. Siyasi istikrar hem parti içerisinde hem de ülke içerisinde tartışma konusu olmaya başladı. CHP'lilerin birçoğuna göre cumhuriyetin ilk yıllarında demokratik hareket edilseydi tepeden inme reformlar yapılamazdı. Bu yüzden reformların tehlikeye girmemesi için tek partili rejim gerekliydi. Ancak o günün şartlarında demokrasiye geçiş için adımlar atılacaksa reformların devamı ve korunması için iktidarın da korunması gerekiyordu (Ahmad, 1994: 25-26).

O güne kadar suskunluğunu koruyan Menderes'in, toprak reformu için mecliste yaptığı konuşmasından 3 gün sonra 19 Mayıs 1945'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü konuşmasında şöyle seslendi:

“Memleketimizin siyasi idaresi; cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatına demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir.” (Turan, 2003: 30-

32)

İsmet İnönü'nün demokrasi ve demokratikleşme yönündeki duruşu ve söylemi parti içerisinde Adnan Menderes'in ve muhalif grubun daha fazla cesaretlenerek seslerini yükseltmeye başlamalarına neden olmuştur.

7 Haziran 1945'te parti içi muhalefet resmen kendini gösterdi. Parti grubuna Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes imzalı bir önerge verildi. Önerge bu dört kişinin imzasını taşıdığı için “Dörtlü Takrir” adını almıştır. Dörtlü Takrir, CHP içerisinde kendisine cumhuriyet tarihinde ilk büyük başkaldırı niteliği taşımaktaydı. Takrir içerisinde öne çıkan söylemler şu şekildeydi;

“...Türkiye Cumhuriyet ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiştir... Cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekâmül yolunda ilerlediğini gösteren teşebbüslerde vardır. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde, müstakil mebuslara gittikçe daha da artacak nispette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz... Müstakil grup teşkili milli murakabede tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe

olmakla beraber kuruluşundaki gayritabiilik dolayısıyla bundan da müspet bir netice alınmadığını görüyoruz. ... Bugünkü medeniyet dünyasının umumî şartları daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzda hâkim olan demokratik ruhu, bugünkü siyasî hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor... Türk Milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk'ün idealine sadık kaldığımızı inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında: “Siyaset, hükümet ve düşünce hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde hüküm süreceği hakkındaki fikirleri”, bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir. (B.C.A. Yer Numarası: 490.01.572.2277.3, 1945)

Takrir parti içerisinde çok etkisi yaratmıştı. Başlangıçta takriri verenlerin partiden ihraç edilmesi gibi bir söylem ortaya çıkmamıştı. Ancak parti içerisinde bazı gruplar kesinlikle takririn reddedilmesi bazı gruplar ise muhalefetin parti içerisinde değil CHP'den ayrılarak kendi partilerinde yapmaları gerektiğini söylüyordu (Ahmad, 1994: 27). DP kurulduktan sonra Celal Bayar açıklamasında parti meclisine sundukları önerge ile parti içerisinde ıslahat yapılmasını düşündüklerini partiden ayrılarak yeni bir parti kurma fikri ile yola çıkmadıklarını ifade etmiştir. İsmet İnönü'de takririn görüşüldüğü parti toplantısında parti içerisindeki muhalefetin içeride değil dışarıdan başka parti yoluyla yapılmasını gerektiğini dile getirmişti (Birand vd., 1991: 21). Aslında İsmet İnönü Batı'ya karşı Türkiye'de demokrasinin varlığını göstermek için bir muhalefet partisinin oluşmasını istiyordu. Ancak aynı zamanda oluşacak bu muhalefet partisinin CHP'nin iktidarını tehlikeye sokacak kadar güçlenmesini istemiyordu (Bozdağ, 2004: 42).

Takrir parti meclis grubunda yaklaşık 7 saat müzakere edildi. Müzakerelerin sonunda Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu kürsüde parti içerisinde herhangi bir ıslahata gerek olmadığını, demokratik esaslardan vazgeçilmediğini söyleyerek takrir sahiplerinden takriri geri çekmelerini istedi. Fuat Köprülü bir an olsun takriri geri çekmeyi düşünse de Celal Bayar kendisini durdurmuştur. Hemen ardından yapılan oylamada takririn sahibi 4 kişi dışında tüm parti meclisi takriri 12 Haziran günü reddetti (Bayar, 1986: 34).

3.5.3.1. Dörtlü Takrir Sahiplerinin CHP'de Ayrılışı

Önerge reddedildikten sonra önergenin sahibi olan muhalif grup seslerini daha fazla yükseltmeye başladı. Parti içerisinde takrir sahiplerine karşı sert bir tavır içerisine girilmedi ve ihraç edilmelerine yönelik bir söylemde bulunulmadı. Sadece önerge reddedilmekle yetinildi.

Ancak Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün Vatan ve Tan gazetelerinde eleştirel yazılar yazmaya başlaması ve bu yazıların CHP'ye karşı sert bir muhalefeti içermesi taktir sahiplerine karşı partinin tavrını değiştirdi (Ahmad, 1994: 27-30).

Basın üzerinden ilk yazılarını yazmaya başlayan Fuat Köprülü oldu. Köprülü'nün, İsmet İnönü'ye yakınlığıyla bilinen Falih Rıfka Atay'ın Ulus Gazetesindeki yazılarına cevap vermek ve partiye dönük eleştirilerini yöneltmek için farklı günlerde Vatan Gazetesinde kaleme aldığı "Açık Konuşalım" ve "Yalancının Mumu" başlıklı yazıları CHP'yi harekete geçirdi (Bayar, 1986: 35; Köprülü, 1945a, 1945b). CHP Genel İdare Kurulu, 6 Eylül 1945'te yaptığı toplantıda aldığı karar ile Adnan Menderes'ten meclis toplantılarındaki hareket tarzından dolayı, Fuat Köprülü'den ise meclis müzakerelerinde son zamanlarda aldığı tavrıdan ve hükümet aleyhinde yayın yapan Vatan Gazetesindeki yazısından dolayı savunmalarını almaya karar verdi. Fuat Köprülü 3 maddelik yazılı yaptığı savunmasında meclis müzakerelerindeki hareketinin partinin ana prensipleriyle uygun olduğunu, CHP'nin ana prensipleriyle Vatan Gazetesinin savunduğu demokratik prensipler arasında herhangi bir fark olmadığını, yazıyı partinin resmi yayın organı olan Ulus Gazetesinde kendisine yönelik atılan iftiralara cevap olarak yazdığını, 3 Nisan 1945'te parti grubundaki ifadelerle 7 Haziran 1945'te üç arkadaşı ile verdikleri önerenin müzakerelerinde sarf ettiği sözlerin aynı fikirler olduğu söylemiştir. Adnan Menderes ise yine yaptığı yazılı savunmasında meclis toplantılarındaki hareket tarzının parti tüzüğüne ve programına aykırı olmadığını aksine partinin ve memleketin menfaatine yönelik fikirleri savunduğunu söylemiştir (B. Yer Numarası: 490.01.572.2277.3, 1945).

Fuat Köprülü'den sonra Adnan Menderes'te fikirlerini Vatan Gazetesinde ifade etmeye başladı. Bunun üzerine 19 Eylül 1945'te toplanan parti genel idare kurulu, Adnan Menderes'in ve Fuat Köprülü'nün yaptıkları savunmaları yeterli görmeyip, verdikleri taktirin parti kurultayına ait işlerden olduğu için reddedildiğini, ancak müzakere sonucunda çoğunluğun kararına uymanın bir parti ödevi olduğunu, bu nedenle partinin kararına rağmen Menderes ve Köprülü'nün görüşlerini basın üzerinden savunarak bir siyasi mücadeleye giriştiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda parti genel idare kurulu Menderes ve Köprülü'nün suçlarının partiden çıkarmayı gerektirdiğini belirterek son kararı vermek üzere genel başkanlık divanına yazı gönderdi. 21 Eylül 1945'te Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığında toplanan parti divanı da aynı yönde karar vererek Adnan Menderes'in ve Fuat Köprülü'nün partiden ilişiklerinin kesilmelerine oy birliği ile karar verdi. Böylece taktir sahiplerinden 2 kişi CHP'den ihraç edilmiş oldu (B.C.A. Yer Numarası: 490.01.572.2277.3, 1945).

İki ismin ihracından 5 gün sonra 26 Eylül 1945'te Celal Bayar milletvekilliğinden istifa etti. Bayar'ın milletvekilliğinden istifa edip CHP'den istifa etmemesi çevresinde farklı yorumlara neden olsa da Bayar, CHP'den istifa etmemesini şu sözlerle açıklamıştır:

“CHP'den ayrılmak benim için son derece zordu. Bu kendi evimden ayrılmak gibi bir şeydi. Onu ancak, bütün kararlarımız verildikten sonra yapabildim.” (Tuna, 2015: 212-213)

Bayar'ın bu sözünden aslında istifasının nedeninin yeni parti kurulma çalışmaları olduğu anlaşılmaktadır.

İki ismin ihracının ardından Refik Koraltan ise ihraç edileceği anı beklemeye başladı. 11 Ekim 1945'te CHP tarafından Genel Sekreter Naif Kansu'nun imzasıyla gönderilen yazıda, 2 Ekim 1945'te Vatan Gazetesinde çıkan demecinin partinin tüzüklerine uygun olmaması nedeniyle Koraltan'dan savunması talep edildi (*B.C.A. Yer Numarası: 490.01.572.2277.3*, 1945). Refik Koraltan'ın savunmasını da yeterli görmeyen CHP Meclis Grubu 27 Kasım 1945'te Refik Koraltan'ı da diğer iki isimle aynı sebeplere dayandırarak partiden ihraç etmiştir. Refik Koraltan, ihraç edilmesinden rahatsız olmamış aksine bu karara karşı duyduğu memnuniyeti “Artık serbestim” diyerek dile getirmiştir. (Sertel, 1987: 298).

Koraltan'ın ihraç edilmesiyle birlikte tavrın imza sahiplerinden, milletvekilliğinden istifa etse de CHP ile ilişkisi kesilmemiş tek kişi Celal Bayar kalmıştı. Bayar ise 2 Aralık 1945'te CHP'den de istifa etti. Bayar istifa mektubunda, Dörtlü Tavr ve sonrasında siyasi teşebbüslerin başarısız olmasından ve CHP'nin manevi şahsiyetine duyduğu hürmetinden bahsederek partiden ayrıldığını bildirmişti. Böylece tavrın verilmesinden 6 ay sonra imza sahiplerinin CHP ile tüm ilişkileri kesilmiş ve yeni bir parti kurulması yolundaki önemli bir engel ortadan kalkmıştı (Karpat, 2010: 235)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU İLE ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ VE SİYASAL HAYATTA YAŞANAN DEMOKRATİK DEĞİŞİMLER

Hükümetin bu süreçte demokratikleşme yönündeki söylemleri aynı zamanda İstanbul'daki zengin sanayici Nuri Demirağ'ı da cesaretlendirmişti. Demirağ, hızlı bir şekilde yeni bir parti kurmak için resmi başvuru yaptı. 18 Temmuz 1945'te de Milli Kalkınma Partisinin kuruluşu için izin verildi. Ancak yeni kurulan partinin somut problemler üzerinden hazırlanmış geniş bir programının mevcut olmayışı ve kurulduktan kısa sürede parti içi liderlik mücadelelerinin yaşanması nedeniyle siyasi arenada kendine fazlaca yer bulamamıştır. Bu nedenle de kısa sürede etkinliğini kaybetmiştir. Milli Kalkınma Partisi, siyaseten etkin bir parti olamamış olsa da kuruluşuna izin verilmesi, hükümetin muhalefet partilerini fiilen kabul ederek çok partili siyasal yaşama geçişin önünü açması bakımından önemlidir (Karpat, 2010: 236).

CHP içerisinde aleni bir şekilde muhalif kanadın ortaya çıkışı, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Avrupa ve ABD'ye yakınlaşma ihtiyacının duyulması, halk içerisinde tek parti yönetimine karşı ciddi tepkilerin oluşması gibi birçok iç ve dış nedenlerin sonucu olarak Cumhurbaşkanı İnönü, siyasette kendi kontrolünde demokratikleşme hareketinin oluşmasına izin vermeye karar vermişti. Çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmasında demokratikleşmenin artık gerekli olduğundan bahseden Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945'te TBMM'nin açış konuşmasında demokratikleşme açısından öne çıkan şu cümleleri kullanmıştır:

"... mecliste çokluğu teşkil eden parti üyelerinin hükümeti tenkitle devlet ve millet işlerini denetlemede, hiçbir kayda, hatta hiçbir ölçüye bağlı bulunmadıkları herkesin gözü önünde bir gerçektir... Açık konuşmalara, tek veya toplu olarak alışacağımızı kuvvetle umuyorum..."

Basın Kanunu'nun bir maddesinden ve diğer bazı kanunlardan çok bahsolenmiştir. Onun kaldırılması ve gerekiyorsa diğer tedbirler düşünülmesi zaruridir..."

Cemiyetler Kanunu'nda ve ceza kanunlarında sözü edilen maddeler 1938 Haziran kanunlarında konulmuştur... Bu maddelerin iyileştirilmesinde, partiler teşkiline, toplanma ve güvenlik haklarına karşı koyması ihtimali olan hükümler değiştirilmelidir..."

...Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir...

O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun meclis içinde mi, meclis dışında mı, ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 9. Devre 20. Cilt 1. Birleşim, 1945: 7-9).

İnönü bu söylemi ile yeni kurulan Milli Kalkınma Partisini yok saymış ve Dörtlü Takrir’i verenlere siyasi parti kurmaları için üstü kapalı bir şekilde telkinde bulunmuştur. İnönü’nün, yeni parti kuruluşu gerekliliğinden bahsetmesinin dışında Cemiyetler Kanunu, Basın Kanunu vb. bazı kanunlarda da değişiklikler yapılması gerektiğini ve tek dereceli seçimlerden taraf olduğunu söylemesi Türk demokratikleşmesi adına yeni bir dönemin başlangıcı olacağını da sinyali olmuştur. Yazımızın ilerleyen bölümlerinde demokratikleşme çalışması kapsamında bu kanunlarda yapılan değişiklikler detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

4.1. Demokrat Partinin Kuruluşu

Dörtlü Takrir’in sahibi dört kişinin başlangıçta fikirleri arasında yeni bir parti kurmak yoktu. Asıl amaç parti içerisinde üst yönetimi uyarmak, hem parti içi hem de ülkede demokratikleşmeyi harekete geçirmektir. Ancak takrir sahiplerinin CHP’den ihraç edilmesi ve Cumhurbaşkanı İnönü’nün muhalif bir parti kurulması gerektiğine yönelik sözleri yeni partinin kurulma sebebi olmuştur. İnönü, henüz Dörtlü Takrir verilmeden kısa bir süre önce demokrasinin genişlemesi, çok partili siyasal hayata geçiş ve başarısızlıkla sonuçlanan SCF ve TCF denemeleri ile ilgili düşüncelerini başbakan ve bazı siyasilerin olduğu yemekte açıklamıştır. İnönü’nün düşünceleri bu konuşmasında daha net bir şekilde görülmektedir. Barutçu’nun (1997) aktardığına göre İnönü şu ifadeleri kullanmıştır:

“Demokratik yönetim, insanlık yönetimidir. Biz bu yönetimi bütün çizgileriyle geliştireceğiz. Demokratik kurumlarımız tamamdır. Bir eksiğimiz, ikinci partidir... Cumhuriyet Döneminde Terakkiperver Fırkası’nı bizim arkadaşlarımız kurdular. Şeyh Sait İsyanı bizi korkuttuğu için, yeni olan devrimi koruma kaygısıyla bu partiyi kapattık, ama bu iyi bir şey olmamıştır. Onu koruyacaktık, hata ettik... Serbest Fırka kuruldu. Fethi Bey, 1931’de iktidara gelmek istiyordu. Kendisine, 1935’de iktidara gelmek üzere

çalışmasını ve 1935’de iktidarı kendi ellerim teslim edip, muhalefete geçmekle, nöbet değiştireceğimizi söyledim, kabul etmedi. Bu da onun hatası oldu. Atatürk, kuvvetli ve korkusuz bir adamdı. Ama isminin dedikodu konusu olmasına katlanamazdı. Bir gazete Serbest Fırka büyüklerinin Rumeli’li olduklarını, Genel Sekreterin Selanik’li olduğunu yazdı. Hedefin kendisi olduğunu anlayınca, tepkisi şiddetli oldu. Ama yine de hata ettik. Her ne pahasına olursa olsun, koruyacaktık ve ikinci partiyi yaşatacaktık. Yaşatsaydık, şimdi bu eksiğimiz de olmayacaktı. Bu eksiği tamamlayacağız. Bu kadar devrim yapmış olanlar, bunu da başaracaktır. Bu kuvveti ben kendimde görüyorum. Yalnız on yıllık bir uğraş ister... İkinci partiyi koruyacağım, büyük partiye ezdirmeyeceğim.” (s. 285-286)

Nitekim İnönü, Demokrat Parti kurulduktan yaklaşık 2 sene sonra bir konuşmasında, Demokrat Partiyi kurduranın kendisi olduğunu, verilen takririn ret edilmesi talimatının kendisinin verdiğini, bu dört kişinin onurlu kişiler olduğunu, takrir ret edilince bunu mesele yapacaklarını bildiğini ve böylece onları parti kurmaya bilerek zorladığını ifade etmiştir (Bozdağ, 2004: 26-58).

CHP’de ayrılan takrir sahiplerinin yeni bir parti kuracaklarına yönelik söylemler 28 Kasım 1945 tarihli gazetelerde çıkmaya başladı. Haberlerde Celal Bayar ile Rauf Orbay’ın beraber bir parti kuracakları yazılıyordu. Ancak hem Bayar hem de Orbay bu haberleri yalanladı. Haberlerden 4 gün sonra 2 Aralık 1945’te takrir sahipleri yeni bir parti kuracaklarını kesin bir şekilde açıklamışlardır (Yalman, 1997: 1327). Bayar da, hatıralarında Menderes ve Köprülü’nün partiden ihracından sonra Koraltan’ın ve kendisinin partiden çıkarılacağını bekledikleri süreç içerisinde yeni bir parti kurmak fikri üzerinde yoğunlaştıklarını belirtmiştir (Bayar, 1986: 37). Aralık ayı, basında yeni bir parti kurulacağı haberleri ile çalkalanırken Bayar, Köprülü, Menderes ve Koraltan yeni kuracakları partinin adı, tüzüğü ve programı için sürekli bir araya gelip çalışıyorlardı (Fersoy, 1978: 98).

Yeni parti için çalışmalar devam ederken Celal Bayar’ı, parti kurmaması noktasında uyarılar da olmuştur. Ancak Bayar, iktidarı kaybetmek istemeyecek olan CHP’nin, yeni kurulacak partiyi perişan edebilecek kuvvette olmasına rağmen memleket için başka çarenin kalmadığını belirterek uyarıları dikkate almamıştır (Bayar, 1986: 38).

Celal Bayar’ın da 2 Aralık 1945’te CHP’den ayrılmasından 1 gün sonra Ulus gazetesinde Falih Rıfkı Atay’ın imzası ve İsmet İnönü’nün talimatıyla bir başyazı yayımlandı. Hatta Toker, yazının asıl nüshasının İsmet İnönü’nün el yazısı ile yazıldığını belirtmektedir. Yazı şu şekildedir;

“Celal Bayar’ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz de en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz. Celal Bayar bizim partimizde fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğüyle şöhret kazanmıştır. Karşımızda bu vasıfta bir liderin muhalefet partisini kurmasından memnun olmamak imkânı var mıdır?” (Toker, 1990: 40-41).

Aslında bu yazı yeni partinin başında Celal Bayar’ın olması isteğini iletliyordu. Çünkü Celal Bayar, İnönü’nün söyleminden anlaşıldığına göre partinin, Atatürk düşmanlığına dönüşmesini engelleyebilecek kabiliyeteydi.

Takrir sahipleri, aralık ayı boyunca yapılan çalışmalarda 6 ana konu üzerinde öncelikli olarak anlaşma sağlamıştı. Bunlar;

- 1- Atatürk İlke ve İnkılapları’nın devamını sağlayacak bir parti olması,
- 2- Devlet yönetimini tabandan tavana doğru yani milletten devlete doğru işlemesini sağlayacak anlayışta bir parti olması,
- 3- Halkın yönetime tam anlamıyla katılması için çoğunluk esasına dayalı bir seçim sisteminin benimseyen bir parti olması,
- 4- Seçimlerin adaletin denetimi üzerinden yapılmasını benimseyen bir parti olması,
- 5- Laiklik konusunda hassas davranılması,
- 6- Partinin, fikir kadrosuna değil halk tefekkürünün temellerine dayalı olması yani parti içi demokrasinin hâkim olmasıydı (Bayar, 1986: 40-43).

Mutabık kalınan ana konulara baktığımızda çoğunluk esasına dayalı seçim sistemi ve parti içi demokrasi vurgusu, yeni kurulacak partinin demokratik ilkeler üzerinden işleyen bir parti olmasının hedeflendiğini göstermektedir. Ayrıca Atatürk İlke ve İnkılapları’nın devamını sağlayan bir parti modelinin hedeflenmesi yeni kurulacak partinin, devletin kurucu iradesinin ve dolayısıyla CHP’nin çizdiği çerçevenin dışına çıkarak hareket edemeyeceğinin de göstergesidir. Bu durum aslında CHP’nin kuruluşunda o güne kadar Türkiye’de oluşturduğu siyasi vesayeti ortaya koymaktadır.

Çalışmalar sonucunda tüzük ve program, Koraltan, Bayar, Menderes ve Köprülü tarafından imzalanmış ve resmi başvuru yapılma aşamasına gelinmişti. Celal Bayar jest olacağını düşünerek parti programını hükümete taktim etmeden önce Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye sunmak isteyerek bir randevu talep etti. Köşk tarafından randevu hemen verildi ve Bayar yeni parti programı ile İnönü’nün karşısına çıktı (Toker, 1990: 80). Bayar’ın şakalaşarak

parti rozetini İnönü'nün yakasında görme isteğiyle başlayan konuşmayı Toker(1990) şöyle aktarmaktadır:

İnönü: Terakkiperverlerde olduğu gibi, “itikadı diniyeye biz riayetkârız” diye madde var mı?

Bayar: Hayır Paşam, laikliğin dinsizlik olmadığı var.

İnönü: Ziyamı yok. Köy enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?

Bayar: Hayır.

İnönü: Dış politikada ayrılık var mı?

Bayar: Yok.

İnönü: O halde tamam (s. 81).

İnönü'den de onay alındıktan birkaç gün sonra 7 Ocak 1946'da, Türk demokrasisinde çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde en önemli aktör olacak Demokrat Partinin kuruluşu için Refik Koraltan resmi başvuruyu yaptı. Aynı akşam yapılan basın açıklamasında partinin 85 maddelik programı kamuoyuna anlatıldı. Partinin genel başkanlığına da Atatürk'ün son Başvekil'i olan Celal Bayar, sözcülüğüne ise Adnan Menderes getirildi (Akandere, 1998: 436; Demir, 2012: 16).

4.2. Demokrat Partinin Programı

Demokrat Partinin açıklanan 85 maddelik programının; ilk 24 maddesi genel prensipleri, 25-32. maddeleri adalet işlerini, 33-41. maddeleri milli eğitim işlerini, 42-50. maddeleri sanayi işlerini, 51, 52 ve 53. maddeleri ticaret işlerini, 54-65. maddeleri tarım işlerini, 66-70. maddeleri orman işlerini, 71-76. maddeleri maliye işlerini, 77-84. maddeleri bayındırlık ve ulaştırma işlerini ve son olarak 85. madde sağlık işlerini içeriyordu (*T.B.M.M. Kütüphanesi Yer Numarası: 2008-563, 1946*).

Genel prensiplere baktığımızda parti programında, halk tabanında tüm kesimlerin toplumsal, iktisadi ya da mesleki alanda kooperatif ve sendikalar kurmasını destekleyerek siyasal partilerin kurulmasının yanında aynı zamanda demokrasinin yerleşmesi ve gelişmesi için sendikalist bir yapıya vurgu yapılmıştır (7. madde). Demokratik bir seçim için gerekli olan serbest seçim ve gizli oy esasına dayalı sistemi desteklemiştir. Aynı zamanda seçimlerin tek dereceli yapılmasını ve bu şekilde seçim kanununda değişiklik yapılmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır (9 - 10. madde). Çok partili siyasal hayata geçiş yapılana dek tek parti

yönetiminde devlet memurlarının siyasi faaliyetler içerisinde olmasında herhangi bir sakınca görülmemesinden dolayı DP programında, devlet memurlarının seçimlere iştirak etmeleri dışında siyasi bir faaliyette bulunmamaları gerektiği belirtilmiştir (11. madde).

Atatürkçülüğün altı temel ilkesi olan ve aynı zamanda CHP'nin de temel ilkelerini temsil eden cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik, inkılapçılık, halkçılık ve devletçilik DP'nin programında da yer almıştır. Programda demokrasi için en uygun yönetim şeklinin cumhuriyet olduğuna vurgu yapılmıştır (2. madde). Milliyetçiliğin din ve ırk farkı gözetmeden kültür ve ülkü birliğine dayalı olduğu belirtilmiştir. (13. madde). Laiklik vurgusu ise programda çok geniş bir şekilde yer bulmuştur. Daha önce SCF'nin programında yer alan ve SCF için sıkıntı yaratan "itikadı diniyeye biz riayetkârız" ifadesine benzer bir ifade kullanılmamıştır. Aksine, laiklik kesin bir şekilde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde görülmüştür. (14. madde). İnkılapçılık, değişen dünya düzenine hızlı bir şekilde uyum sağlamak için geçmişten gelen zararlı gelenekleri kaldırmak olarak, halkçılık, hiçbir kişiye ve zümreye imtiyaz tanımamak olarak, devletçilik ise şahsi teşebbüs ve sermayenin genel çıkarlarına uygun bir şekilde devletin iktisadi faaliyetlere girişmesi olarak yorumlanmıştır (15 – 17. madde). Atatürkçülüğün bu altı temel ilkesini DP'nin genel olarak kendi bakış açısı çerçevesinde yorumladığını görmekteyiz. Özellikle devletçilik ilkesinde devletin iktisadi faaliyetlerinde şahsi teşebbüs ve sermayenin genel çıkarlarına uygun davranması gerekliliğinin vurgulanması liberal bir anlayışın benimsendiğini göstermektedir.

Adalet işlerinin nasıl olması gerektiğinin anlatıldığı ikinci bölümde ise ilk derece mahkemeleri ile Yargıtay arasında, kazalar için bir ara mahkeme yani istinaf mahkemelerinin kurulmasının adalet için gerekli olduğu vurgulanmıştır (27. madde). Ülkemizde ise istinaf mahkemeleri, günün şartlarında laik hukuku bilen hakim sayısının azlığı ve çeşitli nedenlerle 1924 yılında dinsel mahkemelerin ortadan kaldırıldığı kanunun 9. maddesindeki "İstinaf mahakimi ve vezai fi mülgadır." ifadesi ile birlikte kaldırılmıştır (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 2. Devre 8. Cilt 32. Birleşim*, 1924). İstinaf mahkemeleri alt derece mahkemelerinin verdiği kararların hukuki açıdan uygun olup olmadığını denetler. Bu açıdan baktığımızda istinaf mahkemeleri hukuk devleti prensibini ve demokratik prensipleri benimseyen bir ülke açısından gereklidir. Günümüzde de hemen hemen bütün gelişmiş ülkelerde istinaf mahkemeleri mevcuttur (Yılmaz, 2004: 207-209).

Milli eğitim işlerinin bahsedildiği üçüncü bölümde, üniversitelerin bilimsel ve idari anlamda özerk olması gerektiği belirtilmiştir (38. madde). Üniversitelerin bilimsel ve idari anlamda özgür ve özerk olması konusu da yine demokrasi bağlamında gerekli görülen

durumlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Çünkü Ozankaya'ya (1990) göre bilimsel yöntemin geçerlilik ilkeleri ile demokratik düzenin meşruluk kıstasları tamamen uyumaktadır (s. 37).

Sanayi ve ticaret işlerinin bahsedildiği dördüncü ve beşinci bölümde ise iktisadi sahada özel teşebbüsün ve sermayenin faaliyetlerinin esas olduğu vurgulanırken aynı zamanda devletin girişeceği iktisadi faaliyetlerin ne olması ve nasıl olması gerektiği maddeler halinde açıklanmıştır. Ayrıca devletin elindeki uygun işletmelerin özelleştirilmesinin gerekli olduğu, piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması için mecburi bir sebep olmadıkça devletin kesinlikle piyasaya karışmaması gerektiği belirtilmiştir. Bu maddeler çerçevesinde iktisadi faaliyetlerde DP'nin tamamen liberalizm çizgisini benimsediğini söylemek mümkündür (42 – 51. madde).

Altıncı ve yedinci bölümde tarım ve orman işleri ile ilgili olarak ise milli kalkınmanın temelinde zirai kalkınmanın olduğu, milli serveti önemli bir kısmını oluşturan ormanların muhafaza edilmesi ve geliştirilmesi konusunun da devletin üzerinde durması gereken noktalardan biri olduğu belirtilmiştir (54 – 70. madde).

Sekizinci bölümde mali siyasetin ana prensibinin denk bütçe olduğu, devletin borçlanmaya gitmemesi gerektiğini ve piyasaya devletin yeni para sürmemesi gerektiği belirtilmiştir. Vergi sisteminde ise vasıtasız¹ vergi toplamanın esas olması gerektiği üzerinde durulmuştur (71 – 73. madde). Vergi vermek ile yönetime katılmak arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü vatandaştan alınan vergilerle kamu yönetimi ayakta durmaktadır. Bu açıdan da doğru ve yerinde bir vergilendirme sistemi demokrasi için gereklidir. DP programında talep edilen vergi sisteminin ise dünya genelinde gelişmiş demokratik ülkelerde uygulandığı görülmektedir (Zenginobuz vd., 2009: 2-16). Programın son iki bölümünde ise bayındırlık-ulaştırma ve genel sağlık işlerine değinilmiştir.

Demokrat Partinin programına genel çerçevede baktığımızda ise programın, liberalizm ve demokrasi ilkelerinin etrafında şekillendiğini görmekteyiz. Liberalizm ilkesi programda hem toplumsal-sosyal yaşam, hem ekonomi, hem de siyasi açıdan savunulmuştur. Zaten Demokrat Partinin oluşmasının temelinde ülkede yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin yanında

¹ Vasıtalı vergi devletin vatandaşlardan tüketimlerini vergilendirmek amacıyla topladığı vergidir. Vasıtasız vergi ise devletin vatandaştan doğrudan bir şekilde beyan usulü ya da farklı bir yöntemle, aracı olmadan topladığı vergidir. Gelir vergisi, kurumlar vergisi, motorlu taşıtlar vergisi vb. vergiler vasıtasız vergilere; vatandaşın tüketim yaparken aldığı malzemeler üzerinden alınan katma değer, özel tüketim vergileri gibi vergiler ise vasıtalı vergilere örnektir. (Vergi Müfettişleri Derneği, 2014: 99)

cumhuriyetin temelinde yer alan liberal fikirler vardır. Devletçilik ilkesi de programda, şahsi teşebbüslerin korunması ve desteklenmesi şeklinde yorumlanmıştır. Demokrasi ise bilinen yalın anlamı ile özgürlük kavramı etrafında oluşturulmuştur (Çavdar, 1983: 2065; Karpat, 2010: 225).

4.2.1 DP'nin ve CHP'nin Programlarında Yer Alan Ortak Konuların Benzerlik ve Farklılık Açısından Mukayesesi

DP'nin kuruluşuyla beraber açıklanan programı ve CHP'nin 1943 yılında yapılan 6. Büyük Kurultayı sonrası yayınlanan programı, karşılaştırmalı bir şekilde Tablo 1'de incelediğimizde bazı noktalarda kesin farklılıklar olsa da programlar genel olarak benzer yapıdadır. Sadece yorum ve anlayış farkı göze çarpmaktadır.

Programlarda ilk olarak öne çıkan farklılık seçimlerin yapılma usulüdür. CHP iki dereceli seçim sistemini benimserken, DP, programında tek dereceli seçim sistemini benimsemiştir.

İki partide Atatürkçülüğün altı temel ilkesini kendi programına almış ancak bazı ilkeleri farklı şekilde açıklamışlardır. DP'nin özellikle devletçilik ilkesini CHP'den daha farklı gördüğünü söylemek mümkündür. CHP, şahsi teşebbüslere yönelik devletin denetleyici bir vazifede olması gerektiğini, şahısların yeterli derecede yapamadığı işlere, milletin menfaatine uygun olarak devletin kendi sermayesiyle girişmesi gerektiğini savunurken, DP ise, devletin denetleyici rolünün özel teşebbüs ve genel menfaatin korunması zorunluluğuna dayandığını, devletin, gerekli olduğunda doğrudan iktisadi teşebbüslere girişmesinin yanında aynı zamanda şahsi teşebbüs ve sermayenin gelişmesi için görev yapması gerektiğini savunmaktadır. Bu açıdan DP'nin devletçilik ilkesinde daha liberal bir anlayışı benimsediğini söylemek mümkündür. İki programda da laiklik anlayışı benzer olmakla birlikte CHP'nin programında ayrıca milli dil ve milli kültürün diyanet aracılığıyla yabancı etkisi altına girmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Diğer 4 temel ilkenin ise iki parti tarafından benzer şekilde yorumlandığı görülmektedir.

Her iki parti de eğitimde birliği savunurken ilkokul, ortaokul, lise eğitimi ve teknik eğitim için programdaki hedefler benzeşmektedir. Ancak yükseköğretimde DP, CHP'den farklı olarak üniversitelerin özerk olması gerektiğini belirtmektedir. Yine güzel sanatlar, müzeler, kütüphaneler ve toplumsal yardım işleri ile ilgili maddeler her iki programda da benzer ifadelerle açıklanmıştır.

CHP, programında mahkemelerin teşkili kanununun halkın ihtiyacına göre düzenleyip tamamlanacağını, çocuk suçluların büyüklerden ayrılması için çalışılacağını belirterek daha genel, soyut ve yorumlamaya açık bir hedef koymuştur. Ancak DP, programında ilk mahkemeler ile yargıtay arasında ikinci bir kaza mahkemesi kurulması gerektiğini, çocuk suçlular için ayrı özel mahkemelerin kurulması ve ıslah evlerinin açılması gerektiğini belirterek CHP'ye göre daha özel, somut ve net bir hedef koymuştur. CHP, mahkemelerin bağımsızlığına vurgu yaparken, DP'nin programında bu konuda herhangi bir ifade bulunmamaktadır. DP, adalet organının mensupları için ayrı özel ödenek kanunları çıkartılarak onların daha refah bir yaşam standardına kavuşturulması gerektiğini savunmuş, CHP programında da bu konuya değinilmemiştir. Ayrıca her iki parti de sanık ve mahkûmların birbirinden ayrı yerlerde tutulmasını gerektiğini belirtmiştir.

CHP programında memurlar için sadece “Her türlü huzur ve refaha layıktırlar.” ifadesi geçerken, DP programında, memurların aylıklarının yükseltilmesi, tayin, terfi, disiplin işlemlerinin objektif esaslara göre yapılması, memurların çocuklarının okutulması için memurlara kolaylık sağlanması vb. konulara maddeler halinde vurgu yapılarak memurlara özel bir önem verilmiştir.

İki programda başka bir farklılık ise cemiyetlerin kurulması konusudur. DP, işçilerin, çiftçilerin, tüccarların, sanayicilerin, serbest meslek sahiplerinin, memurların, öğretmenlerin ve üniversite öğrencilerinin mesleki, toplumsal ve iktisadi amaçlarla cemiyet, kooperatif ve sendika kurmaları gerektiğini programında belirtirken, CHP ise, tam tersine cins ve sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulamayacağını programına eklemiştir. İki programda da devletin istikbaline yönelik zararlı ve yurt dışı kökenli cemiyetlere karşı çıkılmıştır.

Tablo 1: CHP ve DP Programlarında Yer Alan Ortak Konuların Maddeler Halinde Karşılaştırılması

	CHP PROGRAMI	DP PROGRAMI
Seçimler	Madde 4/C: Yurdumuzun umumi şartlarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve emniyet ettiği kimselere rey vermesini temin eden iki dereceli seçim ameli icaplara uygun buluruz.	Madde 10: Milletvekilliği seçimlerinin tek dereceli olmasını, seçim kanunumuzda, bu esas ve yurttaşın seçme ve seçilme haklarını daha geniş emniyet altına almak maksadıyla,

		değişiklikler yapılmasını lüzumlu görmekteyiz.
Cumhuriyetçilik	Madde 5/A: Parti, cumhuriyetin, milli hâkimiyet ülkesünü en iyi emin surette temsil ve tatbik eder. Devlet şekli olduğuna kanidir. Parti bu sarsılmaz kanaatle cumhuriyeti bütün tehlikelere karşı her vasıta ile müdafaa eder.	Madde 2: Partimiz demokrasi esaslarına en uygun devlet şeklinin cumhuriyet olduğuna kanidir.
Milliyetçilik	Madde 5/B: Parti, milliyetçiliği Türk milleti içinden en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve vasıtası bilir. Parti milletler arasındaki münasebetlerde, Türk milliyetçiliğini hiçbir millet için zarar düşünmeyen, her milletin insanlığa değerli hasletlerini takdir ve teşvik eden bir iyilik unsuru olarak kullanır.	Madde 13: Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine ve her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız.
Halkçılık	Madde 5/C: Kanunlar önünde mutlak bir musavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemiyete imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.	Madde 16: Halkçılığı, hiçbir şahsa veya zümreye imtiyaz tanımamak, kanunlarda ve memleket idaresinde halkın menfaatlerini korumak manasında anlıyoruz. Hükümet ve idare, halktan, halkla beraber ve halk için olmalıdır.
Devletçilik	Madde 5/D: Parti, şahısların bugün hiç veya kâfi derecede yapamadığı işleri devlet eli veya sermayesi ile yapmaya çalışır. Devletin hususi teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve murakabe etmesi tabiidir. Devletçiliğimiz açık veya kapalı olarak hiçbir hususi menfaate vasıta kılınmaz. Devletçiliğimiz, millet menfaatinin zaruri kılmadığı hiçbir şekilde hususi menfaatlerle mücadele etmek. Devletin hangi işleri kendisinin yapacağını takdiri yukarıdaki esaslara göre, milletin yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır.	Madde 17: Devletçiliği, iktisadi alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu biran evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yollarıyla hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması manasında anlıyoruz. Özel teşebbüs ve sermaye faaliyeti ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleriyle genel menfaatin telifi ve

		korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz iktisadi şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur.
Laiklik	<p>Madde 5/E: Din telakkisi vicdani olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur.</p> <p>Hiçbir vatandaşa kanunların müsaade ettiği dairede tatbik ettiği din veya itikatlardan dolayı müdahale edilemez.</p> <p>Parti, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin her yönden ilerleyip yükselmesinde başlıca muvaffakiyet amili görür.</p> <p>Parti milli dilin ve milli kültürün diyanet yollarından yabancı dil ve kültürlerin tesirlerinden masun kalmasını Türk milletinin hali ve istikbali için lüzumlu sayar.</p>	<p>Madde 14: Partimiz, laikliği, devletin din ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanıır.</p> <p>Dinin siyaset olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhine propaganda vasıtası yapılarak yurttaşlar arasındaki sevgi ve tesanüdü bozmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine asla müsamaha olunmamalıdır.</p>
İnkılapçılık	<p>Madde 5/F: Parti, devlet ve millet işlerinde tedbir bulmak için tedrici ve tekamülü prensiple kendini bağlı tutmaz. Parti, milletimizin birçok fedakârlıklarla yaptığı inkılaplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar.</p>	<p>Madde 15: Partimiz, inkılapçılığı, daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine süratle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye erdirmek ve geçmişten kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için gereken bütün hamlelerin hemen tatbika konulması manasında anlar.</p>
Eğitimde Birlik	<p>Madde 6/D: Terbiye, fikirde, karakterde, bedende birbirinden ayrılmaz bir surette güdüdür.</p>	<p>Madde 33: Maarif sistemimizde milli eğitim ve öğretim vahdeti prensibi taraftarıyız.</p>
İlköğretim	<p>Madde 7/A: Normal ilköğretim beş yıldır. Yakın uzak, büyük küçük her köyde ve bütün şehirlerde kız erkek bütün çocuklar için ilköğretimi gerçekleştirmek amacını güdüyoruz. Rasgeleceğimiz güçlükler ne</p>	<p>Madde 35: İlköğretim, maarif sistemimizin temelini teşkil etmektedir. Bütün ilkokul öğretmenlerinin aynı ruha ve aynı seviyede bilgiye sahip olmaları esasının göz önünde tutulmasını, bunlar</p>

	<p>olursa olsun en kısa zamanda bu neticeye varmak partimizin tereddüt kabul etmeyen kati kararıdır.</p>	<p>arasında farklı zümrelerin teşekkülüne meydan verilmemesi bakımından lüzumlu görmekteyiz.</p>
Ortaokul ve Lise	<p>Madde 7/C: Her vilayet merkezinde ve orta tahsili memlekete yaymak esası gözetilerek icap eden kazalar mntukalarında ortaokul bulundurmak lüzumuna kaniyiz. Ortaöğretim kurumlarında uzak muhitlerdeki vatan çocuklarının huzur ve emniyetle istifadelerini temin için talebeyi gece ücretle yatacak teşkilatın yerlerince kurulması kolaylaştırılacak ve teşvik olunacaktır.</p> <p>Madde 7/D: Liselerimizi yükseköğretime tam kabiliyetli talebe yetiştirecek surette her bakımdan kuvvetlendireceğiz. Tatbikath program, laboratuvar, kütüphane çalışmaları, lise öğretiminin temelidir.</p>	<p>Madde 36: Orta tahsil kurullarını, gerek program ve talimatname gerek laboratuvar ve kütüphane gibi öğretim vasıtaları bakımından ıslah ve takviyeye muhtaç görmekteyiz.</p> <p>Yükseköğretime başlamak olan liselerin, bu maksadı sağlayacak duruma getirilmeleri lazımdır.</p>
Yükseköğretim	<p>Madde 8/A: Üniversite ve yüksekokullarımızın kendilerinden beklenen bilim ve ihtisas elemanlarını yetiştirmesine, memleket dâhilinde bilim hareketlerine destek ve kaynak olmak üzere mükemmelleştirilmelerine devam edilecektir.</p> <p>Madde 8/B: Akademik kariyeri, kanuni mevzuatla nizamlamak yakın hedefimizdir.</p> <p>Madde 8/C: Yükseköğretim müesseselerinde öğretme ve ilmi araştırma faaliyeti beraber yürütülür.</p>	<p>Madde 38: Yükseköğretim meselesinde keyfiyete önem verilmesi lüzumuna kaniyiz. Bütün yükseköğretim kurullarımızın ve esasa göre takviyesini ve Batı'daki benzerleri seviyesine eriştirilmelerini istiyoruz.</p> <p>Üniversiteler, ilmi ve idari muhtariyete sahip olmalıdırlar.</p> <p>Muhtelif ilim şubelerinde çalışmak üzere, üniversite içinde, araştırma enstitüleri kurulmasını ve memlekete ait araştırmalara bilhassa önem verilmesini istiyoruz.</p>
Teknik Öğretim	<p>Madde 9: Teknik öğretim, kudretli bir milletin en ehemmiyetli meselesi sayılmıştır. Kadın ve erkek her vatandaşın, her yaştaki meslek bilgisini bir öğretim kurumunda vermek, tazelemek, arttırmak devletin başlıca vazifeleri arasına girmiştir.</p>	<p>Madde 37: Muhtelif derecedeki teknik öğretim kurullarını yurdun her tarafına yaymak yönündeki çalışmaları, eğitim ve öğretim cihazımızın ekonomik kalkınmamızda da vazife alması bakımından, yerinde bulmaktayız. Bu</p>

		çalışmaların iktisadi ihtiyaçlarımızla ayarlanmasını lüzumlu görmekteyiz.
Güzel Sanatlar Müzeler Kütüphaneler	<p>Madde 11: Parti, güzel sanatları, yüksek bir insan cemiyetinin esas ihtiyaçlarından sayar. Güzel sanatlara partice gösterdiğimiz düşkünlük, asırlarca işletilemeyerek bırakılmış olan Türk kabiliyetini az zamanda meydana çıkaracak ve insanlığa Türk sanatında yeni hazineler kazandıracaktır. Bu bizim samimi kanaatimiz ve hedefimizdir...</p> <p>Madde 12: Müzelerimizi zenginleştirecek kıymette tarihi eserlerin toplanmasına ve bu maksatla kazılar yapılmasına ehemmiyet verilecek; umumiyetle eski eserlerin tasniflerine ve muhafazalarına itina olunacaktır.</p> <p>Madde 13: Kitap, neşriyat ve kütüphane işlerine ehemmiyet vereceğiz. Türk lügati ve ansiklopedisinin vücuda getirilmesi çabuklaştırılacaktır. Memlekette geniş sayıda ve tayin edilmiş ölçülerde kütüphaneler kurulması emelimizdir.</p>	<p>Madde 39: İlimin, tekniğin ve güzel sanatların süratle gelişmesini sağlamak için bütün vasıta ve tedbirlere başvurmak, bu cümleden olarak ehliyet ve istidatları teşvik etmek, kütüphaneler, müzeler, tiyatrolar, konservatuvarlar kurmak, ciddi neşriyata yardımda bulunmak, Türk dilinin milli bünyesine uygun olarak süratle gelişmesi yolundaki çalışmalara yardım etmek, kısaca yurdumuzda milli ve insani kültür seviyesinin yükselmesini sağlayacak her faaliyeti desteklemek, kanaatimizce devletin başlıca vazifelerindedir. Ancak ilmin, sanatın ve türlü fikir faaliyetlerinin siyasi ve idari müdahalelerden uzak kalmasını, demokrasinin değişmez bir esası olarak kabul ediyoruz.</p>
Toplumsal Yardım İşleri	<p>Madde 19: Yurdumuzun sağlık ve içtimai yardım müesseselerini, partimizin esaslarında olan; nüfus arttırma, nesli sağlama ve güzelleştirme, ailesiz ve bakımsız kalıp iş hayatına sokulmaya imkân bulamayan ve ziyan olan çocukları cemiyetimize faydalı kılma ve aile kuruluşunu sağlama gibi prensiplere yarayacak şekilde inkişaf ettirmek amacımızdır. Bunun için bakımsız çocuklar devlet himayesine alınır.</p>	<p>Madde 5: Aile ve mülkiye esaslarına dayanan Türk cemiyetinde, içtimai adalet ve insani tesanüt prensiplerinin milli vicdanda kökleşmesi ve tatbikatta geniş yer bulması için çalışmayı vazife biliriz. İnsanlık haysiyetinin korunması için çalışmak isteyen her işsiz yurttaş iş bulunmasını, ihtiyarlık, hastalık ve sakatlık gibi hallerde yurttaşların yardım görmelerini demokrat bir cemiyetin başlıca hedeflerinden sayarız.</p>
Adalet	<p>Madde 3: Türkiye'de mahkemeler müstakildir.</p>	<p>Madde 26: Yargı işini görmekte olan elemanların yaşama şartları bakımından uygun bir refah seviyesi içerisinde</p>

	<p>Madde 20: Adliyede mahkemelerin teşkili kanununu, halkın ihtiyacına ve memleketin menfaatine en uygun gelecek surette tedvin ve ikmal edeceğiz.</p> <p>Teminatı ihtiva eden basit, ameli ve seri muhakeme usullerini genişleteceğiz.</p> <p>İcra ve tebliğ işlerinde matlup neticeleri seri ve kolay olarak temin edecek tedbirlere devam edeceğiz.</p> <p>Mevkûfları, mahkûmlardan ve çocukları büyüklerden ayırmaya ve hapisaneleri birer ıslah yeri haline getirmeye çalışacağız.</p>	<p>bulunmaları esastır. Bu itibarla, yargıçlarımıza ve mahkemelerimizin yardımcı unsurları mevkiindeki mahkeme kalemleri memur ve kâtiplerine kolayca yaşamlarını sağlayacak imkân ve vasıtalar bulunmalıdır.</p> <p>Anayasanın 56'ncı maddesinde gösterildiği üzere özel ödenek kanunları yapılarak kendilerine rahat ve güvenlik getirecek çare ve tedbirler alınmalıdır.</p> <p>Madde 27: İlk mahkemelerde tek hâkim sistemi asıldır. İlk mahkemelerle yargıtay arasında ikinci bir kaza kademesinin kurulmasını, partimiz, adalet için yeni bir teminat sayar.</p> <p>Madde 30: Suçtan sanık olanlarla, suçlu oldukları için ceza çekmekte olanlar aynı yerde tutulamazlar. Bu sebeple tevkif evlerinin ceza evlerinden ayrı kurulması zaruridir.</p> <p>Madde 31: Çocuk suçluların, özel bir imtihan ve bakım ile yargılanmaları için büyük şehirlerden başlayarak özel mahkemeler kurulmasını ve cezalarını çekecekleri ayrı ıslah evleri açılmasını lüzumlu görmekteyiz.</p>
<p>Memurlar</p>	<p>Madde 21: Milletın yüksek menfaatini daima göz önünde tutarak bütün dikkatleri ile vazifelerine hayatlarını hasreden memurlar her türlü huzur ve refaha layıktırlar.</p>	<p>Madde 23: Memurların her şeyden evvel halka hizmet duygusu taşınmaları, vazife ve mesuliyet hislerine bağlı ve ehliyet ve ihtisas sahibi olmaları şarttır. Bu hususların sağlanması için, bilhassa şu esaslar üzerinde önemle durulmasını gerekli buluyoruz:</p> <p>a) Memurların hal ve atilerinin emniyet altına alınması; aylıkların, memur ve emeklileri geçim kaygısından kurtaracak dereceye getirilmesi,</p>

		<p>b)Memurların, tayin, terfi, cezalandırılmaları hususlarının takdirden ziyade objektif usullere bağlanması,</p> <p>c)Ehliyet ve çalışkanlığın terfide başlıca esas tutulması</p> <p>d)Çocuklarının okutulmasına memurlara kolaylık gösterilmesinin usülleştirilmesi.</p>
Cemiyetler	<p>Madde 22: Türkiye’de cins ve sınıf ve rejijonal fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesi uyandırma maksatlarıyla cemiyet kurulamaz. Devlet, hususi idare ve belediyelerle devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar buldukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramazlar.</p> <p>Madde 25: Türk işçilerini ve esnafımızı milletin ana varlığı içinde o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve bu programda çizilen zihniyetle teşkilatlandırmayı iş edineceğiz.</p> <p>Madde 26: Beynelmilelci maksatlarla cemiyet kurulamayacağı gibi kökü yurt dışında olan cemiyetler kurulamaz. Milletler arasında beraberlik yapmakta devletin fayda göreceği maksatlarla cemiyet kurmak veya kurulu olanlarının şubelerini açmak İcra Vekilleri Heyetinin kararı lazımdır.</p>	<p>Madde 7: Umumi hayata her bakımından muvazeneli ve ahenkli bir gelişmenin sağlanması için, yalnız siyasi partiler kurulmasını, yani sadece siyasi sahada teşkilatlanmış olmayı kâfi görmüyoruz; milletimizin iktisadi ve içtimai sahalarda da süratle teşkilatlanması ve daha şuurlu bir birlik tecellisi için işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslekler mensuplarının, memur ve muallimlerin, yükseköğretim talebesinin mesleki, içtimai ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.</p> <p>Madde 12: Memleketimizin istiklalini veya toprak bütünlüğünü bozmayı, yurttaş ana haklarını kayıtlanmayı gaye edinen veya memleket dışındaki siyasi teşekküllere bağlı olan siyasi cemiyet ve partilerin kanun dışı sayılmasını isteriz.</p>

Kaynak: (Cumhuriyet Halk Partisi Program ve Nizamname, 1943: 3 -14; T.B.M.M. Kütüphanesi Yer Numarası: 2008-563, 1946)

4.3. CHP’nin DP’ye Karşı Tutumu

DP kuruluşundan iki ay kadar kısa bir süre geçtikten sonra 63 ilin 16’sında, 36 ilçede ve çeşitli köylerde şubeler açtı. Bu DP için yavaş bir gelişmeydi. Çünkü birçok kesim DP’nin SCF gibi muvazaa partisi olduğunu düşünmekteydi. Bunların yanında bazı yerlerde devlet

memurları ve idare amirleri de CHP'ye açıktan destek vererek DP'ye çeşitli zorluklar çıkarmaktaydı (Fersoy, 1978: 108; Karpat, 2010: 240).

DP'nin bir danışıklı dövüş partisi olmadığı noktasında ise hem CHP'liler hem DP'liler ciddi çaba içerisindeydi. Çünkü muvazaa iddialarının güçlenmesi iki partiye karşı da olumsuz bakışı beraberinde getiriyordu. DP'nin muvazaa partisi olduğu yönündeki iddiaların güçlenmesindeki bir sebepte parti kurulmadan önce Bayar'ın parti programını İnönü'ye sunarak kendisinden onay almasıydı. Muvazaa iddiası, Bayar'a partinin kurulduğu ilk gün dahi sorulmuştu. Bayar bu soruyu net bir şekilde cevaplayarak muvazaanın hafiflik olduğu söylemiştir. Ancak bu iddia parti kurulduktan sonra yine devam etmiş ve 13 Mart 1946'da Bayar, basına verdiği demeçte DP'nin SCF gibi geçici bir hareket olmadığını, ne CHP'ye ne de kendi partilerine böyle küçültücü bir isnadın yakıştırılmasının mümkün olmadığını açıklayarak bu durumu tekraren reddetmiştir (Fersoy, 1978: 100 – 107). CHP de, parti teşkilatlarına 26 Şubat 1946'da, kurulan siyasi partiler karşısında parti mensuplarına düşen görevlerin anlatıldığı ve muvazaa konusunun da yer aldığı 12 maddeden oluşan bir genelge göndermiştir. Genelgenin 9. maddesinde, partililerin, yeni kurulan partilerin bir danışıklı dövüş olduğu konusunda gevşetici bir propaganda içerisinde kesinlikle olmamaları gerektiği ayrıca bildirilmiştir (*B.C.A. Yer Numarası: 490.01.6.28.25, 1946*).

DP'nin ilk kurulduğu günlerde ılımlı bir siyasi hava mevcuttu. CHP'liler DP'yi sert bir tutum içerisinde karşılamamışlardı. Çünkü CHP'ye göre DP doğu bölgelerinde, sınırlarda ve köylerde şube açamayacaktı (Karpat, 2010: 240). Hatta DP ilk kurulduğu günlerde, CHP bir jest olarak Müstakil Grup odasını DP'ye vermiştir (Aslan, 2014:16). Ayrıca 10 Şubat 1946'da CHP yayınlandığı bir genelgede, partiler arasında ve basın alanında fikir tartışmalarının olmasının, bunların şiddetli bir şekilde ortaya çıkmasının tabii karşılanması gerektiğini, hatta bazı gazetelerin hakaret sahasına kaçmalarına rağmen bugün dava açmanın partinin menfaatine uygun düşmeyeceğini, gayenin yeni şartlar içerisinde demokratik ölçülere göre bir idare sistemi kurmak olduğunu, bu sebeple de müsamahalı bir zihniyetle hareket edilmesi gerektiğini bildirmiştir (*B.C.A. Yer Numarası: 490.01.1387.605.1, 1946*).

Halk tabanında, DP'nin muvazaa partisi değil, gerçek bir muhalefet partisi olduğu görüşüne inanılmaya başlanınca DP'de hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya başladı. Mart ayının sonlarından itibaren DP, ülkedeki muhalefeti tamamen kendi tarafına çekmişti. Ülkenin çeşitli yerlerinden de DP teşkilatını kurmak için genel merkeze teklifler gelmekteydi (Karpat, 2010: 240). DP'de yaşanan hızlı gelişme CHP'yi endişelendirmeye başlamıştı. DP ve CHP arasında ılımlı siyaset, 31 Mart 1946'da Menderes'in İzmir'de yaptığı basın toplantısındaki sözlerine

İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın verdiği sert sözlerle bozuldu (Bayar, 1986: 51 - 52). Menderes konuşmasında partilerinin, tek partinin kökleştirdiği birçok alışkanlıklarla mücadele ederken bir yandan da hükümeti karşılarında görmelerinin eşit şartlarda çalışma prensibine aykırı olduğunu, bazı CHP'lilerin kabul edilemeyecek şekilde faaliyet ve propagandaya giriştiğini ve hatta partinin gizli bir şekilde tehditlere maruz kaldığını ifade etmiştir (Kılçık, 1991: 52 - 54). Menderes'in konuşmasından dört gün sonra İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Menderes'in beyanatının doğru olmadığını, karşılaştıkları zorluğun sebebinin halkın DP'ye karşı yüz çevirmesi olduğunu ve DP'nin taraftar bulamadığı için böyle bir propaganda yöntemine başvurduğunu ifade etmiştir. Böylece DP ve CHP arasında ilk çatışma başlamış oldu (Bayar, 1986: 52 - 53). CHP ve DP arasındaki diyalogun birinci devresi sayılabilecek bir dönem böylece kapanarak sert tartışmaların ve çatışmaların başlayacağı ikinci devre başladı (Esirci, 1967: 17).

4.4. Belediye Seçimlerinin Erkene Alınması

DP'nin katılması öngörülen en yakın seçim eylül ayında yapılacak yerel seçim ve 1947 yılında yapılacak milletvekili seçimleriydi. DP'nin örgütlenme çalışmaları devam ederken 23 Nisan 1946'da Tasvir gazetesinde Celal Bayar'ın demeci yayınlandı. Bayar demecinde seçimlerin tek dereceli yapılması, hükümet müdahalesi olmaması ve adil bir seçim yapılması şartlarını öne sürmüştü. Bayar bu şartlarla ilgili şöyle diyordu:

“Seçimler önümüzdeki seneden evvel de yapılacak olsa, yukarıda işaret ettiğim şartlar yerine gelmiş ise, derhal iştirak edebilecek vaziyetteyiz... Değil umumi seçim, hatta belediye intihaplarının bile, ne kadar erken olsa gene üç aydan evvel yapılması gayri tabiidir.” (Toker, 1990: 97)

Bayar'ın yukarıdaki sözlerinin ikinci cümlesi gazete tarafından önemsiz görülerek yayınlanmamıştı. Bayar, ertesi gün gazetede sözlerini okuduğunda Tasvir Gazetesinin sahibi Ziyad Ebuzziya'yı arayarak fikrinin tamamen bu olmadığını, sözlerinin yanlış anlaşılması halinde kendisinin şahitliğine başvuracağını söyledi. Ebuzziya yanlış anlaşılma olursa gerekeni yapacağı noktasında Bayar'ın isteğini kabul etti (Toker, 1990: 97)

Bayar'ın sözlerinin demeçte yayınlanan kısmı, seçimleri erkene çekip DP'yi hazırlıksız yakalamak isteyen CHP için bir fırsattı. Bunun üzerine 26 Nisan'da Konya Milletvekili Saffet Arıkan'ın başkanlığında toplanan CHP Meclis Grubu, eylül ayında yapılması planlanan seçimlerin bir defaya mahsus olmak üzere 1 Mayıs'ta yapılmasına ve 1 ay içerisinde bitirilmesine karar verdi (“Belediye Seçimleri Mayıs'ta Yapılacak”, 1946). Çıkan haberler

üzerine Bayar hızlı bir şekilde Ankara'ya partisinin genel merkezine toplantı yapmak üzere yola çıktı (Toker, 1990: 98).

Seçim kararının verilmesinden bir gün sonra Falih Rıfkı Atay, Ulus Gazetesinde “Yeni Seçimlere Doğru” başlıklı yazısında muhalefet partilerinin seçimlere hazır olup olmadıkları konusunda akıllara soru gelebileceğini ancak Celal Bayar'ın Tasvir Gazetesine verdiği mülakatın bu soruya karşı gayet açık bir cevap olduğunu belirtmiştir (Atay, 1946: 1-2). Gelişmelerin Bayar'ın tahmin ettiği gibi olması üzerine Ebuzziya, 28 Nisan'da Bayar'ın talebini yerine getirmek için gazetede bir açıklama yayınladı (Ebuzziya, 1946). Ancak gelişmeler çok hızlı olmuştu ve açıklama artık bir anlam ifade etmiyordu.

Seçimlerin Mayıs ayına alınması için hazırlanan kanun tasarısı 3 gün sonra meclise sunuldu (Burgaç, 2013: 164). Kanunun görüşüldüğü 29 Nisan'da Adnan Menderes mecliste yaptığı konuşmada şunları söylüyordu:

“.....anlaşıyor ki, bir taraftan belediye seçimleri Mayıs ayına alınırken diğer taraftan da 1947'de yapılması mukarrer ve kanun iktizası olan milletvekilliği seçimleri önümüzdeki yaz aylarında yapılacaktır. ... Seçimlerin böyle ani olarak tacil edilmesi gerçek, inandırıcı sebeplere dayandırmak gerek idi. ... Kanaatimiz odur ki, seçimlerin... hiç olmazsa kanunların tayin ettiği zamanlara bırakılması münasip olurdu. ... Siyasi teşkilatlanmamızın henüz, daha ilk aylarını yaşamaktayız. Seçimlerin böyle bir zamanda yapılmasını, yeni kurulmakta olan partilere birkaç ayın dahi esirgenmek istenmesi, millet iradesinin serbest tecellisini engelleyen bir karar olarak karşılamak mecburiyetindeyiz. ... bu tasarının demokratik şekilleri muhafaza edilerek tek parti sisteminin idamesi maksadıyla hazırlanmış olduğunu hükmetmek maalesef zaruri olur. Bu sebebe binaen tasarının kabul olunmamasını arz ve teklif ederim.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 22. Cilt 45. Birleşim, 1946: 216 - 217).

Kanun DP ile CHP arasındaki gerilimi yükseltmeye yetmişti. Çünkü Menderes'in konuşmasından da anlaşılacağı üzere, DP'ye göre, kanun yeni partinin teşkilatlanmasını hedefleyerek çıkartılmıştı ve asıl hedef ise milletvekilliği seçimlerinin de erkene alınmasıydı. Menderes, konuşmasında ayrıca İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki TBMM açış nutkunda söylediklerinin bugün yapılanlar ile ters düştüğünü de belirtmişti.

29 Nisan'da meclisteki oturum sonucunda yerel seçimlerin Mayıs ayında yapılmasını içeren kanun tasarısı kabul edildi (Burgaç, 2013: 164). Seçimlerin erkene alınmasından daha

önemli bir durum ise DP'nin seçimlere katılıp katılmayacağıydı. Bu konuda Bayar gazetecilere henüz karar verilmediğini, karar verildiği zaman açıklanacağını söyledi (Toker, 1990: 101).

DP'nin seçime katılma noktasında kararı beklenirken Cumhurbaşkanı İnönü 3 Mayıs'ta Eskişehir'den başlamak üzere, Kütahya, Afyonkarahisar, Konya, Niğde ve Kayseri'yi içeren bir yurt gezisine çıktı (Turan, 2003: 72). İnönü'nün, yaptığı konuşmalarda belediye seçimlerine vatandaşların iştirak etmesini istemesinin dışında, "gelecek büyük seçimler" vurgusu yapması, 1947 yılında yapılması beklenen milletvekili seçimlerinin de erkene alınacağını sinyallerini veriyordu.

Bayar seçimlere katılmayı istemiyordu. DP teşkilatı ise çeşitli yerel sebeplerden dolayı seçime katılmayı talep ediyordu. Ancak Bayar, ağırlığını ortaya koyarak 8 Mayıs 1946'da bütün parti teşkilatlarına bir genelge göndererek seçime katılmama kararı alındığını, ayrıca 1947 yılında yapılması beklenen milletvekili seçimlerinin zamanında yapılmaması halinde o seçimlere de katılmayacaklarını açıkladı (Toker, 1990: 103).

O dönemde kurulmuş diğer bir muhalefet partisi Milli Kalkınma Partisi de başta seçimleri boykot ederek katılmama kararı olsa da sonradan bu kararından geri döndü. CHP'nin seçime zaten varlığı belli olmayan MKP ile yarışarak girmesi aslında tek başına seçime girmesi anlamına geliyordu. Seçimlerin böyle bir hal alması üzerine CHP'nin propagandası seçimde oy almak üzerine değil seçime katılım oranını artırmak üzerine oldu. Çünkü seçime katılımın düşük düzeyde olması halkın DP'ye olan desteğini gösterecekti (Kayış, 2008: 408). CHP'nin "seçime katılım" propagandası, çok partili hayata geçişin demokrasiye etkisindeki göstergelerden birisidir. Çünkü CHP de bu söylemiyle artık iktidarının yavaş yavaş halka dayandığını kabul etmeye başlamıştı (Karpat, 2010: 244).

26 Mayıs'ta belediye seçimleri yapıldı. İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın yaptığı açıklamaya göre seçimlere katılım 61 ilin 44'ünde %50'nin üstünde ve il merkezlerinde %64'tü (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 23. Cilt 57. Birleşim*, 1946: 240). Muhalefete göre bu oran çok düşükken, hükümete göre katılım oranı günün şartlarına göre gayet iyiydi. Dönemin gazetelerinde de DP yanlısı basın, seçimlerdeki katılımın düşüklüğünden ve yaşanan olumsuz olaylardan bahsederken hükümet yanlısı basın ise seçimlerde katılım oranının iyi olduğundan, gayet adil ve demokratik bir düzen içerisinde gerçekleştiğinden bahsediyordu (Kayış, 2008: 413 - 416).

4.4.1 Belediye Seçimleri Öncesi CHP 2. Olağanüstü Kurultayı

Cumhurbaşkanı İnönü'nün söylemlerinde de yer alan demokrasi ve demokratikleşme vurgusu, çok partili siyasal hayata geçiş ile ülkede değişen siyasi ortamın önemli bir göstergesidir. Ancak bu yeni ortama uyum sağlamak için CHP'deki bu değişikliğin sadece söylem olarak değil fiili ve somut olarak da gerçekleşmesi gerekiyordu. Bunun dışında DP'nin belediye seçimlerine katılmama kararından döndürmek isteyen İnönü için kurultay da ayrı bir fırsat olacaktı. Çünkü DP belediye seçimlerine katılmazsa muhalefet partisinin kurulmuş olmasının bir manası kalmayacaktı. Bu nedenlerle CHP'nin yeni bir kurultay toplaması gerekli olmuştur (Toker, 1990: 103; Uzun, 2013:144). Bu doğrultuda 25 Nisan 1946'da İsmet İnönü parti kurultayını 10 Mayıs 1946'da olağanüstü toplantıya davet etti ("C.H.P Büyük Kurultayı Toplanıyor", 1946)

İnönü'nün kurultay davetinden hemen bir gün sonra, Falih Rıfkı Atay'ın yazısında kurultayın gündeminin neler olacağı açık bir şekilde anlatılıyordu. Atay, gündemin 3 ana başlık etrafında olacağını ve bunların; tek dereceli seçim kararı, sınıf esasları üzerinden cemiyetler kurulmasına imkân vermek ve parti tüzüğündeki "değişmez genel başkan" ifadesinin değiştirilmesi olduğunu açıklamıştır. (B.C.A. Yer Numarası: 30.10.129.929.14, 1946).

Kurultayın açılış konuşmasını yapan İnönü, öncelikle milletvekili seçimlerinin erkene alınması düşüncesinin 1 Kasım'daki konuşmasına ters düştüğü yönündeki iddialara cevap vererek ve genel seçimlerin erkene alınacağını açıklayarak başladı. Ve şöyle dedi:

"Esasen, seçimi, tabii olarak 1947 için düşünüyorduk. Dış ve iç politika gerekleri, memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi... Demek istiyorum ki, yeni seçim kanununun karar altına alınmasının tabii neticesi, süratli bir seçime gitmek istiyoruz... Bu mülahazalar gösteriyor ki, eğer birkaç ay içinde olağanüstü bir engel çıkmazsa, yeni seçime gitme kararındayız" (Turan, 2003: 84).

İnönü, belediye meclislerinin, milletvekili seçimlerinde görevli olduğunu, belediye meclislerinde de büyük bir çoğunluğun CHP üyelerinden oluştuğunu, bu nedenle milletvekili seçimlerine yeni seçilecek meclis üyeleriyle girerek farklı ithamlar altında kalmak istemediklerini söyleyerek belediye seçimlerinin erkene alınmasındaki amacı açıklamıştır. Milletvekili seçimlerinin erkene alınması düşüncesinin en başından beri planlanan bir durum olduğu İnönü'nü bu söyleminden anlaşılmaktadır. İnönü, konuşmasının diğer bölümlerinde seçimlerin tek dereceli yapılacağını, müstakil grubun kaldırılacağını, devlet başkanlığıyla parti başkanlığının birbirinden ayrılmasının şu an için doğru olmadığını ancak böyle bir ihtiyaç

olduğunda bunu gelecek nesillerin yapması gerektiğini, “değişmez genel başkanlık” ifadesinin değiştirileceğini, sınıf esası üzerine cemiyetler kurulmasını yasaklayan parti programının değiştirileceğini açıklamıştır (Turan, 2003: 84 - 87).

İnönü'nün, yurt gezisinde çeşitli yerlerde yaptığı açıklamalar DP'nin seçimlere katılım kararında etkili olmamış ve DP'de kurultaydan iki gün önce seçimlere katılmayacağını açıklamıştı. Bu nedenle, DP'yi kararından döndürmek isteyen İnönü için kurultay konuşması önemli bir fırsattı. İnönü'nün konuşmasında, basının ve DP'lilerin dikkat kesildiği yer de zaten DP'yi seçimlere girmeme kararı noktasında sert bir şekilde uyardığı kısımdır. (Toker, 1990: 104). İnönü şöyle diyordu:

“Şüphelenmem ki, şimdiye kadar kurulmuş olan partiler, seçime, parti olarak gireceklerdir. Şimdilik hiçbir partiye mensup olmayan siyaset adamlarımızın da, seçime katılarak memlekete hizmet imkânını arayacaklarını umarım. Millet iradesinin açık bir surette belli olması için, bu kadar dikkat gösterdiğimiz halde, partilerin veya bağımsız olanların, bir bahane bularak seçime girmekten kaçınacaklarını farz etmek istemem. Son zamanlarda, bazı memleketlerde, seçime iştirak etmeme taktiği görülmüştür. Bunun manası, yabancı devletlere karşı, memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idaremizi, yabancı devletlere karşı kötülemek teşebbüsünü, Türkiye denilen memlekette vatandaşların hoş görmeyeceklerine eminim. Bundan başka, iktidara karşı siyasi parti teşkil edip, samimi olarak bizim idaremizi beğenmeyen vatandaşları topladıktan sonra, onları, oy sandığı başına gitmekten menetmek, vatandaşları meşru mücadele yolundan ayırmak demektir. Böyle vatandaşlar, fikirlerini yürütmek için, meşru olmayan yollara teşvik edilmiş olurlar. Siyaset hayatımızın gelişmesini, eski Balkan komitacılığına yöneltmek ve sürüklemek vebalinden, siyasetçilerimizin sakınacaklarını umarım.” (Turan, 2003: 85).

İnönü, bu konuşmasıyla DP'nin, seçimlere katılmadığı takdirde, yabancı devletlere karşı ülkeyi kötüleme gayreti içerisine girmiş olacağını ve aynı zamanda Balkan komitacılığı benzetmesi yaparak gayrimeşru bir yola gireceğini ifade etmiş ve üstü kapalı bir şekilde DP'yi tehdit etmiştir. Bayar, İnönü'nün bu konuşmasını bir blöf olarak değerlendirmiştir. Bayar'a göre İnönü'nün, DP'yi kapatmak gibi bir amacı yoktu. Çünkü böyle bir amacı olsa idi DP'yi seçimlere girmeye zorlamaz, aksine DP'nin seçimlere girmemesi için gereken çalışmayı yaparak ve konuşmasında belirttiği sebeplere dayandırarak partiyi kapatırdı (Bayar, 1986: 55). Zaten, DP'nin kapatılmasının, Batı'ya karşı Türkiye'de demokrasinin varlığını göstermek için kendi eliyle muhalefetin oluşmasının önünü açan İnönü için yanlış bir hamle olacağı da apaçık

ortadadır. DP, seçimlere katılmadığı takdirde de demokrasi ve demokratikleşme yönündeki yapılan siyasi değişikliklerin bir anlamı olmayacaktı. Bu nedenle İnönü'nün bu söylemini günden güne güçlenen DP karşısında, erkene alınan seçimlerle DP'yi hazırlıksız yakalayarak ve seçime sokarak hem kendi iktidarını koruma hem de demokrasinin gereklerini yerine getirme isteği şeklinde yorumlayabiliriz.

Kurultay sonucunda parti programında ve tüzükte yapılan değişiklikler Tablo 2'deki gibi olmuştur.

Tablo 2: 1946 Yılında Yapılan CHP 2. Olağanüstü Kurultayı Sonucunda Programda ve Tüzükte Yapılan Değişiklikler

Programda Yapılan Değişiklikler	
Mevcut Hüküm	Yeni Hüküm
<p>Madde 4: Yurttaş hakları</p> <p>c)Yurdumuzun umumi şartlarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve emniyet ettiği kimselere rey vermesini temin eden iki dereceli seçimi ameli icaplara uygun buluruz.</p>	<p>Madde 4: Yurttaş hakları</p> <p>c) Milletvekili seçimlerinde tek dereceli seçim tarafıysınız.</p>
<p>Madde 22: Türkiye'de cins ve sınıf ve rejyonal fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesi uyandırma maksatlarıyla cemiyet kurulamaz. Devlet, hususi idare ve belediyelerle devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar buldukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramazlar.</p>	<p>Kaldırılmıştır.</p>
Tüzükte Yapılan Değişiklikler	
<p>Madde 4: Parti genel başkanı büyük kurultay tarafından dört yıl süre için partili milletvekilleri arasından seçilir.</p> <p>Madde 5: Partinin genel başkanlığı süresi içinde aşağıdaki üç halde inhilal edebilir,</p> <p>a)Ölüm,</p> <p>b)Vazife yapmaya mani bir hastalığın sabit olması,</p> <p>c)İstifa.</p>	

Bu üç halden biri dolayısıyla inhilal vukuunda parti büyük kurultayı derhal toplanarak partiye mensup milletvekillerinden bir zatı genel başkanlığa seçer

Geçici Madde:

- 1) Tüzükte yazılı olan “Değişmez Genel Başkan” sözü Genel Başkan olarak değiştirilmiştir.
- 2) 16. maddenin (g) fıkrasıyla, 118, 119, 120, 121, 122, 123. maddeler² kaldırılmıştır.
- 3) Tüzükteki müstakil grup hakkındaki bütün hükümler mülgadır.

Kaynak: (B.C.A. Yer Numarası: 490.01.218.861.1, 1946)

4.3. Hükümetin Demokratikleşme Yönündeki Adımları

Çok partili yaşama geçiş, siyasi hayatta bir takım demokratik değişikliklerin gerçekleşmesini de sağladı. Bu demokratik değişiklikler ile CHP hükümeti kendi eliyle koyduğu, özgürlüğü kısıtlayan bazı kanunları ve uygulamaları kısa bir zaman içerisinde yine kendi eliyle gevşetmiş oldu. Çünkü CHP, hem hızlı bir şekilde güçlenen DP’ye karşı demokrasi ve demokratikleşme söylemini elinde bulundurmamak hem de Batı’ya karşı demokratikleşme sürecinin devam ettiğini göstermek istiyordu. Bu sebeplerle CHP ilk olarak 1 Ocak 1946’da işçiler için İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu’nu yürürlüğe koydu (*İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu*, 1945). Ardında da 1945 yılında çalışanlar için kurulmuş olan Çalışma Bakanlığının merkez ve taşra teşkilatı, görev tanımı ve yetkileri daha geniş bir şekilde 1946 yılında çıkarılan kanunla belirlendi (*Çalışma Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun*, 1945; *Çalışma Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun*, 1946). Bu süreçte önemli olarak ayrıca şunlar gerçekleşti:

- Fiyatların tespiti kısmen hükümetin kontrolünden çıktı.
- Köylerde uygulanan İş Mükellefiyet Kanunu kaldırıldı.
- Seçim Kanunu’nda değişiklikler yapıldı.
- Cemiyetler Kanunu’nda değişiklikler yapıldı.
- Basın Kanunu’nun 50. maddesi değiştirildi.
- Bazı basın suçlarına karşı af getirildi.
- Gazete ve dernek kapatma yetkisi hükümetten mahkemelere verildi.
- Gazete kurulmasındaki şartlar hafifletildi.
- Üniversitelere özerklik tanındı (Karpat, 2010: 245 - 246).

Bu demokratikleşme hareketleri ile CHP hükümeti kendi eliyle koyduğu, özgürlüğü kısıtlayan bazı kanunları ve uygulamaları kısa bir zaman içerisinde yine kendi eliyle gevşetmiş oldu.

4.3.1. Seçim Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler

CHP, 2. Olağanüstü Kurultayı'nda aldığı karar doğrultusunda gelecek seçimlerin tek dereceli yapılması ve seçimlerde çeşitli usullerin değiştirilmesi için 4320 sayılı Mebus Seçim Kanununu tamamen kaldırmak için yeni bir milletvekili seçim kanunu hazırladı. Hazırlanan kanun tasarısı 5 Haziran 1946'da mecliste kabul edildi (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 59. Birleşim*, 1946). Hazırlanan seçim kanunu için mecliste görüşmelerin yapıldığı 31 Mayıs 1946'da Adnan Menderes söz alarak öne çıkan şu cümleleri söyledi:

“... yürürlükteki bu kanun ile onun yerine geçecek olan tasarı arasındaki tek esaslı fark ta ikinci seçmenlere ait hükümlerin kaldırılarak yerine tek seçim esasına göre hükümler konulmuş olmasından ibarettir.

Tasarıda dikkati çeken bir yenilik te muhalif partiler temsilcilerinin reylerin atılmasında ve tasnifinde hazır bulunabileceklerinin kabul edilmiş olmasıdır...(34. madde)² Çok partili bir idareye girmiş olmamızı göstermesi itibariyle sevindiricidir... Ancak ve ancak muhalif partiler temsilcilerinin seçim kurallarıyla seçim büro ve komisyonlarında aza sıfatıyla bulunmalarının itiraz ve zabıt tutturma hakkına sahip olmalarının kabulüyledir ki kanunda muhalif partiler temsilcileri hakkındaki hüküm müeyyidelendirilmiş ve manalandırılmış olur...

Reylerin gizliliğine ehemmiyet verilmiş olması tasarının dikkati çeken bir diğer hususiyetidir... Bu gizlilik prensipinin de kâfi teminat altına alındığını göremiyoruz... (23 - 24. madde)³

² Madde 34: Seçime katılan siyasi partilerin temsilcileri, oyların sandığa atılması ve açılıp tasnif edilmesi sırasında seçim kurulu ve komisyonlarında hazır bulunmaya yetkilidirler. Bu maksatla seçim kurulları başkanları, mahallerinde teşkilatı olan yerlerde bu partilerin birer temsilcisini seçimde hazır bulunmak için yazı ile davet ederler. Doğrudan doğruya adaylığını koyanlar isterlerse kendileri seçim kurul ve komisyonlarında bulunabilecekleri gibi temsilcilerini de gönderebilirler. (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 59. Birleşim*, 1946)

³ Madde 23: Sandığa oy pusulaları atılmadan önce seçim komisyon başkanı üyelere ve hazır bulunanlara sandığın boş olduğunu gösterir ve bu hal bir tutanakla belirtilip komisyon üyeleri tarafından imza edilir. Sandığın başka başka anahtarlarla açılır iki kilidi, üzerinde ince bir mektup sığacak kadar aralığı bulunur. Sandık anahtarlarından birini başkan, diğerini komisyon kararı ile komisyon üyelerinden biri saklar.

Madde 24: Sandık kilitlendikten sonra her gelen seçmenin kimliği sorularak kendisine bir mühürlü zarf verilir. Oy pusulalarının behemehâl bu mühürlü zarflar içine konulup kapatıldıktan sonra sandığa atılması şarttır. Oy pusulaları seçmenler tarafından tedarik edilebileceği gibi seçim yerinde önceden hazırlanmış bulunan kâğıtlardan

Arkadaşlar, bütün noksan ve hatalarıyla beraber tasarıda tek dereceli seçim esasınının kabul edilmiş olması ve seçimlerin muhalif partilerin de müşahedesi altında cereyan etmesinin düşünülmüş olması ve reylerin az çok gizli olması yönünde hükümler konulmuş bulunması memnunluk veren yeniliklerdendir... Şayet Belediye seçiminde hakim olan zihniyet ve ruh bu kanununun tatbikında ve milletvekilleri seçiminde de hakim olacaksa memleket namına buna eseflenmemek mümkün değildir.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 23. Cilt 57. Birleşim, 1946: 246 - 249)

Menderes konuşmasında ayrıca Cumhurbaşkanı İnönü'nün kurultayda yaptığı konuşmasına atıf yaparak belediye seçimlerinin erkene alınmasındaki amacın milletvekili seçimlerinin CHP'den seçilmiş belediye üyelerinin elinde yapıldığı ithamına düşmemek olduğu görüşünün muhtarlar için de geçerli olmasını istemiştir. Çünkü Menderes'e göre muhtarların halk üzerindeki etkisi belediye heyetlerinden daha fazladır ve muhtarlar tek parti döneminde seçilmiş tamamen CHP mensubu kişilerdir. Bu nedenle Menderes, muhtarlık seçimlerinin de milletvekili seçimlerinden önce yapılmasını istemiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 23. Cilt 57. Birleşim, 1946: 247 - 248).

Kabul edilen milletvekili seçim kanununda dikkat çeken diğer önemli maddeler şunlardı:

- Adaylar istedikleri partiden ya da bağımsız bir şekilde adaylıklarını ilan edebileceklerdi. (33. madde)⁴ Bu madde çok partili siyasetin varlığını kabul etmesi bakımından önemlidir.

alınmak suretiyle kullanılması da caizdir. Adayların adlarını gösteren ve önceden bastırılmış veya yazılmış oy pusulaları da kullanılabilir. Oy pusulalarına ne kadar milletvekili seçilecekse o kadar milletvekili adı yazılabileceği, yazısı olmayanların emniyet ettikleri kimselere de yazdırabilecekleri belirtilir. Pusulaları yazmak veya yazdırmak için seçim komisyonunca münasip bir yerin önceden hazırlanmış bulunması lazımdır. Pusulalarda, belirtilen miktardan ziyade ad yazılır veya yazdırılırsa bu pusulaların başından başlayarak sırası ile yalnız seçilecek sayıdaki adlar kabul edilip fazlası hükümsüz sayılır. İstenilen sayıdan daha az ad yazılmış veya yazdırılmış ise yalnız yazılı adlar kabul olunur. Pusulaya aynı ad birkaç kere yazılmış ise bu, bir oy sayılır. Oy pusulalarına yazılan adlar okunamazsa hesaba katılmaz. Oy pusulalarına ad ile birlikte soyadının yazılması mecburidir. Ancak adı veya soyadı yazılan adayın kim olduğu anlaşılırsa oy ona aittir. Zarf içinde birden fazla pusula çıktığı ve bu pusulalarda aynı adlar aynı sıra ile yazılı bulunduğu takdirde pusulalardan yalnız biri hesaba katılır ve eğer bu pusulalarda başka başka adlar yazılmış veya aynı adlar değişik sıra ile yazılmış ise hiçbiri sayılmaz. İmza, mühür veya seçmenin kim olduğunu belirten herhangi bir işaret bulunan ve renkli olan oy pusulaları hesaba katılmaz. Mühürsüz zarf içinde atılan pusulalar hükümsüz sayılır. Kanunun bu şartları seçimden önce gazete ile olmayan belde ve köylerde âdet olan vasıtalarla ilan edilir. (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 59. Birleşim, 1946)

⁴ Madde 33: Seçilme yeterliği olan vatandaşın milletvekili adaylığının seçim yerindeki levhalara geçmesi için il seçim kurulu başkanlığına adaylığını isteyen vatandaşın dilekçe ile veya o seçim çevresi seçmenlerinden üç yüz kişinin yazılı bir belge ile başvurmaları veya vatandaşın siyasi bir parti tarafından adının bildirilmesi lazımdır. İl seçim kurulu başkanı başvuruların adlarını levhalara geçirilmek üzere il içindeki bütün seçim komisyonlarına yazı ile ve hemen bildirir. (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 59. Birleşim, 1946)

- Sandıktaki oylar sayılıp tutanak altına alındıktan sonra oy pusulaları seçim komisyonu tarafından yakılacaktı. (27. madde)⁵ Bu nedenle seçimlerden sonra sandıklara herhangi bir itirazda bulunulması mümkün olmayacaktı. Bu durum en çok eleştirilen konuların başında gelmiştir.
- Seçim kurulları belediye meclislerinin kendi aralarından seçtikleri 5 kişiden oluşuyordu ve kurullara belediye başkanı başkanlık ediyordu. (14. madde)⁶ Dolayısıyla seçim kurulları yargı mensuplarından değil tamamen hükümetin kendi memurlarından oluşmaktaydı. Bu anlamda seçimlerin yargı denetimine açık olmayışı yapılacak seçimlerin demokratik olma özelliğine gölge düşürmektedir.

4.3.2 Cemiyetler Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler

Tablo 3'te 5 Haziran 1946'da mecliste yapılan oturum sonucunda 1938 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerin tamamı gösterilmiştir. Yapılan değişikliklere göre en önemli yenilik derneklere tüzel kişilik hakkı ve izin almaksızın kurulma hakkı verilmiş olmasıdır. CHP'nin kurultayında alınan karar doğrultusunda da cins ve sınıf esasına dayalı cemiyet kurulmasını yasaklayan hükümler kaldırılmıştır. Eski hükümlere göre dernekler kurullarında fesih kararı alsalar bile bu karar, kaymakam, vali ya da bakanlık makamınca onaylanmadıkça geçerli olmuyordu. Fesih kararı onaylanana kadar ise derneklerin yönetimi hükümetin kontrolünde oluyordu. Bu hükümlerde kaldırılarak fesih kararının derneğin ilgili kurullarında alındığı andan itibaren geçerli olacağı hüküm altına alınmıştır. Daha önce kanunda belirtilen şartları tamamlamadan kurulan dernekler hemen kapatılıyorken yeni hükümlere göre bu derneklere eksikliklerini tamamlaması için 15 gün süre verilmesine karar verilmiştir. Yine önemli dikkat çeken bir değişiklik ise kendi tüzüğünde belirtilen amacı ve konusu dışında faaliyet gösteren dernekler direkt olarak kapatılırken yapılan değişikliğe göre bu derneklere sadece para cezası verilmesi hüküm altına alınmıştır.

Tablo 3: Cemiyetler Kanunu'nda Yapılan Değişikliklerin Karşılaştırılması

⁵ Madde 27: ... Seçim komisyonlarınca tutulmuş olan tutanaklar ve seçim defterleri hesaba katılmayan oy pusulaları ile birlikte bu komisyonlar tarafından mühürlenmiş bir zarf içinde seçim bürosunun bağlı olduğu seçim kuruluna teslim edilir. Hesaba katılan oy pusulaları komisyon üyeleri ve orada hazır bulunanlar önünde yakılır ve bu keyfiyet bir tutanakla belirtilir. (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 59. Birleşim, 1946)

⁶ Madde 14: Her ilin merkez ilçesinde ve o ile bağlı ilçe merkezlerinde seçimi idare etmek üzere belediye başkanının başkanlığında beş kişilik birer seçim kurulu teşkil olunur. Bu kurul üyeleri belediye meclisleri tarafından ve kendi aralarından seçilir... (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 59. Birleşim, 1946)

Eski Hüküm	Yeni Hüküm
<p>Madde 1: Kazanç paylaşmaktan başka bir maksatla ikiden ziyade şahsın bilgilerini ve faaliyetlerini devamlı bir şekilde birleştirmek suretiyle vücuda gelen cemiyetler bu kanuna tabidir.</p>	<p>Madde 1: Kazanç paylaşmaktan başka bir amaçla ikiden ziyade kişinin bilgilerini, faaliyetlerini sürekli bir şekilde birleştirmeleri suretiyle kurulan dernekler bu kanun hükümlerine bağlıdırlar.</p> <p>Dernekler, tüzüklerinde dernek olarak kurulmak isteğini açığa vurmamakla tüzel kişilik sahibi olurlar.</p> <p>Amaçları kanuna, ahlâka ve genel adaba aykırı dernekler kurulamaz.</p>
<p>Madde 4: Cemiyetler, mahallin en büyük mülki amirine ana nizamnamesinden iki nüshası ilişik olarak verilecek bir beyanname ile teşekkül etmiş olur.</p> <p>Siyasi cemiyetlerle birden ziyade vilayetlerde faaliyet gösterecek cemiyetlerin ana nizamnameleri ve beyannameleri Dâhiliye Vekâletine verilir.</p> <p>Bir cemiyetin faaliyete geçebilmesi için ana nizamnamesinin verildiği mülkiye makamlarınca tescil olduğuna dair bir vesika alınması şarttır.</p>	<p>Madde 4: Her dernek kurulduğu tarihten sonra gelen ilk iş gününde kurulduğu yerin en büyük idare üstüne, tüzüğünden iki tanesi iliştirilmiş bir bildirim vermeye mecburdur.</p> <p>Siyasi derneklerle birden ziyade illerde faaliyet gösterecek derneklerin tüzükleri ve bildirimleri İçişleri Bakanlığı'na gönderilmek üzere, yukarıdaki fıkra gereğince kurulduğu yerin en büyük idare üstüne verilir.</p> <p>Birden fazla derneklerin birleşmesinden doğan birlikler de bir dernek mahiyetinde ve aynı hükümlere bağlıdırlar. Bunlar bildirimlerini ve tüzüklerini aynı şekilde İçişleri Bakanlığı'na verirler.</p>
<p>Madde 5: Vesika istihsal eden cemiyet bir ay içinde:</p> <p>A) Adını, merkezini, ikametgâhını ve ana nizamnamesini</p> <p>B) İdare heyeti azalarının öz ve soyadlarını, meslek ve sanatlarını ve ikametgâhlarını;</p> <p>İki gazete ile ilan ettirmeye mecburdurlar.</p>	<p>Madde 5: Kurulan dernek, bildirimini verdiği tarihten başlayarak on beş gün içinde:</p> <p>a) Adını, merkezini, çalıştığı yeri ve tüzüğünü</p> <p>b) İdare Kurulu üyelerinin öz ve soyadlarını, meslek ve sanatlarını ve ikametgâhlarını,</p> <p>Herhangi bir gazete ile yayınlamaya mecburdur.</p>
<p>Madde 7: Cemiyetler Dâhiliye Vekâletinin müsaadesiyle birlikler meydana getirebilirler. Bu birlikler ayrı bir cemiyet mahiyetinde olup kuruluş şartları Dâhiliye Vekâletinin müsaade emirnamesinde tespit ve ana nizamnamelerinde tasrih ve tafsil olunur.</p>	<p>Kaldırılmıştır.</p>

<p>Madde 9: Mevzu ve gayeleri aşağıda yazılı hususlara ait olan cemiyetlerin teşkili yasaktır:</p> <p>A) Devletin mülki bütünlüğünü bozmaya çalışan,</p> <p>B) Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 2'nci maddesinde yazılı devlet rejimine aykırı maksat ve gaye edinen</p> <p>C) Emniyet ve asayişe ve umumi adap ve ahlaka ve gayesi kanunlara uymayan,</p> <p>D) Siyasal ve ulusal birliği bozan,</p> <p>E) Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan,</p> <p>F) Yerlilik ve yabancılik gibi yurttaşlar arasında ayrılık uyandıran,</p> <p>G) Her ne şekil ve ne nam altında olursa olsun muntakavi maksat güden veya unvan taşıyan,</p> <p>H) Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına ve adına dayanan,</p> <p>I) Gizli tutulan gayesini saklayan.</p>	<p>Madde 9: Aşağıda yazılı derneklerin kurulması yasaktır:</p> <p>A) Devletin mülki bütünlüğünü ve siyasi ve milli birliğini bozma amacı güden,</p> <p>B) Din, mezhep ve tarikat esasına dayanan</p> <p>C) Aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan,</p> <p>D) Gizli tutulan veya gayesini saklayan derneklerle,</p> <p>E) Bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir unvan taşıyan siyasi dernekler</p> <p>(Eski hükümlerden 9. maddedeki B, C ve F fıkraları kaldırılmıştır)</p>
<p>Madde 27: Bir cemiyetin kendi kendine feshine karar verebilmesi için ana nizamnamesine göre toplanacak olan umumî heyet azalarının en az üçte ikisinin huzuru şarttır.</p> <p>Bu suretle ekseriyet hasıl olmadığı takdirde ikinci defa içtima için yirminci maddeye göre aza davet edilir. Bu davet üzerine toplanacak azanın sayısı ne olursa olsun feshi keyfiyetinin müzakeresi caizdir.</p> <p>Ancak bu suretle yapılan içtima ve müzakere sonunda fesih hakkında verilecek kararın da mevcut azanın üçte iki reyleriyle ittihaz olunması şarttır.</p> <p>Cemiyetin feshi hakkında müzakere ve karar vermek üzere toplanacak umumî heyetlerde 31'inci maddede yazılı hükümet komiserinin hazır bulunması şarttır. Fesih hakkında umumî heyetçe verilecek kararların mahallin en büyük mülkiye amiri veya dördüncü maddede yazılan cemiyetlerde Dâhiliye Vekâleti tarafından tasdik olunması lazımdır.</p>	<p>Madde 27: Derneklerin feshi genel olarak Medeni Kanun hükümlerine bağlıdır. Şu kadar ki, bir derneğin kendi kendini feshe karar verebilmesi için tüzüğüne göre toplanacak olan genel kurul üyelerinin en az üçte ikisinin huzuru şarttır.</p> <p>Bu suretle çokluk elde edilemediği takdirde ikinci defa toplanmak için 20'inci maddeye göre üyeler çağırılır. Bu çağrı üzerine toplanacak üyelerin sayısı ne olursa olsun fesih keyfiyeti görüşülebilir. Ancak bu suretle yapılan toplanma ve görüşme sonunda fesih hakkındaki kararın mevcut üyelerin üçte iki oyu ile verilmesi şarttır.</p> <p>Derneğin feshi, idare kurulu tarafından beş gün içinde 4'üncü maddede yazılı idare makamlarına bildirilir.</p>

<p>Fesih kararı yukarıdaki fıkrada yazılı makamlarca tasdik edilmeyen cemiyetlerin idaresi bu kanuna göre yeni bir idare heyeti kuruluncaya kadar Hükümet komiserinin nezareti altında bulundurulur.</p>	
<p>Madde 33: Dördüncü ve beşinci maddeler hükümlerini yerine getirmeyen cemiyetler mahallin en büyük mülkiye amirinin emriyle faaliyetten menolunur ve mevcut malları muhafaza altına alır.</p> <p>Bu suretle faaliyette bulunanlar hakkında hareketleri daha ağır cezayı müstelzim bir suç olmadığı takdirde Türk Ceza Kanunu'nun 526'ncı maddesi hükmü tatbik edilmek üzere kanuni takip yapılır.</p>	<p>Madde 33: 1'inci maddenin son fıkrasında yazılan veya 9'uncu maddede yasak edilen dernekleri kuranlar ve idare edenler hakkında hareketleri daha ağır cezayı gerektiren bir suç olmadığı takdirde, Türk Ceza Kanunu'nun 526'ncı maddesinin birinci fıkrasında yazılı ceza hükmolünmekle beraber bu derneklerin çalışmaları menolunur.</p> <p>Mahkeme, hükümden önce dahi bu derneklerin faaliyetlerini menedebilir ve mallarını muhafaza altına alabilir.</p> <p>4'üncü ve 5'inci maddeler hükümlerini yerine getirmeyen dernekleri kuranlar hakkında 10 liraya kadar hafif para cezası hükmolünmekle beraber, mahkemece eksiklerin tamamlanması için 15 günü geçmemekle üzere verilecek süre içinde bu ödevi yerine getirmeyen derneklerin feshine karar verilir.</p> <p>27'inci maddenin son fıkrasında yazılı mecburiyeti yerine getirmeyenler haklarında Türk Ceza Kanunu'nun 526'ncı maddesinin birinci fıkrasında yazılı ceza hükmolünür.</p>
<p>Madde 34: Ana nizamnamesindeki mevzu ve gayesi haricinde işlerle meşgul olan cemiyetlerin tescil vesikaları bu vesikaları veren makamlarca geri alınarak faaliyetten menolunur ve mevcut malları muhafaza altına alınır ve alakalıları hakkında yukarıdaki madde hükümleri dairesinde kanuni takip yapılır.</p>	<p>Madde 34: Tüzüğünde yazılı amaç ve konular dışında faaliyette bulunan dernekleri idare edenler hakkında 10 liraya kadar hafif para cezası hükmolünür.</p> <p>1'inci maddenin son fıkrasında yazılan veya 9'uncu madde ile yasak edilen hususlara ait faaliyette bulunduğu takdirde 33'üncü maddenin birinci fıkrası hükümleri uygulanır.</p>
<p>Madde 35: 9, 10, 11, 12, 13, 14, 23 ve 25'inci maddeler hükümlerine aykırı harekette bulunanlar Türk Ceza Kanunu'na göre bu fiilleri ayrıca bir suç teşkil etmediği takdirde bir seneye kadar hafif hapis</p>	<p>Madde 35: 10, 11, 12, 13, 14'üncü maddeler hükümlerine aykırı harekette bulunanlar bu hareketleri daha ağır bir cezayı gerektirmediği takdirde Türk Ceza Kanunu'nun 526'ncı maddesinin birinci fıkrası hükmüne göre cezalandırılır.</p>

veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılır.	25'inci maddede yazılı ödevi yerine getirmeyen dernekler hakkında bu kanunun 33'üncü maddesinin ikinci fıkrası hükümleri uygulanır.
---	---

Kaynak: (*Cemiyetler Kanunu, 1938; Cemiyetler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun, 1946*)

Mecliste, kanunda yapılacak değişikliklerin görüşüldüğü oturumda, DP adına konuşan Menderes, Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikleri olumlu bulduğunu belirtmiş ancak yapılan değişiklikleri yeterli bulmayarak kanunu, 1901 Fransız Cemiyetler Kanunu'na ve İkinci Meşrutiyet Cemiyetler Kanunu'na göre daha gerici bulmuştur. Ayrıca mevcut kanunun 29. maddesinde herhangi bir değişiklik yapılmayacak oluşunu uzun uzadıya eleştirmiştir. Çünkü 29. maddeye göre herhangi bir sebep göstermeksizin mahallin en büyük mülki amirinin yazılı emri ile kolluk kuvvetleri cemiyetlere girmeye yetkili kılınmıştır. Öyle ki 29. maddenin kaldırılması için, yakın bir zamanda CHP'den ihraç edilen ancak DP'ye de katılmamış olan Manisa Milletvekili Hikmet Bayur bir tavrı vermiştir. Ancak tavrı meclis başkanı tarafından usule uygun olmadığı için reddedilmiştir. Menderes'in sözlerine karşılık Adalet Komisyonu Sözcüsü Şinasi Devrin, kanun tasarısının cemiyetlerin kurulması için dünyada mevcut en liberal sistemi benimsediğini ifade etmiştir. Menderes'in üzerinde özellikle değindiği 29. maddeye yönelik, hükümet adına çeşitli görüşler ifade edilmiş ancak ciddi anlamda 29. maddenin varlığının demokratik bir düzende olmasının sebepleri açıklanamamıştır (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 59. Birleşim, 1946: 49 - 65*). Kanunda yapılan değişikliklere bir bütün olarak bakıldığında da demokratik düzene ilerleyiş açısından olumlu ve önemli bir gelişme olduğu ancak yine de kanunda bazı anti-demokratik maddelerin varlığının devam etmesi nedeniyle de değişikliklerin yeterli olmadığı görülmektedir. Gökmen'e (1998) göre ise yapılan demokratik bu değişimlerle liberalleşme kılıfının altında hükümetin ABD'ye yakınlaşma isteği sonucunda ülkede bir iç komünist tehdidin varlığını gösterebilme çabası vardır (s. 179).

Cemiyetler Kanunu'nda sınıf esasına dayanan cemiyet kurma yasağının kaldırılmasıyla birlikte ülkede hızlı bir şekilde sendikalaşma faaliyet başladı. Kısa süre içerisinde de altı yüzden fazla sendika kuruldu (Çavdar, 2004: 403). Ancak cemiyetler konusunda yaşanan bu demokratik gelişime rağmen 16 Aralık 1946'da yabancı çıkarılara hizmet ettikleri gerekçesiyle

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi⁷ ve partilerin yayın organı altı gazete ile dergi sıkıyönetimce kapatılmıştır (Ahmad & Ahmad, 1976: 27).

4.3.3. Matbuat Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler ve Basın Affı

Liberalleşme yolunda atılan adımların bir diğeri ise hükümete gazete ve dergi kapatma yetkisi veren Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesinin değiştirilmesidir. Tablo 4'te gösterilen değiştirilen eski maddeye göre hükümet herhangi bir maddi gerekçe göstermeksizin sadece “memleketin umumi siyasetine dokunan neşriyat” hükmü vererek geçici olarak gazeteleri ve dergileri kapatabiliyordu.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, kanunun 50. maddesinde yapılması istenilen değişikliğin gerekçesini meclise sunduğu metinde; hükümetin elindeki bu yetkinin inkılapların memleketin içinde yetişip kökleşmesi için zaruri olduğunu fakat zaman geçtikçe memleketin siyasi olgunluğa kavuşmasıyla bu zaruriyetin azaldığını, kendilerince itidalli bir şekilde kullanılan bu maddenin hükümetin eleştirilmesine yol açtığını ve bu nedenler neticesinde de yetkinin mahkemelere bırakılması gerektiğini bildirmiştir (Saraçoğlu, 1946b).

Mecliste de 13 Haziran 1946'da, 50. maddede yapılması istenilen değişikliğin görüşüldüğü oturumda söz alan Adnan Menderes, kanunda yapılacak değişikliğin sadece 50. madde ile sınırlı kalmasıyla diğer maddeler ile hâlâ söz ve fikir hürriyetinin baskı altında kalacağını, madde de değişiklik yapıldıktan sonra dâhi mevcut kanunun meşrutiyet dönemi basın kanunundan daha geri olduğunu, yapılan bu değişikliğin sadece susuzluktan dudakları çatlamış insana bir damla su vermek gibi olduğunu söyleyerek eleştirilerini dile getirmiştir. O günkü oturum sonucunda gazete ve dergileri kapatma yetkisi mahkemelere verilmiştir ve 50. madde metni Tablo 4'te gösterildiği şekliyle kabul edilmiştir (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 64. Birleşim*, 1946). Yeni hükmün, gazete ve dergi kapatma yetkisini sadece mahkemelere vermesi, özellikle önceki hükümdeki keyfiyete dayanmaması için yetkiyi, Türk Ceza Kanunu'ndaki belirli suçlara dayandırması ve bu sayede yetki kullanımında maddi gerekçeleri ortaya koyması açısından daha demokratik bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 4: Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesinde Yapılan Değişikliğin Karşılaştırılması (13 Haziran 1946)

⁷ Türkiye Sosyalist Partisi seneler süren dava neticesinde beraat etmiş, 1950 yılında tekrar kurulmuştur. Fakat Menderes Hükümeti döneminde 1952 yılında tekrar kapatılmış ve 8 yıllık dava neticesinde tekrar beraat etmiştir. (Ahmad & Ahmad, 1976: 27)

Eski Hüküm	Yeni Hüküm
<p>Madde 50: Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18'inci madde hükmü tatbik olunur.</p> <p>Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz.</p>	<p>Madde 50: Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının birinci babının birinci ve ikinci bölümlerinde yazılı cürümler yayım yolu ile işletildiği takdirde mahkemece, cürmün gerektirdiği ceza ile birlikte gazete veya mecmuanın bir aydan iki yıla kadar kapatılmasına karar verilir.</p> <p>Yetkili mahkeme hükümden önce dahi kovuşturmanın her derecesinde gazete veya mecmuanın kapatılmasına karar verebilir. Şu kadar ki kapatma süresi birinci fıkrada yazılı sürenin yukarı haddini geçemez.</p> <p>Bu suretle kapatılan gazete veya mecmua-nın yayımına devam edenler hakkında 18'inci madde hükmü uygulanır.</p> <p>Böylece kapatılan gazete veya mecmuanın sorumluları kapatma süresi için bir isimle gazete veya mecmua çıkaramazlar.</p>

Kaynak: (Matbuat Kanunu, 1931; Matbuat Kanununun 50'nci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, 1946)

Matbuat Kanunu'nun değiştirilen 50. maddesi ile ilgili ilgi çekici iki farklı olay da vardır. Birinci olay, DP'lilerin eleştirdiği Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi, 1938 yılında Celal Bayar'ın başbakanlık yaptığı dönemde kendi imzasıyla meclise sunduğu yasa değişikliği ile kanunlaşmıştır. İkinci olay ise 50. maddede değişiklik yapılarak basın organlarının mahkeme kararı ile kapatılmasını öngören ilk teklif de Dörtlü Takrir'den hemen sonra Celal Bayar'dan gelmiştir. Ancak meclis grubunca bu teklif reddedilmiştir (Koçak, 2010: 409 - 412).

Hükümet ayrıca 10 Haziran 1946'da, Matbuat Kanunu'nda yazılı veya basın yoluyla işlenmiş suçlardan sanık olanların ve hüküm giyenlerin affedilmesi için meclise ayrı bir kanun tasarısı daha sunmuştur (Saraçoğlu, 1946c) Kanun tasarısı 14 Haziran 1946'da mecliste yapılan oturumda kabul edilmiştir. Kabul edilen Af Kanunu'nun birinci maddesi ile "Gazete, kitap veya mecmua vasıtası ile veya 1881 sayılı Matbuat Kanununa aykırı hareket suretiyle 7 Haziran 1946

tarihine kadar işlenmiş olan suçlardan dolayı kovuşturma yapılmaz. Bu suçlar sebebiyle verilmiş olan cezalar ortadan kaldırılmıştır.” hükmü getirilmiştir (*Af Kanunu*, 1946).

Basına karşı her ne kadar resmi olarak çeşitli hürriyetler getirildiyse de II. Dünya Savaşı’ndan kaynaklı olarak sıkıyönetim bazı illerde hâlâ kaldırılmamıştı. Bu nedenle fiiliyatta hükümetin basın üzerindeki etkili gücü devam etmiştir. Bunun en önemli göstergesi ise Sıkıyönetim Komutanlığının 1946 milletvekili seçimleri sonrasında basında yer alan tartışmalar nedeniyle 25 Temmuz 1946’da yayınladığı tebliğ ve ardından tebliğe uyulmadığı gerekçesiyle bazı gazeteleri süresiz olarak kapatmasıdır. Yayınlanan tebliğ şu şekildeydi:

“Millet iradesinin tam bir serbestlikle tecellisini güçleştirir endişesile İstanbul gazetelerinde seçime tekaddüm eden günlerde yapılmış olan çeşitli ağır neşriyata karşı hiçbir tedbire başvurulmamıştı. Fakat seçim büyük bir sükûnet ve emniyet havası içinde bitmiş olduğundan halkımızın artık karşılıklı sevgi ve saygı hisleri içinde yaşamaları ve herhangi bir tahrike maruz bırakılmamaları icab eder. Bu böyle iken de bazı gazetelerin bilhassa seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve bu yüzden memleketin huzurunu sarsıcı ağır neşriyata devam ettiği görülmektedir. Sıkıyönetim bölgesinde bu gibi tahriklerin devamına müsaade edilmeyeceği ve bu kabil yazılara karşı Sıkıyönetim Komutanlığının harekete geçeceği tebliğ olunur.” (Tınaztepe, 1946)

Tebliğ ile basının açık ve sert bir şekilde uyarıldığı görülmektedir. Tebliğin yayınlandığı aynı gün ise Celal Bayar’ın milletvekili seçimlerinde hile olduğunu ve hükümetin bunu tertip ettiğini açıklayan bildirisi Yeni Sabah, Gerçek ve Tanin gazetelerinde yayınlanmıştır. Bunun üzerine Sıkıyönetim Komutanlığı, Yeni Sabah ve Gerçek gazetesini tebliğe uymadıkları gerekçesiyle kapatmıştır. Hükümet yanlısı olan Tanin gazetesinin ise kapatılmaması farklı bir tartışma konusudur (Odyakmaz, 2012: 125).

4.3.4 Üniversite Reformu

Türkiye’de üniversiteler ile ilgili ilk reform 1933 yılında çıkarılan 2252 sayılı kanunla yapılmıştır. Çıkarılan kanunla birlikte İstanbul Darülfünunu kapatılmış ve İstanbul Üniversitesi adıyla bir üniversite kurulmuştur. Kanuna teşkilatlanmanın nasıl yapılacağı konusunda herhangi bir madde koyulmamıştı. Teşkilatlanma ve diğer konularla ilgili tüm yetki Milli Eğitim Bakanlığına verilmişti (*İstanbul Darülfünununun İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun*, 1933). 11 Ekim 1934’te de İstanbul Üniversitesinin işleyişine yönelik çıkartılan talimatname ile üniversitenin yönetiminin nasıl olacağı belirlenmiştir. Talimatname; esaslar, üniversitelerin idaresi, üniversite meclisi, fakültelerle

enstitü ve mekteplerin idaresi, üniversite tedris heyeti, tedris heyetinin yardımcıları, talebe, fahri profesörlük ve doktora, hesap işleri olmak üzere 9 bölümden ve 63 maddeden oluşmuştur. Talimatnamede üniversitelerin özerkliği konusunda herhangi bir ifade geçmezken talimatname genel anlamda merkeziyetçi bir anlayışa dayanmıştır. Üniversitenin yönetimi rektöre verilirken, rektör, Milli Eğitim Bakanının temsilcisi olarak ifade edilmiştir. (*İstanbul Üniversitesi Talimatnamesi*, 1934).

2252 sayılı kanun 1946 yılına gelindiğinde üniversitelerin yönetsel anlamda sorunlarına çözüm olmanın uzağında kalmıştır. Hükümet, üniversiteler için yeni ve daha detaylı bir kanun hazırlayarak hem bu soruna çözüm oluşturmak hem de DP'nin programında da yer alan "üniversitelerin özerkliği" savını boşa çıkarmak istiyordu. Bu doğrultuda hazırlanan kanun tasarısı 27 Nisan 1946'da meclise sunulmuştur. Tasarının gerekçesinde, hükümet, 2252 sayılı kanunun o günkü şartlarda ihtiyaç doğrultusunda geçici bir deneme devresi olacak şekilde çıkartıldığını ancak üniversitelerde bugün uygulanan yönetimin dünyadaki üniversitelerin yönetim şekline benzemediğini, ilgili kanunun geçici deneme devresini tamamladığını ve bu nedenle de üniversitelere kesin bir yönetim şekli vermenin zamanının geldiğini belirtmiştir (Saraçoğlu, 1946a).

Kanun tasarısı görüşmeleri 10 Haziran 1946'da başlamış ve 3 gün boyunca devam etmiştir. 13 Haziran 1946'da yapılan oylama sonucunda oylamaya katılan 327 milletvekilinin tamamının olumlu oyuyla tasarı kanunlaşmıştır. Üniversiteler Kanunu ile ilgili mecliste yapılan görüşmelere ve oylamaya DP'nin milletvekili olan 3 kurucusu Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan katılmamıştır. Görüşmelerde bazı maddeler üzerine farklı eleştiriler getirilse de görüşmeler genel anlamda tüm milletvekillerinin desteğini almıştır (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 62 - 64. Birleşim*, 1946).

Kanun dokuz bölüm ve 81 maddeden oluşmuştur. Kanununun 1. maddesine göre üniversiteler fakültelerden ve enstitülerden oluşturulmuştur. Ayrıca üniversite ile beraber tüm fakülte ve enstitülere de tüzel kişilik ve özerklik hakkı verilmiştir. 7. madde de öğrencilerin kayıtlanma, çıkarılma, disiplin, sınav işlemlerine ait haklar fakülte yönetim kuruluna verilmiştir. Ancak çıkarılma hariç öğrencilerle ilgili verilen tüm kararların kesin olduğu hüküm altına alınarak öğrencilere itiraz yolu kapatılmıştır. Çıkarılma işlemine ait itiraz merci olarak ise sadece üniversite senatosu gösterilmiş, senatonun verdiği kararın ise kesin hüküm olduğu belirtilmiştir. Böylece öğrencilere kendi ait verilen kararlarda yargı yolu tamamen kapatılmıştır. Bu nedenle, bu maddenin demokrasi ilkesi ile bağdaşmadığını söylemek mümkündür. Rektörlerin ve dekanların seçim usulü ise 8. ve 12. madde de belirtilmiştir. Buna göre dekanlar

kendi fakültelerindeki profesörler tarafından, rektörler ise her seçim döneminde başka bir fakülteden olmak üzere üniversitedeki tüm profesörler tarafından salt çoğunlukla seçilecektir. Bu anlamda dekanların ve rektörlerin seçim usulünün demokratik olduğu görülmektedir. 13. madde ile Milli Eğitim Bakanı'nın başkanlığında rektörlerden ve dekanlardan oluşan üniversitelerarası kurul oluşturulmuştur. 14. madde de Milli Eğitim Bakanı üniversitelerin başı ve hükümet adına üniversiteleri denetleyen kişi olarak kabul edilmiştir. Hükme göre, bakan, üniversite ve fakülte kurullarında alınan kararların yeniden incelenmesini isteme hakkına sahipti. Üniversiteler tarafından bakanın onayına gönderilen kararlarda ise bakan, onaylamadığı senato kararlarını sadece üniversitelerarası kurula gönderme hakkına sahipti. Üniversitelerde çalışan akademik personelin disiplin işlemleri ilgili hükümlerin yer aldığı altıncı bölümde ise 48. maddeye göre disiplin kararlarında itiraz sadece üniversitelerarası kurula yapılabilecekti. Kurulda alınan kararlar ise kesin olarak değerlendirilmiş ve bu kararlara yönelik itiraz yolu da kapatılmıştır. Öğrencilerin işlemlerinde olduğu gibi akademik personelinden disiplin işlemlerinde yargıya başvurmaları engellenmiştir. Kanunun diğer bölümlerinde ise akademik personeller, memurlar, hizmetliler ilgili çeşitli hükümler ve mali konularla ilgili maddeler yer almıştır (*Üniversiteler Kanunu*, 1946).

4.4. 1946 Genel Seçimleri

İnönü'nün, partisinin kurultayında söylediği sözlerden sonra milletvekili seçimlerinin de erkene alınması için meclisten karar çıkartılması herkes tarafından beklenen bir durumdu. Beklenildiği gibi oldu ve 10 Haziran 1946'da CHP Milletvekilleri Nafi Atıf Kansu, Recep Peker ve Saffet Arıkan'ın imzasıyla meclise, milletvekili seçimlerinin yenilenmesi ve seçimlerin tek dereceli yapılması için bir önerge verildi. Seçimlerin yenilenmesi beklenen bir gelişme olduğu için meclisteki oturumda, muhalefet tarafından uzun ve sert eleştiriler yöneltildi. Önerge için yapılan oylama sonucunda, oylamaya katılan 381 milletvekilinden Hikmet Bayur ve Fuat Köprülü'nün ret oyuna karşılık 379 milletvekilinin oyu ile seçimlerin yenilenmesine karar verildi (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 61. Birleşim*, 1946).

CHP'nin bizzat kendisi tarafından yürütülen demokratikleşme süreci devam etse de ülke de tek parti yönetimi devam ediyordu ve II. Dünya Savaşından beri uygulanan sıkıyönetim kaldırılmamıştı. Bu nedenle CHP'nin "demir yumruğu" hala apaçık görülebiliyordu (Eroğul, 1990: 14). İnönü ve Bayar, iki taraf da bu durumun çok iyi farkındaydı. Bu farkındalıkları ikisinin de ayrı ayrı yerlerde söylediği şu sözlerden çıkartmak mümkündür. İnönü çok partili hayat denemesi ile ilgili belediye seçimleri döneminde şunları söylüyordu:

“... Yaptığımız bir tecrübedir. Muvaffak olursak ne ala. Olmazsa vazgeçer birkaç sene daha eski usulde devam ederiz. Sonra yeniden tecrübe ederiz” (Toker, 1990: 89).

Bayar ise yine aynı dönemde şöyle diyordu:

“İki jandarma eri gönderebilirler ve partiyi kapatabilirlerdi ve memlekette hiçbir şey olmazdı. Fakat ben İsmet İnönü’nün, bunu arzulamadığına eminim.” (Toker, 1990: 89).

Böyle bir siyasi atmosferde 16 Haziran 1946’da Ankara’da toplanan DP Genel Kurulu, belediye seçimlerinde yapılan usulsüzlüklere, kanuna aykırı hareketlere ve seçimlere katılım oranının düşüklüğüne vurgu yaparak aynı durumların milletvekili seçimlerinde de yaşanmaması için seçimlere katılım kararı aldığını bir genelge ile partilerine bildirmiştir (B.C.A. Yer Numarası: 490.01.435.1807.1, 1930).

DP, seçime girme kararı almış ancak henüz yurt genelinin tamamında teşkilatlanmamıştı. Ülke genelinde sadece 34 il ve 169 ilçede teşkilatlanmıştı (Toker, 1990: 111). DP, seçimlere kadar teşkilatlanma işlerini hızlandırmak istiyordu. İlk olarak partisinin Ankara Vilayet Merkezi’ni 19 Haziran 1946’da, Bayar, Menderes ve Köprülü’nün katılımıyla açtı. Devamında ise farklı il ve ilçelerde teşkilatlanmayı devam ettirdi. (“Demokrat Partinin Dün Beş Şubesi Daha Açıldı”, 1946; “Partililerin Seçim Faaliyeti Genişliyor”, 1946). DP hızlı bir şekilde şubelerini açarken, şube açılışlarında halkı toplamayı da başarıyordu. Partinin dört kurucusu katıldıkları şube açılışlarında halka sesleniyor ve halktan büyük destek buluyorlardı (“Demokrat Partinin Yeni Bir Şubesi Daha Açıldı”, 1946). Karpat’a (2010) göre seçimlere kısa bir zaman kaldığında DP, ülke genelinde 63 ilin tamamında ve 300’den fazla ilçede teşkilatlanmayı başarmıştı (s. 247). Aydemir’e (1988) göre ise DP seçimlere girdiğinde 53 il ve 218 ilçede teşkilatlanabilmişti (s. 448). Bakıldığında DP’nin seçimler için 63 ilin 16’sında aday çıkarmamış olması Aydemir’in verdiği sayının daha muhtemel olduğunu göstermektedir (Demirel, 2013: 313).

DP’nin seçime girme kararı ile birlikte partilerin kendi özellerinde oluşan seçim atmosferi halk tabanında da görülmeye başlamıştı. Daha önceki seçimlere bakıldığında halk tabanında böyle bir seçim atmosferi oluşmamıştır. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi vatandaşın önünde o güne kadar CHP dışında tercih edebileceği alternatif başka parti olmamıştı. İkincisi ise CHP hiçbir zaman seçimler için halkın ayağına gitmemişti. DP’nin şube açılışları devam ederken, DP, ayrıca alışılmışın dışında miting yöntemine başvurmaya başlamıştı. İlk mitingini

de Adana'da 29 Haziran'da yapmıştır. (“Celal Bayar İlk Nutkunu Bugün Adanada Söylüyor”, 1946). Bu durum CHP'lilerin hoşuna gitmemişti. CHP seçimlerde hem miting şeklinde propaganda yapmak istemiyordu hem de DP'nin bu propaganda biçimiyle güçlenmesini istemiyordu. Bu nedenle yapılan bu mitinglerin ülkeyi anarşiye götürebileceğini dillendirmeye başladılar. Hatta dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel bu duruma tepki olarak yaptıkları işlerin meydanda olduğunu, oy vermezlerse halkın kendisinin bileceğini ve yalvarıp oy dilenmeyeceğini söylüyordu. Ancak halktan oy alabilmek için halkın ayağına gitmek demokrasi ile yönetilen ülkelerde gayet doğaldı ve kaçınılmazdı. CHP'de bundan kaçamayarak hem milletvekili listelerinin halk yoklamaları ile belirlenmesine karar verdi hem de teşkilatları aracılığıyla küçük çaplı yerel mitingler düzenlemeye başladı. (Akın, 2004: 103-104; “Dün Erzurum ve Malatya'da Mitingler Yapıldı”, 1946; “Halk Partisi İzmir'de Dün Bir Miting Tertib Etti”, 1946). Bu durum CHP'nin rakibini ciddiye almaya başladığının bir göstergesidir. Dönemin ulusal gazetelerini incelediğimizde CHP milletvekillerinin köylerde, kasabalarda, şehirlerde çeşitli noktalarda teşkilatları ile birlikte halkla buluşmalar gerçekleştirdiğini görmekteyiz.

CHP, teşkilatlarına siyasi atmosferi sertleştirecek tavırlardan ve muhalefetin yabancıların aracı olarak gösterilmesi gibi söylemlerden uzak durulması talimatını gönderdi (“C.H. Partisi Teşkilatına Mühim Direktifler Verdi”, 1946). Ahmad'a (1994) göre teşkilatlar bu talimatlara uyduysalar da bürokrasinin CHP ile bütünleşmesinden kaynaklı olarak seçim süreci DP'ye karşı ciddi anlamda usulsüzlükler ve baskı ortamında ilerledi. DP ise her ne kadar katılmamış olsa da baskıcı uygulamaları ve usulsüz olayları belediye seçimlerinde tecrübe ettiği için bu durumu önceden tahmin ederek “Müdahale, Baskı ve Usulsüzlük Belgeleri: Mahalli Seçimler” başlıklı bir broşür bastırarak halka dağıttı (s. 37)

CHP'nin propaganda sürecindeki söylemlerini, yayın organı Ulus Gazetesi üzerinden incelediğimizde “Atatürk ve İnönü” vurgusunun ön planda olduğu şu başlıklar dikkat çekmektedir:

- Vatan ve milletimizin selameti CHP etrafında toplanmayı gerektiriyor.
- Demokratların toplantısında halk “Bizi İnönü'den ve Atatürk'ün kurduğu Parti'den ayıramazsınız” diye bağırды.
- Yurtta İnönü'ye bağlılık tezahürleri.
- Bizi İnönü'den ayıramazsınız.
- Oyunu Atatürk'ün kurduğu, İnönü'nün başında bulunduğu Cumhuriyet Halk Partisinin adaylarına ver!

- Cumhuriyet Halk Partisine güveniyorsan İnönü'nün ilan ettiği listenin tamamına oy ver.
- İnönü ve partimiz lehindeki tezahürler coşkun bir şekil aldı⁸

DP ise propagandalarında iktidara geldiklerinde yol haritalarının nasıl olacağına dair bir şeyler söylemekten çok Atatürk'ten sonraki CHP iktidarına yönelik eleştirilerini dile getiriyordu. Genel olarak söylemlerinde II. Dünya Savaşı yıllarındaki sıkıntıları, Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, toprak reformu uygulamalarındaki sıkıntıları, hayat pahalılığını, yolsuzlukları, köy okullarının köylülere yük olduğunu dile getiriyordu. Aslında DP için bu siyasi bir taktikti. Bu taktiği DP'nin İstanbul İl Başkanı Kenan Öner de doğrulamıştır. Bir konuşmasında kendi seçim propagandalarının CHP'nin o güne kadar yaptıkları olduğunu beyan etmiştir (Alçora, 1981: 360; Turan, 1999: 229). Halk tabanında bu taktik karşılık görüyordu. Çünkü halk da DP'ye herhangi bir program ve vaat sormuyordu. Onlar için CHP'nin karşısında muhalif olmak yeterliydi (Karpat, 2010: 249). DP, ayrıca radyo imkânı tamamen elinde bulunan CHP'ye karşı propagandasını radyo üzerinden de gerçekleştirmek istemiştir. Bayar, eşitlik ilkesine vurgu yaparak radyo yayını kullanmak için hükümete 5 Temmuz'da yazılı bir başvuruda bulunmuştur. Ancak talebin Basın ve Yayın Umum Müdürlüğüne yapılmasını gerektiği belirtilerek, 15 Temmuz'da Başbakan Saraçoğlu tarafından talep reddedilmiştir (B.C.A. Yer Numarası: 30.01.44.257.2, 1946; Dilipak, 1990: 105).

Seçim döneminde DP'ye güç kazandıran diğer bir durum ise Mareşal Fevzi Çakmak'ın DP listelerinden aday olmasıydı. Kurtuluş Savaşı sırasında Genelkurmay Başkanlığı yapan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün silah arkadaşı olan Çakmak, halk nezdinde herkes tarafından sevilen birisiydi. İnönü döneminde Genelkurmay Başkanlığından emekli edilince İnönü ve CHP'ye küskün bir duruma gelmişti. Çakmak'ın çok siyaset yapacak bir hali olmasa da halk tarafından böylesine sevilen birinin DP listelerinden bağımsız aday olması partinin işine geliyordu (Birand vd., 1991: 43; Karpat, 2010: 247). Celal Bayar bu durum ile hem Mareşal üzerinden partinin propaganda yapmasını sağlayacak hem de Mareşal'in parti listesinden bağımsız olarak girmesi ile genel başkanlık koltuğunda kendisinin karşısında bir rakip oluşma ihtimalini ortadan kaldırmış olacaktı (Toker, 1990: 114).

Çakmak'ın DP'nin teklifini kabul etmesinin ardından Celal Bayar, Mareşal için 27 Haziran'da Vatan Gazetesine verdiği bir beyanatta, Çakmak'ın işsiz güçsüz evde oturmasının

⁸ 10-20 Temmuz 1946 tarihleri arasındaki gazete başlıklarını içermektedir.

yazık olacağını, kendisinin değerli bir şahsiyet olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu bu sözleri üzerine alarak açıklama yapmış, açıklamasında en az beş kere Çakmak'a teklifte bulunulduğunu hatta en son meclisin yenilenmesin kararından sonra teklif ile gittiğini ancak kendisinin kesin bir şekilde reddettiğini belirtmiştir (Saraçoğlu, 1946). Saraçoğlu'nun dediği gibi Çakmak'a emekli olduktan sonra çok partili siyasal yaşama geçmeden önce CHP'den milletvekili olması için hem cumhurbaşkanı hem de başbakanın teklif gelmişti ancak reddetmişti. İnönü ise bu duruma tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Rauf Bey milletvekilliğini geri çevirir; sefirlik önerilir kabul etmez; Celal Bayar'a görev önerilir, geri çevirir; Mareşal geri çevirir. Neden? Biz ülkeye kötülük mü yapıyoruz? Hainlik mi yapıyoruz? Yanlış hareket ediyorsak, aramıza çağırıyoruz; niçin düzeltici düşüncelerinden bizin yoksun bırakıyorlar? (Barutçu, 1977: 282)

Mareşal Fevzi Çakmak ise aday olduktan sonra yaptığı açıklamasında hem Saraçoğlu'nun dediklerini doğrulamış hem de gençliğin ve halkın sevgi ve heyecanla atıldığı teşebbüs karşısında teklifi kabul ettiğini, milletin kendisini vazifeye çağırdığını ve bu ödevi yapmanın bir borç olduğunu açıklamıştır (“Mareşal Fevzi Çakmak'ın Cumhuriyet'e Beyanatı”, 1946). Turan'a (1999) göre Fevzi Çakmak, iki parti arasında fark görmediğini ancak güçlü olan CHP karşısında partiler arası bir denge sağlamak için DP'den gelen teklifi kabul ettiğini beyan etmiştir (s. 230)

DP o dönem var olan 63 ilin 16'sında seçimlere girmemiştir. Bunlar; Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van'dır. Fevzi Çakmak, Celal Bayar, Adnan Menderes gibi partinin bazı önemli isimlerinin seçilmesi için farklı illerden mükerrer aday gösterilmesi ve seçimlere girilmeyen illerin olması nedeniyle DP, 465 milletvekilliği için toplamda ise 351 aday çıkartmıştı (Demirel, 2013: 313; Toker, 1990: 119 - 120). Seçim döneminde ise aktif olan toplamda 14 parti vardır. Ancak toplamda 6 parti seçimlere katılmıştır. Bunlar; DP, CHP, Milli Kalkınma Partisi, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisidir (Tuncer, 2008: 16). Seçmen sayısı 8.551.548 idi. Seçimler tek dereceli olarak 21 Temmuz'da yapıldığında toplamda 6.373.543 kişi seçimlere katılmıştır. Seçimlere katılım oranı bu sayıya göre %75'tir. Bu oran, belediye seçimlerine katılım oranının fazlasıyla üstündedir. Genel duruma ve katılım oranına bakıldığında bazı sıkıntılar yaşanmış olsa da halkın çok partili siyasal yaşama hızlı bir şekilde adapte olduğu görülmektedir. Nitekim 21 Temmuz'da yapılan milletvekili seçimleri sırasında da ciddi olaylar ve şikâyetler yaşanmamıştır (Parlak, 1989: 562).

Seçimle ilgili asıl sıkıntılar sandıklar kapandıktan sonra yaşanmıştır. Çünkü sayım usulü “açık oy gizli tasnif” esasına göre yapılmıştı. “Açık oy” ifadesi seçimlerde her partinin ayrı oy sandığının ve ayrı oy pusulasının bulunmasından geliyordu. Ayrı sandık ve ayrı pusula ile oy kullanan kişinin hangi partiye oy attığı açık bir şekilde belli oluyordu (Seçkin, 1990: 42 -43). Ayrıca seçim kanununda yer alan madde gereği oyların tasnifi yapıldıktan sonra pusulaların yakılacak olması da itiraz yolunu tamamen kapatıyordu. Bunların dışında seçimlerde görevli idare amirlerinin birçoğu da CHP’nin daha önceki dönemlerinde çeşitli kademelerinde görev yapan partililerinden oluşmaktaydı. Tüm bu durumlar seçimlerde yolsuzluk ve hile yapılmasını elverişli hale getirmiştir (Parlak, 1989: 562; Vatandaş, 2020: 357). Sandıklar kapanıp ilk seçim sonuçları gelmeye başladığında DP’de müthiş bir sevinç vardı. Çünkü illerden gelen haberlerin birçoğu seçimleri kazandıkları yönündeydi. Öyle ki DP’liler bekledikleri 80-100 arasında milletvekilliğinden çok daha fazlasını alacaklarını ümit etmeye başlamışlardı. CHP’ye gelen haberlerde de birçok yerde DP’nin kazandığı bilgisi vardı. Fakat akşama doğru DP’ye gelen haberler değişti. Haberler kazanılan yerlerde sonuçların değiştirildiği, mazbataların yok edildiği yönündeydi. (Toker, 1990: 122 - 123). Ayrıca ilk sonuçlar şehirlerden gelmişti. Şehirlerden sonra köylerden gelen sonuçlarda CHP’nin ezici bir üstünlüğü vardı (Karpat, 2010: 250). DP’ye göre oy verme esnasında ve sandıklar kapandıktan sonra birçok usulsüzlük ve baskı yapılmıştı. Sandıkta DP lehine çıkan sonuçlar CHP lehine çevrilmişti. Sonuçlar açıklanmadan, DP öne sürdüğü iddialarla ilgili müdahale etmesi için İnönü’ye başvurdu fakat sonuç alamadı (Turan, 1999: 230 - 231) O tarihlerde belediye meclisi üyesi ve seçimlerde görevli olan Burhan Felek, DP’nin iddialarını doğrulayan yazısında şöyle diyordu: “*İstanbul’da seçimi Demokratlar, mazbataları Halkçılar kazanıyordu. Çünkü oylar sandıktan kurula gelirken yolda değiştiriliyordu. Ben bunu utanarak gördüm. Hatta bu yüzden yakın arkadaşlarımın hakaretlerine bile uğradım.*” (Felek, 1975) Yine İnönü de 1949 yılında yaptığı bir açıklamasında, 1946 milletvekili seçimlerinin bir talihsizlik olduğunu, bazı kişilerin seçime nasıl hile karıştırılabileceği konusunda çabaya giriştiğini belirterek bir anlamda seçimlerde hile yapıldığını kabul etmiştir (Vatandaş, 2020: 357). Yalman’a (1997) göre İstanbul’da ise DP 23 milletvekili çıkarmıştı. Ancak Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Refet Bele, Cemil Cahit Toydemir’in milletvekili seçilmesi için Ankara’dan kesin emir aldığını belirten İstanbul Valisi Lütfi Kırdar, DP’nin milletvekili sayısını 18’e düşürmek zorunda kalmıştır (s. 1363 - 1634). Aydemir’e (1988) göre de İnönü’ye muhalefet, alışlagelmiş bir durum olmadığı için bazı yolsuzlukların yapılmış olması muhtemeldir (s. 449). 21 Temmuz 1946 seçimleri, seçim esnasında ve seçim sonrasında yaşanan birçok şüpheli durum nedeniyle

“hileli seçimler” olarak adlandırılmıştır. Demirel’e (2013) göre bu seçimler Türkiye’nin en şaibeli seçimleri olarak tarihe geçmiştir (s. 313).

Seçimler tamamlandığında DP’nin sandık müşahitleri aracılığıyla topladığı sonuçlara göre CHP 186, DP ise 279 milletvekilliğini kazanmıştı. Fakat 24 Temmuz’da açıklanan resmi sonuçlara göre ise CHP 395, DP 64, bağımsızlar ise 6 milletvekili çıkarmaya hak kazandı (Bayar, 1986: 62). Seçim sonuçlarının belli olmaya başlamasından itibaren DP, “seçimlerde yolsuzluk oldu, seçimlere hile karıştı, seçimler meşru değildir” gibi sloganları benimseyerek seçim sonuçlarını kabul etmedi (Aydemir, 1988: 449). Seçimlerden sonra DP, yurt genelinde seçimleri protesto mitingleri düzenlemeye başladı. İzmir’den başlamak üzere Bursa, Konya, Adana ve Ankara’da peş peşe ve her birinde on binlerce kişinin olduğu mitingler düzenlendi (Eroğul, 1990: 16). Ancak 27 Temmuz’da toplanan DP Genel İdare Kurulu teşkilatlara bir genelge göndererek seçimler ve sonuçları konusunda basına açıklama yapmamaları, bu konularla ilgili politika ve teşebbüslerin Genel İdare Kurulu tarafından yapılacağını duyurdu. Haksız, kanunsuz baskı ve müdahalelerin, hatta ölümlerin olduğu iddiasında bulunan DP’nin bu yumuşama kararının sebebini açıklayan Bayar, duygular ve öfkelerin yatıştırılmaz ise ülkenin sonu gelmez maceralara sürüklenebileceğini düşündükleri için “kanun için mücadele” prensibini seçtiklerini ifade etmiştir. (Bayar, 1986: 59 -60). Böylece DP, resmi seçim sonuçlarını kabul ederek bu sonuçlara uymuştur.

Seçimin sayım usulünün “açık oy, gizli tasnif” olarak yapılması, tek parti döneminde alışlagelmiş bazı alışkanlıklardan dolayı idare mekanizmasındaki kişilerin CHP yanlısı tutumları, seçim kanununda yeterli düzenleme yapılmamış olması gibi birçok faktör 1946 milletvekili seçim sonuçlarına gölge düşürmüştür. Ancak, 1946 milletvekili seçimleri, Türkiye’nin demokrasi tarihinde yapılan ilk tek dereceli seçim olması ve seçim sonucunda hedeflediği sayıya ulaşamasa da 64 milletvekili ile DP’nin meclise girmesi bakımından Türkiye’nin çok partili siyasal hayata geçişinde DP’nin kuruluşundan sonraki en önemli basamaklardan biri olmuştur.

4.5. Recep Peker Hükümeti Dönemi

Seçim sonrası DP’nin iddialarının ve ithamlarının yumuşadığı bir ortamda meclis 5 Ağustos günü açıldı. İlk olarak meclis başkanlığı seçimi ardından cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. CHP grubunda yapılan gizli oylama sonucunda oy birliği ile İsmet İnönü cumhurbaşkanı adayı olarak, 360 üyenin 357’sini alan Kazım Karabekir ise meclis başkanlığı adayı olarak seçildi. (*Ayın Tarihi*, Ağustos 1946: 2) DP ise cumhurbaşkanlığı için Fevzi

Çakmak'ı, meclis başkanlığı için Yusuf Kemal Tengirşek'i aday gösterdi (Akın, 2004: 133). Mecliste yapılan oylama sonucunda da cumhurbaşkanlığı için İnönü 388, Çakmak 59 oy, meclis başkanlığı için Kazım Karabekir 379 oy, Tengirşek 58 oy aldı (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 1. Cilt 1. Birleşim*, 1946).

Cumhurbaşkanlığı ve meclis başkanlığı seçimlerinden sonra Başbakan Şükrü Saraçoğlu istifasını Cumhurbaşkanı'na sundu. İnönü ilk önce partinin genel sekreterliğini yapan Hilmi Uran'ı düşünmüş ancak, Uran bu görevi reddederek Recep Peker ismini önermiştir. Peker, tek parti sistemi ve milli şef taraftarı, otoriter, sert ve uzlaşma yanlısı olmayan biri olarak tanınmaktadır. İnönü, pek istekli olmasa da Uran'ın teklifi ile kabineyi kurma görevini Recep Peker'e verdi. İnönü'nün isteksizliği, Peker'in geçimsizliğinden, dürüst hareketlerinden endişe etmesinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle alışlagelmiş usulden farklı olarak başbakan sıfatıyla görev yapacak Recep Peker'i partinin genel başkanvekilliğine getirmede. Şükrü Saraçoğlu genel başkanvekilliği görevinden ayrılmayarak devam etti (Aydemir, 1988: 456; Gül, 1997: 47) Uyar'a (1999) göre İnönü'nün, Peker'i seçmesinin altında yatan nedenlerden biri, Peker'in DP ile karşı karşıya gelmesi ile kendisini hakem olarak sahaya sürme isteğidir (s. 353). Yetkin'e (2011) göre Recep Peker'in oluşturduğu kabine de zaten demokrasiyi benimsemiş kişilerden oluşmamıştır (s. 308)

4.5.1. 7 Eylül Kararları

Peker, göreve geldikten sonra hükümet programını açıkladığı meclis konuşmasında ticaret ile ilgili; ülkede II. Dünya Savaşı nedeniyle bozulan ticaret sisteminin düzeltileceğini, savaş nedeniyle yapılan sınırlandırmaların kaldırılacağını, ithalatın kolaylaştırılacağını, serbest dövizle ticaret sistemine geçileceğini açıklamıştır (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 1. Cilt 3. Birleşim*, 1946). Bu açıklamalar, Peker hükümetinin mali ve ticari sistemde düzenlemelere gideceğinin habercisi olmuştur.

Hükümet programının açıklanmasından sonra ülkede devalüasyon⁹ olacağına yönelik çeşitli haberler çıksa da bu haberler yalanlanmıştır (Tuna, 2007: 96). Ancak 7 Eylül 1946'da toplanan CHP Meclis Grubu bir dizi ekonomik tedbirler almıştır. Tedbirlerin arasında en önemlisi Türk Lirası'nda ayarlama yapılarak devalüasyon kararı alınmasıdır ("Hükümet Önemli Kararlar Verdi", 1946) Kararla birlikte 1 doların Türk Lirası'ndaki karşılığı 131 kuruştan 280 kuruşa çıkarılmıştır. Böylece Türk Lirası'nın değeri %46 düşürülmüştür.

⁹Paranın değer düşürümüdür. Bkz.: Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=devaluasyon>

(Ertuğrul, 2009: 77) Karar aslında fiili olarak ortada olan bir durumu resmileştirmektir. Çünkü savaş döneminden beri toptan eşya fiyatları dört kat artmıştı (Eroğul, 1990: 19). Hükümet ise verdiği kararların gerekçesini savaş yıllarında bozulan iktisadi düzeni yeniden kurmak, dünya ticaretine sağlam bir şekilde katılabilmek ve ihracat-ithalat dengesini sağlayabilmek olarak açıklamıştır (Ekzen, 1980: 6). Ancak 7 Eylül kararlarından istenilen sonuç alınmadı. İthalat artarak eldeki döviz miktarı azaldı, ihraç malları ise düşük fiyatlara satıldı (Kuruç, 1963: 9).

Alınan kararlar liberalleşme yönündeydi. Ancak DP bu kararlara karşı çıktı. DP kararları iki açıdan eleştirdi. Birincisi, artan ihracata rağmen bu kararların alınması zamansızdı. İkincisi ise karar, fiyatları yükseltecek, böylece ithalat zorlaşacak, ithalatın zorlaşması ile de dışarıdan gelen üretim araçları güçleşecek bu durum da sanayi kalkınmasını olumsuz etkileyecekti (Eroğul, 1990: 19). Hükümetin, kararlardan istediği sonucu alamaması, halkın daha da zor duruma düşmesiyle birlikte DP'ye ayrı bir fırsat oluşturdu. DP, 7 Eylül kararlarını daha şiddetli eleştirmeye başladı. Ekonomik eleştiriler hükümeti daha da sınırlı yapıyor ve DP-CHP gerilimini daha da artırıyordu (Çavdar, 1983: 2066).

4.5.3. Matbuat Kanununda Yapılan Değişiklik

Recep Peker döneminde yapılan ve tepki çeken diğer bir durum ise Matbuat Kanunu'nun 9, 12, 15, 17, 18, 27, 30, 34, 35, 48 ve 55'inci maddelerinde değişiklik yapılmasına yönelik 26 Ağustos'ta meclise sunulan kanun tasarısı teklifidir. En çok tepki çeken ve Tablo 5'te gösterilen 12, 17 ve 30'uncu maddelerde yapılmak istenen değişikliklerdir. 12. maddede neşriyat sahiplerinde aranacak özelliklerin yer aldığı bentlerden en az lise mezunu olmak şartı kaldırılmak ve yeni bir şart olarak kötü şöhrete sahip olmamak ifadesi eklenmek istenmiştir. Kötü şöhrete sahip olup olmadığı konusunda takdir hakkı ise değiştirilmek istenen 17'nci maddeye göre mahallin en büyük mülki amirine verilmiştir. Böylece mahallin en büyük mülki amiri neşriyat açacak kişinin kötü şöhrete sahip olduğuna karar verirse kuruluş beyannamesi verilmemiş sayılarak neşriyat açılmayacaktır. Neşriyat açacak kişinin kötü şöhrete sahip olup olmadığına dair karar vermedeki öznellik amirlerin keyfi davranmasına yol açabileceği için bu madde değişikliği ciddi eleştiriler almıştır. 30. maddede ise bazı hapis ve para cezalarının miktarının artırılması istenirken, cezaların verilmesinde yine öznel bir karara yol açabilecek "suizanni davet edecek mahiyette mütecavizane yazı ve resimlerle şeref ve haysiyeti ihlal" ifadesine yönelik herhangi bir değişiklik talep edilmemiştir. Değiştirilmek istenen diğer 8 madde de ise suçlara yönelik hapis ve para cezalarını artırmaya yönelik ifadeler vardır (Peker, 1946).

Mecliste kanun tasarısı için görüşmelerin başladığı oturumda söz alan Adnan Menderes eleştirilerinin büyük bir kısmını Tablo 5’te gösterilen maddelere ayırmıştır. Menderes konuşmasında, yapılmak istenen değişikliklerin meşrutiyet dönemindeki matbuat kanununda dahi olmadığını, teklif edilen değişiklikler ile Peker Hükümeti’nin hürriyet görüşünün nasıl anlaşılması gerektiğinin daha da netleştiğini ifade etmiştir (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 1. Cilt 14. Birleşim*, 1946). Ayrıca 17. madde için yapılan teklifteki “Suişöhret eshabından bulunmamak” ifadesi mecliste adalet ve içişleri komisyonları tarafından kabul edilmiş ancak kanun tasarısının maddelerinin görüşüldüğü meclis oturumunda, ifade, 12. maddeden çıkarılmıştır (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 1. Cilt 15. Birleşim*, 1946). Çok partili yaşama geçiş ile birlikte liberalleşme eğiliminde yer alan CHP’nin, Recep Peker Hükümeti ile tek parti döneminde olabilecek kararları alması hükümetteki zihniyet değişikliğinin açık bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Tablo 5: Matbuat Kanunu’nun 12, 17 ve 30. Maddelerinde Yapılan Değişikliğin Karşılaştırılması (20 Eylül 1946)

Eski Hüküm	Hükümetin Teklifi	Kabul Edilen Hüküm
<p>Madde 12: Gazete veya mecmua sahiplerinde aşağıda yazılı vasıf ve kayıtların bulunması şarttır:</p> <p>c) Yüksek mekteplerden veya lise ile buna muadil diğer mekteplerden şahadetnameli olmak (eğer şahadetname ecnebi mekteplerden alınmış ise Türkçe okuryazar bulunmak)</p> <p>j) 25/9/1339 tarih ve 347 numaralı kanunla 26/5/1926 tarih ve 854 numaralı kanunun birinci maddesi hükümleri mucibince devlet hizmetinde kullanılmamasına karar verilmiş olmamak;</p>	<p>Madde 12: Gazete veya mecmua sahiplerinde aşağıda yazılı vasıf ve kayıtların bulunması şarttır:</p> <p>c) Kaldırılması teklif edilmiştir</p> <p>j) Kaldırılması teklif edilmiştir.</p> <p>k) Sui şöhret eshabından bulunmamak;</p>	<p>Madde 12: Gazete veya mecmua sahiplerinde aşağıda yazılı vasıf ve kayıtların bulunması şarttır:</p> <p>c) Kaldırılmıştır</p> <p>j) Kaldırılmıştır</p> <p>k) Mecliste yapılan görüşmelerde bu bent çıkarılmıştır.</p>
<p>Madde 17: Beyannameyi alan en büyük mülkiye memuru beyanname münderecatını mahsus defterine kaydettirdikten sonra</p>	<p>Madde 17: Beyannameyi alan en büyük mülkiye amiri, beyanname münderecatını mahsus defterine kaydettirdikten sonra karşılığında</p>	<p>Madde 17: Beyannameyi alan en büyük mülkiye amiri, beyanname münderecatını mahsus defterine</p>

<p>beyanname sahibine bir ilmühaber verir ve en kısa müddet içinde beyanname muhteviyatının hakikate muvafık olup olmadığını tahkik ve alacağı neticeye göre 18 inci madde hükmünce hareket eder.</p>	<p>bir makbuz verir ve en kısa süre içinde beyanname muhteviyatının hakikate uygun olup olmadığını, gazete veya mecmua çıkarmak istemek isteyen kanuni vasıf ve şartları haiz bulunup bulunmadığını tahkik eder.</p> <p>Beyanname, kanunun aradığı malumatı ihtiva etmediği veya hakikate uygun olmadığı ve sahibiyile yazı işlerini fiilen idare edecek olanlar kanuni vasıf ve şartları haiz bulunmadıkları takdirde beyanname verilmemiş sayılır.</p>	<p>kaydettirdikten sonra karşılığında bir alındı verir.</p> <p>Beyanname kanunun aradığı malumatı ihtiva etmediği takdirde en büyük mülkiye amiri üç gün içinde ikmalini ister. Noksanlar bu müddet içinde tamamlanmazsa beyanname verilmemiş sayılır.</p> <p>Beyanname hakikate uygun olmadığı takdirde 18'inci madde hükmüne tevfikan takibat İcrası için keyfiyet savcılığa bildirilir.</p> <p>Gazete veya mecmuanın sahibi ile yazı işlerini fiilen idare edecek olanlar kanuni vasıf ve şartları haiz bulunmadıkları takdirde de beyanname verilmemiş sayılır.</p>
<p>Madde 30: Türk Ceza Kanununun 156'ncı maddesi sarahati haricinde kendilerine mevdu vazifenin ifasından dolayı Büyük Millet Meclisi azasından, İcra Vekilleri Heyetinden ve resmî heyetlerle devlet memurlarından biri veya bir kaçı hakkında isim ve madde gösterilmeyerek müphem ve suizannı davet edecek mahiyette mütecavizane yazı ve resimlerle Büyük Millet Meclisinin ve İcra Vekilleri Heyetinin ve resmî heyetlerle devlet memurlarının veya bir kısmının şeref ve haysiyeti ihlâl olunursa üç aydan altı aya kadar hapis ve 100 liradan eksik olmamak üzere ağır para cezası hükmolunur.</p>	<p>Madde 30: Milli hisleri inciten veya bu maksatla milli tarihi yanlış gösteren yazıları neşir edenler elli liradan 500 liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılırlar.</p> <p>Türk Ceza Kanununun 159, 266 ve 268'inci maddeleri hükümleri haricinde sıfat ve memuriyetlerinin veya vazifelerinin ifasından dolayı Büyük Millet Meclisi veya Bakanlar Kurulu veya resmî heyetler üyelerinden veya Devlet memurlarından ad zikretmeyerek bir veya bir kaçının veya hepsinin müphem ve suizannı davet edecek mahiyette mütecavizane yazı ve resimlerle şeref ve haysiyetlerini ihlâl edenler aşağıda yazılı olduğu üzere cezalandırılırlar.</p> <p>Bu fiil ve hareketler:</p>	<p>Madde 30: Milli hisleri inciten veya bu maksatla milli tarihi yanlış gösteren yazıları neşredenler 800 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasıyla cezalandırılırlar.</p> <p>Türk Ceza Kanununun 159, 266 ve 268'inci maddeleri hükümleri dışında sıfatlarından, memuriyet veya vazifelerinin ifasından dolayı Büyük Millet Meclisi veya Bakanlar Kurulu veya resmî heyetler üyelerinden veya Devlet memurlarından ad zikretmeyerek bir veya birkaçının veya hepsinin müphem ve suizannı davet edecek mahiyette mütecavizane yazı ve resimlerle şeref ve haysiyetlerini ihlâl edenler aşağıda yazılı olduğu üzere cezalandırılırlar.</p> <p>Bu fiil ve hareketler:</p>

	1-Büyük Millet Meclisi veya Bakanlar Kurulu üyelerinden biri veya bir kaç veya hepsine karşı işlenmiş ise verilecek ceza bir seneden beş seneye kadar hapis ve 100 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası.	1-Büyük Millet Meclisi veya Bakanlar Kurulu üyelerinden biri veya birkaç veya hepsine karşı işlenmiş ise verilecek ceza altı aydan iki seneye kadar hapis ve 100 liradan 500 liraya kadar ağır para cezasıdır.
	2. Resmî heyetler üyeleriyle Devlet memurlardan biri veya bir kaç veya hepsi aleyhinde işlenmiş ise verilecek ceza üç aydan bir seneye kadar hapis ve elli liradan 200 liraya kadar ağır para cezasıdır.	2-Resmî heyetler üyeleriyle devlet memurlarından biri veya birkaç veya hepsi aleyhinde işlenmiş ise verilecek ceza üç aydan bir seneye kadar hapis ve 50 liradan 200 liraya kadar ağır para cezasıdır.

Kaynak: (*Matbuat Kanunu, 1931; Matbuat Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, 1946; Peker, 1946*)

4.5.2. Bütçe Görüşmelerinde Çok Partili Siyasal Yaşamın İlk Büyük Krizinin Patlak Vermesi ve 12 Temmuz Beyannamesi'ne Giden Süreç

Peker Hükümeti ve DP'lilerin arasındaki anlaşmazlıklar sürerken 6 Aralık 1946'da genel kurulda, DP milletvekilleri Abdurrahman Münip Berkan'ın vergi kaçakçılığı yaptığı, Zeki Rıza Sporel'in asker kaçağı olduğu gerekçesiyle vekillikleri düşürüldü. Vekilliklerin düşürülmesi gerginliği iyice arttırdı. Öyle ki, Refik Koraltan kürsüye gelerek CHP'li milletvekillerinin içerisinde, milli mücadele döneminde Ankara'da yeni kurulan Birinci Meclis'e davet edilen eski Osmanlı Mebusan Meclisi'nde olup da gelmeyenlerin olduğunu, hatta yabancı devletlerin pasaportunu alarak onların himayesine sığınmış olanların olduğunu iddia etmiştir (*T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 3. Cilt 13. Birleşim, 1946*).

Muhalefet ve iktidar arasındaki sert tartışmaların olduğu böyle bir diyalog ortamında, mecliste 18 Aralık'ta, 1947 yılı bütçe görüşmeleri başladı. Bütçe görüşmelerinin açılışında söz alan Başbakan Recep Peker konuşmasında mali konulara değinirken konuşmasının sonuna doğru ülkenin iç ve dış emniyetinin sağlanması ile ilgili kargaşa çıkarmaya teşebbüs edenlere kanun kuvveti ile müdahale edileceğini ifade etmiştir. Peker'in bu konuşmasına cevap vermek için söz alan Adnan Menderes, memleketin iç emniyetini bozacak hareketlerde hükümetin görevini yerine getirmemesine ilk tepkiyi DP'nin koyacağını ancak Peker'in, bütçe ile alakasız bu söylemindeki amacın şiddetli bir dil kullanarak ürkütme etkisi yaratmak olduğunu

açıklamıştır. Ayrıca bütçe tasarısına da uzun uzadıya eleştiriler getirmiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 3. Cilt 18. Birleşim, 1946). Menderes'in konuşmasına cevap vermek için söz alan Recep Peker, DP'li milletvekillerin meclisi terk etmesiyle sonuçlanan ve çok partili hayatın ilk büyük krizi olarak nitelendirilebilecek olayın yaşanmasına sebep olan şu sözleri söylemiştir:

“Muhterem arkadaşlarım, Demokrat Parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve pisikopat bir ruhun mariz karanlıkları için (soldan sürekli alkışlar) Şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik.” (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 3. Cilt 18. Birleşim, 1946)

21 Temmuz'da yapılan milletvekili seçimlerindeki usulsüzlük iddialarından beri tırmanan DP-CHP gerilimi, yaşanan bu son olay ile bir krize dönüşmüştür. Peker'in sözlerinden sonra DP'liler, meclisi terk etmiştir. DP'nin, meclisi terk etmesiyle birlikte çok partili siyasal yaşamın devam edip etmeyeceğine yönelik kaygılar da artmıştır. Ayrıca bazı CHP'liler Peker'in tutumunu yanlış bulmuştur. Bu durum ise iktidarın içerisinde bazı tarafların, hükümetin politikalarındaki sert tutumu benimsemediğini göstermesi açısından önemlidir (Kınalı, 2017: 195).

DP'liler, meclisi terk ettikten bir gün sonra Celal Bayar başkanlığında, meclise katılıp katılmama noktasında karar vermek üzere toplandılar. Toplantılar dört gün boyunca devam etti ancak henüz DP bir karar açıklamamıştı (Tanyeli & Topsakaloğlu, 1958: 57). DP'li milletvekillerinin bir iki gün boyunca meclise gelmemeleri iktidarı rahatsız etmeye başlamıştı. İlk öncelikle eski başbakan Şükrü Saraçoğlu araya girmek isteyerek Bayar ve Menderes ile görüştü. Ancak Bayar'ın, Peker'in politikasıyla uyuşma imkânının olmadığını söylemesiyle bu girişim başarısızlık sonuçlandı (Koçlar, 2002: 755 - 756). Olayın uzamasıyla İnönü devreye girdi. İnönü, Bayar ve Köprülü ile beraber Çankaya'da iki defa görüştü. Birinci görüşmede Bayar, İnönü'ye, beş aydır izlenen politika nedeniyle Peker ile demokrasi olmayacağını beyan ederek görüşmeden ayrıldı. İkinci görüşmede ise İnönü, Bayar'ın bazı isteklerine teminatlar vererek anlaşmazlığın Recep Peker'in özür dilemesi ile ortadan kalkmasını talep etti (Bayar, 1986: 65 - 66). Yapılan bu ikinci görüşme neticesinde 26 Aralık'ta Cumhurbaşkanı İnönü bir Anadolu Ajansı vasıtasıyla bir tebliğ yayınladı. Tebliğ, 27 Aralık'ta gazetelerin manşetindeydi. Tebliğde şöyle diyordu:

“Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar ve Meclis Grubu Başkanvekili Fuat Köprülü’yü davet ederek Büyük Millet Meclisi’ndeki hadise hakkında kendilerinden malumat istemiştir. Parti başkanları, gördükleri muameleden müteessir olduklarını söylemişlerdir.

Cumhurbaşkanı, taraflardan birinin haklı veya haksız olduğu konusu üstünde durmayarak, bir kısım milletvekili arkadaşların müteessir olmalarından kendisinin de teessür duyduğunu bildirmiştir. Karşılıklı saygı ve iyi niyetin vücuduna, her iki tarafla yakın temasından dolayı katiyen emin olduğunu bildiren Cumhurbaşkanı, şikâyet tezahürünün kâfi görülmesini ve Mecliste normal çalışmanın temin olunmasını Başkanlardan rica etmiştir.” (“Cumhurbaşkanımız Meclisteki Hadise İçin Celal Bayar ve Fuat Köprülü İle Görüştü”, 1946)

İnönü’nün tebliğinden sonra toplanan DP Meclis Grubu’nun oy birliğiyle aldığı karar neticesinde DP’li milletvekiller 27 Aralık günü çalışmalara katılmak üzere meclis oturumuna iştirak etti (“Demokratlar Dün Meclise Geldiler”, 1946). Böylece çok partili siyasal hayatın çıkmaza girmesi olarak yorumlanan ve dokuz gün süren ilk bunalım İnönü’nün arabuluculuk yapması ile çözüme kavuşmuştur. İnönü’nün yaptığı arabuluculuğun etkisini bütçe görüşmelerinin sonunda görmek mümkündür. Adnan Menderes görüşmelerin kapanışı nedeniyle daha önceki yaptığı konuşmadan çok daha sert ve şiddetli bir konuşma yaptı ancak buna rağmen Recep Peker, Menderes’e herhangi bir karşılık vermedir (Fersoy, 1978: 170).

Bu gerginlikler devam ederken 7 Ocak 1947’de DP’nin birinci büyük kongresi toplandı. Kongrede alınan en önemli karar Ana Davalar Komisyonu’nun “Hürriyet Misakı” adı altında yayımlanan raporunun kabul edilmesidir. Rapora göre Türkiye’de demokrasinin yerleşik hale gelmesi için üç maddedeki şartların yerine gelmesi gerekmektedir. Bunlar:

1. Anti demokratik ve anayasa aykırı kanunlar kaldırılmalıdır.
2. Seçimler devlet memurları tarafından değil, hukuki merciler tarafından denetlenmelidir.
3. Cumhurbaşkanlığı makamı parti başkanlığı makamından ayrılmalıdır.

Hürriyet Misakı’nın dördüncü maddesine göre de Hürriyet Misakı mecliste kabul görmezse Parti Genel İdare Kurulu partiyi meclisten çekebilecektir. (Koçlar, 2002: 757 - 759; Şenşekerci, 2000: 200)

Kongrede alınan bu karar yumuşama eğilimi göstermeyen CHP-DP ilişkisinin gittikçe gerginleşmesine sebep olmuştur. Kongre ile gittikçe gerginleşen bu ilişkiler 1947 yılında yaşanan şu gelişmeler ile de adım adım çıkmaz bir yola girmiştir:

- 20 Ocak 1947'de yapılan İdareciler Kongresi'nde, hükümet, idari ve adli memurları kendi kontrolüne almak istemiştir.
- Şubat ayında yapılan muhtarlık seçimlerini CHP'nin kazandı. DP ise baskı yüzünden kaybettiklerini iddia etti.
- Nisan ayında yapılan ara seçimlere DP katılmama kararı almıştır.
- Mayıs ayında sıkıyönetim başbakanlık tezkeresi ile 6 ay daha uzatılmıştır (Koçlar, 2002: 758 - 761).
- Recep Peker nisan ayında İzmir'de yaptığı bir konuşmada İstiklal Mahkemeleri'nin tekrar işletilebileceğine yönelik beyanat verdi (Fersoy, 1978: 196).

Bu gelişmeler sadece öne çıkanlardır. Süreç içerisinde CHP-DP gerginliğinin dozunu artıracak birçok olay yaşanmaya devam etmiştir. CHP-DP ilişkisi çıkmaza girdiğinde ise DP'liler daha önce meclisi terk ettiğinde arabuluculuk yapan İnönü tekrar devreye girdi. İnönü öncelikle Bayar'ı davet etti. Bayar, görüşmede, baskı şikâyetlerini tekrarlararken aynı zamanda milli huzurun bozulmadan Peker hükümetinin politikasının değişmesini istedi. İnönü ise Bayar'a, kendilerini hükümetle karşı karşıya getireceğini, hakikatin bu şekilde ortaya çıkacağını ve kendi idaresinde bir müzakerede uzlaşmanın kolay olacağını söyledi (Bayar, 1986: 79). İnönü'nün huzurunda Bayar-Peker görüşmesi ilk olarak 14 Haziran günü yapıldı. Ancak iki tarafın karşılıklı birbirlerini suçlamaları nedeniyle bir anlaşma sağlanamadı. İnönü 17 Haziran'da Bayar ile ardından birkaç defa da Peker ile tekrar görüştü. Görüşmelerden somut bir netice alınamasa da en son Peker, üzerine düşeni yapacağını, Bayar ise fiili sonuçları gözlemlemek için bekleyeceklerini ifade etti. Ancak DP-CHP arasındaki karşılıklı suçlamalar devam etti (Aydemir, 1988: 460 - 461). Suçlamaların dozu artmaya başlayınca Cumhurbaşkanı İnönü 12 Temmuz 1947'de iktidarla muhalefet arasında uzlaşma sağlamak amaçladığını açıklayan bir bildiri yayınladı (Yücel, 2001: 68) İnönü'nün yayınladığı bildiride öncelikle 7 Haziran tarihinden itibaren Bayar ve Peker ile yaptığı görüşmelerin detayını anlatmıştır. Bildiriyi asıl önemli kılan kısım ise devamıdır. Devamında İnönü'nün öne çıkan sözleri şu şekildedir:

“Gördüm ki taraflardan hangisinin haksız yahut hangisinin daha evvel karşısını kırmaya başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını hükümet reisinin kabul etmesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bayar'a söyledim. Ben, muhalefet liderinin kanun dışı maksatlar ve metotlar isnadını reddetmesini, muhalif parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasını göz

önünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim... Bizi bu inanişaya getiren bugünkü durumu, memlekette siyasi partilerin çalışıp gelişebileceğine kati ümit veren en mühim merhale sayıyorum... Benim bu son dileğim karşılıklı şikâyetler içinde mübalâğa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır... Bu zeminde ben, devlet reisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm...

Sorumlu hükûmetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasi partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icap eder.

Siyasi partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin, onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandırıcaklardır...

Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır.” (İnönü, 1947)

İnönü'nün, bildirisinde önce çıkan bu sözlere baktığımızda üstü kapalı bir şekilde olsa da DP'nin baskı iddialarını kabul ederek DP'ye hak verdiğini ve Cumhurbaşkanı sıfatıyla her iki tarafa da eşit derecede olduğunu beyan ettiğini görmekteyiz. İnönü, bu söylemiyle cumhurbaşkanı sıfatını kullanarak partiler üstü hareket etmiştir. Böylece DP'nin Hürriyet Misakı'nda öne sürdüğü cumhurbaşkanlığı makamı ile parti başkanlığı makamının birbirinden ayrılması şartının gerçekleşmesi yönünde bir adım atılmıştır. Beyannameyi asıl önemli kılan husus ise İnönü, CHP'den başka partilerin iktidara gelebileceğini kabul ederek bir anlamda çok partili siyasi hayatın artık kalıcı olduğunu resmen ilan etmiştir (Yücel, 2001: 68) Ve bu açıdan 12 Temmuz Beyannameyi İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki nutku ile eşdeğer önemdedir (Eroğul, 1990: 30).

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de demokratikleşme hareketleri Osmanlı Devleti döneminde Sened-i İttifak ile birlikte başlamış, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam etmiştir. İlk ciddi demokratikleşme hareketi ise I. Meşrutiyet’in ile birlikte Osmanlı Devletinin ilk anayasası olarak kabul edilen Kanun-i Esasi’nin ilanı ile olmuştur. Aynı zamanda I. Meşrutiyet ile birlikte ilk defa parlamenter sisteme geçiş denenmiştir. Bu dönemde kurulan başta İttihat ve Terakki Fırkası olmak üzere bazı fırkalar da II. Meşrutiyet’in ilan edilmesine zemin hazırlamıştır. II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi ile birlikte de meşrutiyet yönetimine geçilmiştir. Ancak Osmanlı Devletinde bu demokratikleşme hareketleri devletin dağılma sürecini engelleyememiş olsa da milli mücadele döneminde demokratikleşme süreci, Birinci Meclis’in açılışı, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun ilanı ile devam etmiştir. Sened-i İttifak ile başlayan bu süreç, cumhuriyetin ilanı ile de sonuçlanmıştır.

Demokrasinin vazgeçilmezi olarak görülen çok partili yaşama geçiş için yeni kurulan cumhuriyette TCF ve SCF’nin kurulması ile iki defa deneme yapılmış ancak çeşitli sebeplerden dolayı bu iki parti kapatılmıştır. Böylece cumhuriyetin ilanından sonra demokrasiye yönelik önemli iki adım başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak her ne kadar TCF ve SCF denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da ülkede demokratik bir kültürün oluşması açısından önemlidir. Bu başarısızlıkların ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyet Devleti’nde yapılan devrimlerin devamı ve muhafazası amacıyla demokrasi ile taban tabana zıt olacak şekilde CHP iktidarında tek parti dönemi başlamıştır. Bu dönemde CHP ile devlet adeta bütünleşmiştir.

Türkiye’de, Atatürk’ün vefatından sonra da tek parti idaresi İsmet İnönü’nün kontrolünde “Milli Şef” unvanıyla devam etmiştir. Bu dönemde de birçok antidemokratik kanun ve uygulamalar devreye sokulmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı’nın getirdiği maddi sıkıntılar, savaş sonrası ortaya çıkan Sovyet tehdidi, devletin Batı’ya yaklaşma arzusu ve halk tabanında tek parti idaresine karşı oluşan hoşnutsuzluk vb. birçok sebep Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün ülkede tekrar demokratikleşme sürecini başlatmasına neden olmuştur. CHP içerisinde ciddi anlamda ilk muhalefet 1945 yılında yapılan toprak reformu görüşmelerinde başlamıştır. CHP içerisinde oluşan muhalefet ile uygun ortamı yakalayan İnönü öncelikle daha demokratik bir yapıya geçilmesi gerektiğine yönelik beyanatlar vermiş ve böylece parti içerisindeki muhalif kanadın hareketlenmesini sağlamıştır. İnönü’nün demokratikleşme yönündeki söylemlerinden cesaret bulan CHP içerisindeki muhalefet, öncelikle “Dörtlü Takrir”

olarak adlandırılan bir önergeyi parti meclisine sunmuştur. Muhalifler aslında bu önergeyi partiden ayrılıp yeni bir parti kurma amacıyla vermemişlerdi. Önerge ile parti ve ülke içerisinde demokratikleşme ve liberalleşme yolunda adım atılmasını talep eden birtakım istekler dile getirilmişti. Ancak iç siyaseti iyi analiz eden Cumhurbaşkanı İnönü, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes'in verdiği önergenin reddedilmesini sağlamıştır. Ardından bu dört kişinin partiden dışlanmasını sağlamış ve onlara kendi oluşumlarını kurmaları için uygun zemin hazırlamıştır. Böylece mecliste, toprak reformu çalışmaları ile CHP içerisinde başlayan ilk ciddi muhalefet bir yılın sonucunda DP'nin kuruluşu ile sonuçlanmıştır. DP'den kısa bir süre önce kurulmuş Milli Kalkınma Partisi aslında çok partili yaşamın ilk muhalefet partisidir. Ancak demokratikleşme sürecine bir katkısı olmamıştır. Bu nedenle de çalışmamızda MKP'ye detaylıca yer verilmemiştir.

DP'nin kuruluşu ile sonuçlanan Dörtlü Takrir'e, Duverger'nin açıkladığı partilerin doğuş teorisine göre baktığımızda bu sürecin Türkiye'de demokrasinin gelişimi ile başladığını söylemek mümkündür. Çünkü Duverger'ye göre demokrasinin gelişmesine bağlı olarak partilerin gelişimi de gerçekleşir. Dörtlü Takrir'in verilme sürecinde Cumhurbaşkanı İnönü'nün ülkenin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde yer alacağına yönelik beyanatları demokrasinin gelişmesine yönelik bir hareket olarak görülmüş ve Dörtlü Takrir'in ortaya çıkışı gerçekleşmiştir. Ayrıca Duverger doğuş teorisinde, partileri, parlamento içinden doğan ve parlamento dışından doğan partiler olarak ikiye ayırmıştır. Duverger'nin kuramsal teorisi açısından da DP parlamento içinden doğan partiler grubuna girmektedir.

DP'nin 7 Ocak 1946'da kurulması ile çok partili siyasal düzen Türkiye'de tekrar denenmek üzere başlamış oldu. Ancak SCF ve TCF örneklerinde de gördüğümüz üzere birden fazla siyasi partinin varlığı, o düzenin demokrasi olarak adlandırılması için yeterli değildir. Çok partili düzenin hem ülkede kalıcı hale gelmesi hem de iktidar partisi dışındaki diğer muhalif partilerin de tamamen kurumsallaşması gerekmektedir. Kurumsallaşmanın gerçekleşebilmesi için ise muhalif partilerin eşit ve özgür bir ortamda yaşamalarının sağlanması ve iktidar partisi ile aynı şartlar altında yarışması şarttır. Ancak DP'nin kuruluşu ile başlayan süreci incelediğimizde iktidardaki CHP, DP'ye bu fırsatı vermemek için elinden geleni yapmıştır. Her ne kadar iktidar izin vermese de demokrasinin doğal akışı içerisinde ve DP'lilerin ısrarcı ve baskıya boyun eğmeyen tutumları sayesinde Türkiye'de, çok partili siyasal yaşam Cumhurbaşkanı İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi ile birlikte yerleşik hale gelebilmiştir. Akabinde de süreç bilindiği üzere DP'nin iktidara gelmesi ile sonuçlanmıştır.

DP, kurulduktan sonra beklenmedik bir şekilde teşkilatlanmasını hızlandırmaya çalıştı ve halk tabanından yavaş yavaş destek topladı. Bu durumdan rahatsız olan CHP, iktidarını sürdürebilmek ve DP'nin yaşam alanını sadece muhalefetle sınırlandırmak amacıyla 1946 yılında belediye ve milletvekilleri seçimlerini erkene almıştır. Böylece CHP, yeni kurulan partiyi, teşkilatlanmasını sağlayamadan hazırlıksız yakalayacak ve iktidarını devam ettirecektir. CHP, bir yandan iktidarını sürdürme çabası içerisindeyken bir yandan da Batı'ya yaklaşabilmek, Türkiye'de demokratikleşmenin devam ettiğini gösterebilmek ve DP'nin liberal propaganda araçlarını elinden almak amacıyla bazı demokratik adımları atmak zorunda kalmıştır. Zaten çok partili siyasal yaşamın devam etmesi için tek parti döneminden gelen antidemokratik uygulamaların kaldırılması gerekliliği de ortaya çıkmıştı. Bu doğrultuda belediye seçimlerinden önce toplanan CHP 2. Olağanüstü Kurultayı sonucunda milletvekili seçimlerinin tek dereceli yapılmasına, cins ve sınıf üzerine dayalı cemiyet kurulması yasağının kaldırılmasına ve "değişmez genel başkan" unvanının kaldırılarak genel başkanın 4 yılda bir seçimle başa gelmesine karar verilmiştir. Kurultayda alınan kararlar sonucunda da cemiyetler ve seçim kanunlarında gerekli değişiklikler yapılmıştır. Bunların dışında ayrıca 1946 yılında, gazete ve dernek kapatma yetkisi hükümetten mahkemelere verilmiş, üniversitelere özerklik tanınmış, bazı basın suçlarına af getirilmiş ve gazete kurulmasındaki şartlar hafifletilmiştir. Ancak yapılan demokratik değişimler CHP tarafından özellikle kısıtlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Seçim kanununda yapılan değişikliklerle seçimlerin tek dereceli yapılması kararı alınırken aynı zamanda demokrasi ile bağdaşmayan açık oy/gizli sayım ilkesi benimsenmiş, seçimlerden sonra itirazı engellemek için oy pusulalarının yakılmasına yönelik, kanuna madde eklenmiştir. Yine Cemiyetler Kanunu'nda demokratik değişiklikler yapılırken kolluk kuvvetlerine cemiyetlere girme yetkisi tanınmıştır. Demokrasinin gelişim sürecinde yaşanan bu tezatlıklar, CHP'nin "demokrasi" silahını kendi doğrultusunda kullandığını ve muhalefetin, CHP'nin samimi olmadığını dile getirdiği söylemlerini ispatlar niteliktedir.

DP, erkene alınan belediye ve milletvekili seçimlerini baskın seçim olarak nitelendirmiş ve belediye seçimlerine katılmamıştır. DP'nin belediye seçimlerini boykot etmesi ile seçimlerin meşruluğu tartışması, seçimlere katılım oranı üzerine oturtulmuştur. Bu durum DP'nin belediye seçimlerine katılmamasına rağmen ülkede bir muhalefet partisinin olmasının etkilerini göstermektedir. DP, belediye seçimlerine katılmamış ancak milletvekili seçimlerine katılım kararını da açıklamamıştı. Cumhurbaşkanı İnönü konuşmalarında, DP'nin milletvekili seçimlerine girmesi gerektiğini özellikle ifade etmekteydi. Öyle ki DP'nin seçimlere girmedeği takdirde gayri meşru yolu seçmiş olacağını ifade ederek, DP'ye üstü kapalı tehditkâr bir dille

yaklaşmıştır. DP de ülkede hala devam eden tek parti idaresinin olduğunun farkındaydı. Bu nedenle hem Cumhurbaşkanı İnönü'nün DP'ye seçimlere katılması yönündeki baskısı hem de çok partili siyasal yaşamın riske atılmaması adına milletvekili seçimlerine katılma kararı almıştır. Bu anlamda DP'nin milletvekili seçimlerine katılma kararı çok partili düzen için önemli bir dönemeçtir. Eğer DP milletvekili seçimlerine de katılmama kararı almış olsaydı iktidar tarafından kapatılma tehlikesi ile karşı karşıya gelebilirdi. Aslında İnönü'nün DP'ye karşı seçimlere katılmak için baskı yapmasının arkasında yatan sebep ise yine aynıydı; demokrasinin varlığını ve devam ettiğini göstererek Batı'ya yakın durma arzusu.

Milletvekili seçimleri sürecinde DP, propagandasını Atatürk'ten sonraki CHP yönetimine getirdiği eleştiriler üzerine oturttu. Söylemlerinin genel çerçevesi iktidara geldiğinde ne yapacağı değil daha çok CHP'nin bu zamana kadar neler yapıp neler yapmadığı idi. Aslında DP'nin bu yaptığı seçimleri kazanmak için sadece siyasi bir taktikti. CHP ise propaganda sürecinde söylemlerinde büyük çoğunlukla “Atatürk ve İnönü” vurgusu yaptı. Fakat yıllardan beri süregelen Atatürk ve İnönü vurgusu halk üzerinde yeterli etkiyi göstermedi. Bu çıkarımı, 21 Temmuz 1947'de yapılan milletvekili seçimleri sonucunda DP'nin azımsanmayacak bir şekilde mecliste yerini alması da desteklemektedir. Seçimler ile birlikte Osmanlı Devletinden sonra Türkiye'de ilk defa milletvekili seçimleri tek dereceli ve birden fazla partinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu da Türk demokrasisi adına önemli bir gelişmedir. Ayrıca bu seçimlerin Türk demokrasisine kazandırdığı önemli diğer bir farklılık ise seçimler için halkın ayağına giderek oy istenmesi ve miting düzenlenmesi olmuştur. Tek parti döneminde CHP, ihtiyacı olmadığı için hiçbir zaman böyle bir yola başvurmamıştır.

Duverger'in demokrasi tanımına göre demokrasi; dürüst ve serbest seçimler yoluyla yönetilenlerin yöneticilerini seçtiği rejimdir. Bu tanım doğrultusunda DP'nin kuruluşundan sonra yapılan belediye ve milletvekili seçimlerinde yaşanan sıkıntılara ve tartışmalara baktığımızda Türkiye'deki o zamanki mevcut rejimi demokrasi rejimi olarak nitelendirebilmek mümkün görünmemektedir. Ancak tek parti döneminde yapılan seçimlerle çok partili dönemde yapılan belediye ve milletvekili seçimlerini karşılaştırdığımızda ise rejimin demokrasi yolunda adımlar attığını söyleyebiliriz. Ayrıca Duverger'ye göre az sayıda kişinin çoğunluğa karşı hâkimiyet kurduğu her hükümet de oligarşiktir. Bu nedenle Duverger'in kuramsal teorisine göre tek parti ve çok parti dönemi ayrımı yapmaksızın Türkiye'deki hükümet oligarşik yapıdadır.

Belediye ve milletvekili seçimlerinin erkene alınması, DP'lilerin seçimlerde baskı, hile ve yolsuzluk iddiaları ile DP-CHP arasında sürekli artan gerilim ortamı, baskıcı yönetimiyle

bilinen Recep Peker'in başbakanlığa getirilmesiyle daha da şiddetlenmiştir. İlk büyük siyasal kriz ise Peker'in, mecliste Menderes'e yönelik "psikopat" ifadesi kullanması sonucunda DP'lilerin meclisi terk etmesiyle başladı. DP'liler yaklaşık 9 gün boyunca meclise gelmediler. Bu durum çok partili siyasal yaşamın tehlikeye girdiğinin göstergesiydi. Öyle ki basındaki haberlerde dahi DP'lilerin meclisten tamamen çekilebileceği yazılmaya başlamıştı. Ancak Cumhurbaşkanı İnönü'nün arabuluculuk yapması ile birlikte önemli bir siyasal kriz DP'lilerin meclise gelmesiyle son bulmuştur. "Psikopat" krizi atlatılmış olsa da 1947 yılında iki parti arasındaki ilişkilerde herhangi bir yumuşama olmadı. Aksine, DP, iktidara karşı suçlamalarını artırarak devam ettirirken, Peker hükümeti de anti-demokratik bazı uygulamalarını ve söylemlerini artırdı. Haziran 1947'de ilişkiler kopma seviyesine geldiğinde ise tekrar devreye giren İnönü, Türk siyasi tarihine "12 Temmuz Beyannamesi" olarak geçen bildiriye yayınladı. Beynamede İnönü, DP'nin baskı iddialarını kabul etmiş, iki partiye eşit mesafede olduğunu açıklamış ve en önemlisi DP'den başka partilerinde iktidara gelebileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle beyanname, çok partili siyasal yaşamın devamı için garantör olmuştur.

Sonuç olarak demokratikleşmeyi iki adımlı bir süreç olarak gördüğümüzde, Türkiye'de cumhuriyetin ilanı ile demokratik olmayan bir rejimden demokratik bir rejime geçiş sağlanmış ve birinci adım tamamlanmıştır. İkinci adım ise demokratik rejime geçiş yaptıktan sonra demokrasi ile uyumayan uygulamaların kaldırılması, sistemde gerekli değişikliklerin yapılmasıdır. Türkiye'de demokratikleşmenin birinci adımı hızlı bir şekilde gerçekleştiğinden sonra ikinci adıma geçiş süreci zor ve sancılı olmuştur. İkinci adımı atmak için Atatürk döneminde iki defa çok partili siyasal hayata geçiş gerçekleştirilmek istenmiş ancak başarılı olunamamıştır. Bu başarısızlık demokratikleşme sürecinin uzamasına ve kesintiye uğramasına neden olmuştur. İkinci adım denemesinin tekrar başlamasını sağlayan ise Huntington'un teorisine göre dünyada başlayan ikinci demokratikleşme dalgasıdır. İkinci demokratikleşme dalgası, II. Dünya Savaşı'nda Müttefik Devletler'in savaşı kazanmasıyla başlamıştır. Türkiye, Müttefik Devletler'in savaşı kazanmasıyla birlikte Batı'ya yakın durmak adına demokratik adımlar atmaya karar vermiş ve ikinci demokratikleşme dalgasından etkilenen ülkeler arasında olmuştur. Böylece DP'nin kuruluşu ile başlayan çok partili hayata geçiş ülkede siyasal alanda birçok demokratik gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu demokratik gelişmelerin kalıcı ve daha ileriye dönük olması için de sürekli mücadele eden DP'nin, İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi sonucunda başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

Yaptığımız araştırma sonucunda elde edilen bulgulara bir bütün olarak baktığımızda DP'nin çok partili hayata geçişi kalıcı hale getirerek Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin

önünün açtığını ve misyonunu gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Özellikle DP kurulduktan sonra demokratikleşmeye ve çok partili hayata uyum sağlamak amacıyla kanunlarda yapılan liberal değişiklikler, uygulanan kısıtlamaların kısmi de olsa CHP eliyle kaldırılması bu durumu desteklemektedir. Yine ayrıca 12 Temmuz Beyannamesi ile birlikte çok partili hayatın bizzat Cumhurbaşkanı tarafından güvence altına alınması ve devamında çeşitli dönemlerde Türkiye’de darbelerle demokrasi süreci kesintiye uğrasa da tek partili hayata geri dönüşün bir daha gerçekleşmemesi, DP’nin, Türkiye’nin demokrasi serüveninde bir mihenk taşı olduğunun somut göstergelerinden biridir.

KAYNAKÇA

BAŞKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (30.01.44.257.2). (1946).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (30.10.129.929.14). (1946).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (490.01.5.26.30). (1945).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (490.01.6.28.25). (1946).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (490.01.218.861.1). (1946).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (490.01.286.1146.1). (1930).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (490.01.435.1807.1). (1930).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (490.01.572.2277.3). (1945).

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (490.01.1387.605.1). (1946).

GAZETE ARŞİVLERİ

Atay, F. R. (1946, Nisan 27). Yeni Seçimlere Doğru! *Ulus Gazetesi*, 1.

Belediye Seçimleri Mayıs'ta Yapılacak. (1946, Nisan 27). *Ulus Gazetesi*.

Celal Bayar İlk Nutkunu Bugün Adanada Söylüyor. (1946, Haziran 29). *Cumhuriyet Gazetesi*.

C.H. Partisi Teşkilatına Mühim Direktifler Verdi. (1946, Haziran 25). *Cumhuriyet Gazetesi*.

C.H.P Büyük Kurultayı Toplanıyor. (1946, Nisan 26). *Ulus Gazetesi*.

Cumhurbaşkanımız Meclisteki Hadise İçin Celal Bayar ve Fuat Köprülü İle Görüştü. (1946, Aralık 27). *Ulus Gazetesi*.

Demokrat Partinin Dün Beş Şubesi Daha Açıldı. (1946, Haziran 23). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Demokrat Partinin Yeni Bir Şubesi Daha Açıldı. (1946, Haziran 24). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Demokratlar Dün Meclise Geldiler. (1946, Aralık 28). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

Dün Erzurum ve Malatya’da Mitingler Yapıldı. (1946, Temmuz 12). *Ulus Gazetesi*.

Ebuzziya, Z. (1946, Nisan 28). Yeni Seçimlerin Arifesinde-Bir Hususu Derhal Açıklamak Mecburiyetini Hissediyorum. *Tasvir Gazetesi*.

Erim, N. (1950, Mayıs 26). Demokrasi Yolunda Bir Oluşun Hikayesi. *Ulus Gazetesi*.

Felek, B. (1975, Ocak 1). Demokrasiye Geçiş. *Milliyet Gazetesi*.

Halk Partisi İzmir’de Dün Bir Miting Tertib Etti. (1946, Temmuz 19). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Hükümet Önemli Kararlar Verdi. (1946, Eylül 8). *Ulus Gazetesi*.

Köprülü, M. F. (1945a, Ağustos 25). Açık Konuşalım. *Vatan Gazetesi*.

Köprülü, M. F. (1945b, Eylül 6). Yalancını Mumu! *Vatan Gazetesi*.

Mareşal Fevzi Çakmağın Cumhuriyet’e Beyanatı. (1946, Haziran 30). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Partililerin Seçim Faaliyeti Genişliyor. (1946, Haziran 20). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Saraçoğlu, Ş. (1946, Haziran 29). Saraçoğlu Bir Tarize Cevap Veriyor. *Ulus Gazetesi*.

Tınaztepe, A. (1946, Temmuz 25). Sıkıyönetim Komutanının Tebliği. *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

İNTERNET KAYNAKLARI

Aytek, K. Ö. (2015, Mayıs 4). *Demokratikleşme Dalgaları*. Cherkessia.net.
http://cherkessia.net/author_article_detail.php?article_id=4058

Erdoğan, M. (2016). *Türkiye İçin Demokratikleşme ve Sivilleşme Perspektifi*.
<http://www.liberal.org.tr/sayfa/turkiye-icin-bir-demokratiklesme-ve-sivillesme-perspektifi-mustafa-erdogan,348.php>

İnönü, İ. (1947). *12 Temmuz 1947 Beyannamesi*. <https://www.ismetinonu.org.tr/12-temmuz-1947-beyannamesi/>

Zenginobuz, Ü., Adaman, F., Gökşen, F., & Tokgöz, M. E. (2009). *Vergi, Temsiliyet ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Türkiye’de Vatandaşların Algıları* (Araştırma Sonuç Raporu ISS/EC 2010-03; ss. 1-81). Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği&Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu. <http://ideas.econ.boun.edu.tr/RePEc/pdf/201003.pdf>

KANUNLAR VE KANUN TASARILARI

Af Kanunu. (1946). T.C. Resmi Gazete (6336, 18 Haziran 1946). https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc028/kanuntbmmc028/kanuntbmmc02804943.pdf

Cemiyetler Kanunu. (1938). T.C. Resmi Gazete (3959, 14 Temmuz 1938). <https://resmigazete.gov.tr/arsiv/3959.pdf>

Cemiyetler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun. (1946). T.C. Resmi Gazete (6329, 10 Haziran 1946). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6329.pdf>

Çalışma Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. (1945). Resmi Gazete (27 Haziran 1945). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6042.pdf>

Çalışma Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. (1946). Resmi Gazete (30 Ocak 1946). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6219.pdf>

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu. (1945). T.C. Resmi Gazete (6032, 15 Haziran 1945). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6032.pdf>

İstanbul Darülfünununun İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun. (1933). T.C. Resmi Gazete (2420, 6 Haziran 1933).

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2420.pdf>

İstanbul Üniversitesi Talimatnamesi. (1934). T.C. Resmi Gazete (2837, 24 Ekim 1934).

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2837.pdf>

İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu. (1945). Resmi Gazete (16 Temmuz 1945).

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6058.pdf>

Matbuat Kanunu. (1931). T.C. Resmi Gazete (1867, 8 Ağustos 1931).

<https://resmigazete.gov.tr/arsiv/1867.pdf>

Matbuat Kanununun 50'nci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun. (1946). T.C. Resmi Gazete (6336, 18 Haziran 1946). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6336.pdf>

Matbuat Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun. (1946). T.C. Resmi Gazete (6416, 24 Eylül 1946). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6416.pdf>

Peker, R. (1946). *Matbuat Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı.*

T.C. Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü (2099, 26 Ağustos 1946).

Saraçoğlu, Ş. (1946a). *Üniversiteler Kanunu Tasarısı.* T.C. Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü (490, 27 Nisan 1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c024/tbmm07024061ss0156.pdf>

[f](#)

Saraçoğlu, Ş. (1946b). *Matbuat Kanununun 50. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı.* T.C. Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü (1354, 29 Mayıs 1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c024/tbmm07024064ss0169.pdf>

f

Saraçoğlu, Ş. (1946c). *Af Kanunu Tasarısı*. T.C. Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Tetkik Müdürlüğü (1480, 10 Haziran 1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c024/tbmm07024065ss0173.pdf>

f

Teşkilat- Esasiye Kanunu. (1921). *Ceride-i Resmîye* (7 Şubat 1921).

<https://www.anayasa.gen.tr/1921-tek-orijinal.pdf>

Türk Ceza Kanunu. (1926). T.C. Resmi Gazete (326, 13 Mart 1926).

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/320.pdf>

Üniversiteler Kanunu. (1946). T.C. Resmi Gazete (6336, 18 Haziran 1946).

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6336.pdf>

KİTAPLAR

Ahmad, F. (1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. Hil Yayınları.

Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (Y. Alogan, Çev.). Kaynak Yayınları.

Ahmad, F., & Ahmad, B. T. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945—1971)* (Birinci Baskı). Bilgi Yayınevi.

Akandere, O. (1998). *Millî Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç Ve Dış Tesirler*. İz Yayıncılık.

Akar, R. (1999). *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*. Belge Yayınları.

Akşin, S. (1992). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Remzi Kitapevi.

Arar, İ. (1969). *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*. Burçak Yayınevi.

- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2015). *Nutuk*. Kaynak Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri* (C. 2). (2006). Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri* (C. 4). (2006). Atatürk Araştırma Merkezi.
- Aydemir, Ş. S. (1988). *İkinci Adam (1938—1950)* (6. Basım, C. 2). Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Menderes'in Dramı?* Remzi Kitabevi.
- Ayın Tarihi: C. No: 124.* (Mart1944). Başvekâlet Basın Yayın ve Umum Müdürlüğü.
- Ayın Tarihi: C. No: 153.* (Ağustos1946). Başvekâlet Basın Yayın ve Umum Müdürlüğü.
- Balkaya, İ. S. (2005). *Ali Fethi Okyar: 29 Nisan 1880 - 7 Mayıs 1943*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Barutçu, F. (1977). *Siyasi Anılar* (Doyuran Matbaası). Milliyet Yayınları.
- Bayar, C. (1986). *Başvekilim Adnan Menderes* (Tercüman Tesisleri). Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları.
- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk 1916-1922* (Yayın No:62). (2003). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Doğu Batı Yayınları.
- Berkes, N. (1997). *Unutulan Yıllar* (R. Sezer, Ed.; 1. baskı). İletişim.
- Bila, H. (1979). *CHP Tarihi (1919—1979)*. Doruk Matbaacılık Sanayii.
- Birand, M. A., Dünder, C., & Çaplı, B. (1991). *Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu*. Doğan Kitap.
- Bozdağ, İ. (2004). *Darağacında Bir Başbakan Menderes...Menderes...* Truva Yayınları.
- Cin, H. (1987). *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü* (2. Baskı). Selçuk Üniversitesi Yayınları.

- Cumhuriyet Halk Partisi Program ve Nizamname.* (1943). Zerbamat Basımevi.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839—1950)* (3. Baskı). İmge Kitabevi.
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press.
- Daver, B. (1969). *Siyaset Bilimine Giriş*. Doğan Yayınevi.
- Demir, Ş. (2012). Bir Liderin Doğuşu: Adnan Menderes. İçinde T. Kabadayı, D. İnce Erdoğan, H. Üreten, & G. Gündeay, *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Demirel, A. (2013). *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset 1923-1946* (1. Baskı). İletişim Yayınları.
- Dilipak, A. (1990). *Menderes Dönemi* (İkinci Baskı). Beyan Yayınları.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler* (E. Özbudun, Çev.; 2. Baskı). Bilgi Yayınevi.
- Duverger, M. (1994). *Siyasal Rejimler* (T. Tunçdoğan, Çev.; 1. Baskı). İletişim Yayınları.
- Ekzen, N. (1980). *1946-1958-1970 Devalüasyonları*. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)* (2. Baskı). İmge Kitabevi.
- Ertuğrul, İ. (2009). *Cumhuriyet tarihi El Kitabı*. ODTÜ Yayıncılık.
- Esirci, Ş. (1967). *Menderes Diyor Ki...* Demokrasi Yayınları.
- Fersoy, O. C. (1978). *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes* (2. Baskı). Hun Yayınları.
- Girgin, İ. (1958). *Adnan Menderes*. Radyo Gazetesi Yayınları.
- Güneş, İ. (1997). *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı: 1920 - 1923*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset* (B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, & A. Yayla, Çev.). Adres Yayınları.

- Hungtington, S. P. (1993). *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma* (E. Özbudun, Çev.). Ankara.
- İnalçık, H. (1980). *Archivum Ottomanicum. İçinde Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600- 1700* (C. 6, ss. 283-337).
- İnan, S. (2006). *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*. Liberte Yayınları.
- Karabekir, K. (2010). *İstiklâl Harbimiz* (C. 1). Yapı Kredi Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul.
- Kılçık, H. (1991). *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (C. 1). Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Kılıç, A. (1955). *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*. Sel Yayınları.
- Koçak, C. (2003). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2010). *İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945—1950)* (1. Baskı, C. 1). İletişim Yayınları.
- Kuran, A. B. (1948). *İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki*. Tan Matbaası.
- Kuruç, B. (1963). *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*. Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü.
- Lewis, B. (1968). *The Emergence Of Modern Turkey*. Oxford University Press.
- Lijphart, A. (1996). *Çağdaş Demokrasiler* (E. Özbudun & E. Onurduran, Çev.). Yetkin Yayınları.
- Okandan, R. G. (1971). *Amme Hukukumuzun Anahatları*. Fakülteler Matbaası.
- Okyar, A. F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*. Tercüman Yayınları.
- Orbay, H. R. (1993). *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*. Emre Yayınları.

- Ozankaya, Ö. (1990). Türkiye’de Yükseköğretimin Temel Sorunları. İçinde *Yükseköğretimde Sorunlar ve Çözümler*. Cem Yayınevi.
- Parlak, T. (1989). *Yeni Asır’ın İzmir Yılları* (Apa Ofset Basımevi, C. 2). Yeni Asır Yayınları.
- Ramsaur, E. E. (1957). *The Young Turks: Prelude To The Revolution of 1908*. Princeton University Press.
- Redhouse El Sözlüğü (İngilizce—Türkçe)*. (2009). Sev Yayınları.
- Sartori, G. (2005). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis* (Nachdr. der Ausgabe Cambridge 1976). ECPR Press.
- Seçkin, H. (1990). *1946 Seçimleri ve Yakın Demokrasi Mücadelemiz*. Anka Ofset.
- Sertel, S. (1987). *Roman Gibi*. Belge Yayınları.
- Sertel, Z. (2001). *Hatırladıklarım*. Remzi Kitabevi.
- Sezen, S. (1993). *Seçim ve Demokrasi*. Gündoğan Yayınları.
- Soyak, H. R. (1973). *Atatürk’ten Hatıralar* (C. 1). Yapı Kredi Bankası Yayınları.
- Şenşekerci, E. (2000). *Türk Devriminde Celal Bayar (1918—1960)*. Alfa Yayıncılık.
- Tanyeli, H., & Topsakaloğlu, A. (1958). *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1945—1950*. İstanbul Matbaası.
- Tellal, E. (2000). *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953—1964)*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973)* (Genişletilmiş 2. Basım). Bilgi Yayınevi.
- Tuncer, E. (2008). *1946 Seçimleri*. Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırma Vakfı Yayınları.

- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923—1931* (3. basım). Yurt Yayınları.
- Turan, İ. (2003). *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950*. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99.
- Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938—14 Mayıs 1950)* (1. Baskı, C. 4). Bilgi Yayınevi.
- Türkiye Diyanet Vakfı (Ed.). (1988). *İslâm Ansiklopedisi* (C. 1). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı (Ed.). (1991). *İslâm Ansiklopedisi* (C. 4). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı (Ed.). (1999). *İslâm Ansiklopedisi* (C. 19). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı (Ed.). (2001a). *İslâm Ansiklopedisi* (C. 23). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı (Ed.). (2001b). *İslâm Ansiklopedisi* (C. 24). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uyar, H. (1999). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi* (2. Baskı). Boyut Yayınları.
- Vatandaş, C. (2020). *Cumhuriyet'in Tarihi* (15. Baskı). Pınar Yayınları.
- Velidedeoğlu, H. V. (1990). *İlk Meclis: Milli Mücadele'de Anadolu*. Çağdaş Yayınları.
- Vergi Müfettişleri Derneği (Ed.). (2014). *Demokrasinin Gelişmesinde Verginin Rolü* (Epamat Basım Yayın). Vergi Müfettişleri Derneği Yayınları.
- Yalman, A. E. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922—1971)* (C. 2).
- Yetkin, Ç. (1997). *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası* (2. baskı). Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2011). *Karşıdevrim: 1945-1950*. Kilit Yayınları.
- Yücel, M. S. (2001). *Demokrat Parti* (1. baskı). Ülke Kitapları.
- Zürcher, E. J. (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. Bağlam Yayınları.

Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A Modern History* (Third Edition). I.B. Tauris.

MAKALELER

Afşar, E. (2020). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "Programları" Ekseninde Mukayesesi. *History Studies International Journal Of History*, 12(4), 1351-1380. <https://doi.org/10.9737/hist.2020.881>

Akdağ, M. (1963). Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 51-61.

Burgaç, M. (2013). 1946 Genel Seçimlerinde Propaganda. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(26), 163-184.

Çavdar, T. (1983). Demokrat Parti. İçinde *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (C. 8). İletişim Yayınları.

Çeçen, A. (1977). Siyasal Rejimlerin Sosyal Yapıları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 34(1), 88-145. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000914

Çevik, Z. (2002). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26.

Çolak, İ. (1997). Hüseyin Avni Ulaş ve Birinci Mecliste Demokrasi Mücadelesi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 7, 92-99.

Ekinci, E. B. (1998). Kanun-u Esasi'nin İlanını Hazırlayan Şartlar. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1-2 (Prof. Dr. Süleyman ARSLAN'a ARMAĞAN)), 509-554.

Gökmen, Ö. (1998). Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye'de Sosyalizmin Unutulmuş Partisi. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 78, 161-185.

- Güneş, G. (2006). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydınla Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25(39), 117-147.
- Hamdemir, B., & Çelik, A. (2018). Türkiye'de Parti Sistemleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 67(4), 697-733. <https://doi.org/10.33629/auhfd.528271>
- Kara, N. (1984). Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri. *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi - İnönü Özel Sayısı*, 8.
- Kartal, C. B. (2016). Türkiye'de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği'nin Faaliyetleri. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 165-197.
- Kayış, Y. (2008). 1946 Belediye Seçimleri Ve Basın. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 397-419.
- Kınalı, G. (2017). Çok Partili Sisteme Geçişin Sancılı Kesitlerinden Biri: 1947 Yılı Bütçe Görüşmeleri. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, 15(23), 183-220. <https://doi.org/10.17518/canakkalearastirmalari.348262>
- Kızıltan, Y. (2006). I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis i Mebusan'ı. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1), 251-272.
- Koçlar, B. (2002). Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet Muhalefet İlişkisi. *İçinde Türkler Ansiklopedisi* (C. 16). Yeni Türkiye Yayınları.
- Odyakmaz, N. (2012). Cumhuriyet Döneminde Anayasal Düzenlemeler ve Basın Özgürlüğü. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi / Istanbul University Faculty of Communication Journal*, 17, 0. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.64367>
- Oğuz, A. (2014). Birinci Meşrutiyet Meclisi'nin Kapatılmasının Sonuçları Üzerine. *Nevşehir Barosu Dergisi*, 1, 41-67.

- Özcan, F. Y. (2011). Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Muhalefet: İkinci Grup. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 33-54.
- Peker, Ş. (2018). Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14), 625-635.
- Sartori, G., & Karamustafaoğlu, T. (2011). Demokrasi Teorisine Geri Dönüş. *Liberal Düşünce Dergisi*, 62, 39-48.
- Tekerek, M. (2015). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Müstakil Grup. *Atatürk Yolu Dergisi*, 15(57), 147-172.
- Tuna, I. (2015). Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30), 203-219.
- Tuna, S. (2007). Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 07(13), 86-121.
- Tunaya, T. Z. (1958). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 23(3-4), 227-247.
- Türkkan, H. (2018). Osmanlı Devleti'nde Demokratikleşme ve Kanun-ı Esasi'nin Demokratik Hüviyeti. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3, 364-379.
- Uzun, H. (2013). Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(26), 139-161.
- Ülker, İ. (2014). Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-i Esasi'deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(2), 101-124.
<https://doi.org/10.15337/SUH.2017.44>
- Yılmaz, E. (2004). İstinaf Kavramı. *Perşembe Konferansları*, 205-221.
<https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/persembe-konferanslari-yayinlari/perskonfyyn6.pdf>

T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ ve T.B.M.M. ARŞİVİ

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 1. Devre 7. Cilt 135. Birleşim. (1921).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c007/tbmm01007135.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 1. Devre 10. Cilt 34. Birleşim. (1921).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c010/tbmm01010034.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 2. Devre 8. Cilt 32. Birleşim. (1924).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c008/tbmm02008032.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 2. Devre 10. Cilt 3. Birleşim. (1924).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c010/tbmm02010003.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 23. Cilt 57. Birleşim. (1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c023/tbmm07023057.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 17. Cilt 54. Birleşim. (1945).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c017/tbmm07017054.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 17. Cilt 55. Birleşim. (1945).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c017/tbmm07017055.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 17. Cilt 58. Birleşim. (1945).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c017/tbmm07017058.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 17. Cilt 65. Birleşim. (1945).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c017/tbmm07017065.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 18. Cilt 72. Birleşim. (1945).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c018/tbmm07018072.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 20. Cilt 1. Birleşim. (1945).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c020/tbmm07020001.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 22. Cilt 45. Birleşim. (1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c022/tbmm07022045.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 59. Birleşim. (1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c024/tbmm07024059.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 61. Birleşim. (1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c024/tbmm07024061.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 7. Devre 24. Cilt 64. Birleşim. (1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c024/tbmm07024064.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 1. Cilt 1. Birleşim. (1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c001/tbmm08001001.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 1. Cilt 3. Birleşim. (1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c001/tbmm08001003.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 1. Cilt 14. Birleşim. (1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c001/tbmm08001015.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 1. Cilt 15. Birleşim. (1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c001/tbmm08001016.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 3. Cilt 13. Birleşim. (1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c003/tbmm08003013.pdf>

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 8. Devre 3. Cilt 18. Birleşim. (1946).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c003/tbmm08003018.pdf>

T.B.M.M. Kütüphanesi Demokrat Parti Programı (Yer: 2008-563). (1946).

TEZLER

Akın, F. (2004). *Türkiye’de Çok Partili Dizgiye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri (1946—1947)* [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. [Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. \(Tez No: 141028\)](#)

Akyol, H. (2019). *Demokratikleşme Yaklaşımları Açısından “Arap Baharı” ve Geleceği: Mısır Örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi]. [Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. \(Tez No: 557162\)](#)

Alçora, E. (1981). *Türkiye’de Siyasal Parti Propagandası 1946—1950* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Aslan, E. (2014). *Türkiye’nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950—1960)* [Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi]. [Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. \(Tez No: 383838\)](#)

Demir, E. (1992). *Türkiye’de Küçük Siyasal Partiler (1945—1960)* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. [Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. \(Tez No: 18438\)](#)

Erdoğan, M. (2013). *Seçim Sistemleri ve Siyasi Partiler Arasındaki İlişkiler* [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. [Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. \(Tez No: 348167\)](#)

Gül, T. (1997). *Türk Siyasal Hayatında Recep Peker* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://psi520.cankaya.edu.tr/uploads/files/Gul%2C%20Recep%20Peker%20%281997%29.pdf>

Özel, Ö. (2008). *Demokratikleşme Sürecinde Cumhuriyet Dönemi Türkiyesine Sosyolojik Bir Bakış* [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. [Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. \(Tez No: 230774\)](#)

Topuz, E. (2009). *Osmanlı Kimliğinin Gelişmesinde Tanzimat Fermanının Rolü* [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]. [Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. \(Tez No: 241648\)](#)

